

PHILIP MANSEL
KOSTANDINOPOJA
HISTORI

BOTIMET TOENA

PHILIP MANSEL

KOSTANDINOPOJA

Qyteti i ëndrrave
(1453-1924)

Përktheu nga origjinali anglisht
Zana Baroni Harxhi

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2019

Autori: Philip Mansel (Filip Mansel).
Titulli në origjinal: Constantinople (City of the World's Desire, 1453-1924).
Botoi në anglisht: John Murray

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo
Redaktore: Besa Vila
Korrektore letrare: Arlinda Rrushi
Përkujdesje grafike dhe kopertina: Elsa Hajderaj

ISBN 978-9928-277-71-8

© Philip Mansel 1995

© *në shqip* Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjeti apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA
Rr. "M. Gjollështa", K. Postare 1420, Tiranë
Tel.: + 355 4 22 40 116
Email: redaksia@toena.com.al
botimet.toena@gmail.com
www.toena.com.al

Hyrje

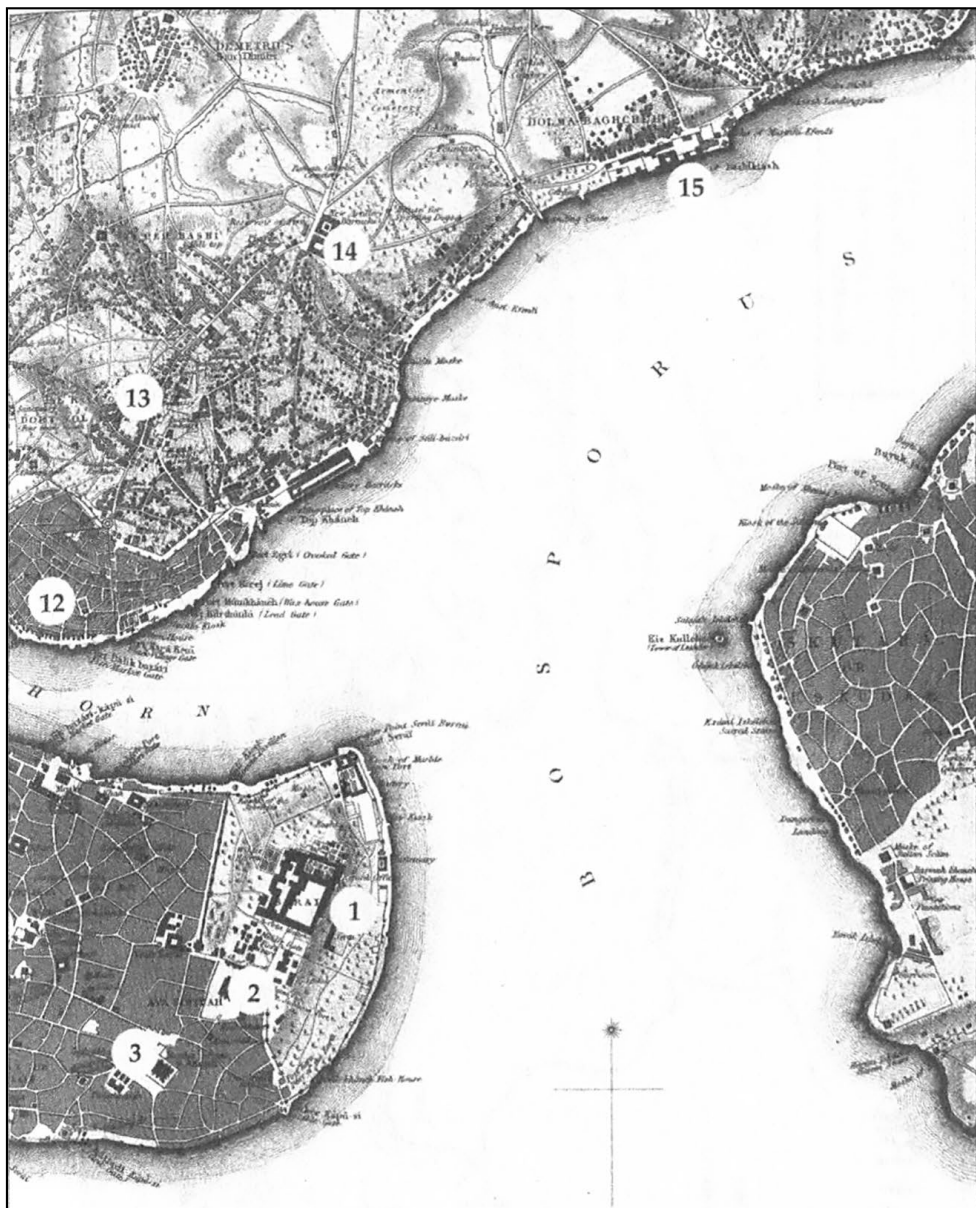
Kostandinopoja është historia e një qyteti dhe një familjeje. Është shkruar duke u bazuar tek ideja se dinastitë kanë qenë gjithmonë vendimtare në krijimin e qyteteve për sa u përket nacionaliteteve, klimës dhe gjeografisë. Midis shekullit pesëmbëdhjetë e nëntëmbëdhjetë qytetet perandorake, si Parisi, Vjena, Berlioni eklipsuan qytetet që dominonin me superioritetin e tyre Lionin, Frankfurtin, Nurembergun. Kostandinopoja është historia e një qytetit, që për një kohë të gjatë ishte më i madhi në botë.

Perandoria Osmane dhe Kostandinopoja prodhuan të vetmin kryeqytet, që do të funksiononte në çdo nivel politik, ushtarak, detar, fetar (edhe për myslimanë, edhe për të krishterë), ekonomik, kulturor dhe gastronomik.

Kostandinopojë është emri i përdorur gjatë atyre shekujve nëpër dokumente, monedha etj. Kishte njerëz që përdornin në mënyrë konstante një emër për qytetin. Emra të tjerë, epitete dhe shkurtime përfshinin:

Istanbul, Islambol, Stambul, Estambul, Kushta, Consple, Costandinobolis, Tsarigrad, Rumyyia, Al-Kubra, New Rome, New Jerusalem, The City of Pilgrimage, The City of Saint, The House of Caliphate, The Throne of Sultanate, The House of the State, The Gate of the Happiness, The Eye of the World, The Refuge of the Universe, Polis, The City.

KEY

1 Topkapi palace	9 Seven Towers fortress
2 Aya Sofya mosque	10 Eyup
3 Sultanahmed mosque	11 Arsenal
4 Bazaar	12 Galata
5 Suleymaniye mosque	13 Pera or Beyoglu
6 Fatih mosque	14 Taksim
7 Oecumenical patriarchate	15 Beshiktash, later
8 Armenian patriarchate	Dolmabahce palace

Attacks and Blockades, 1624 - 1922

RUMELIA

BLACK SEA

SEA OF MARMARA

AEGEAN SEA

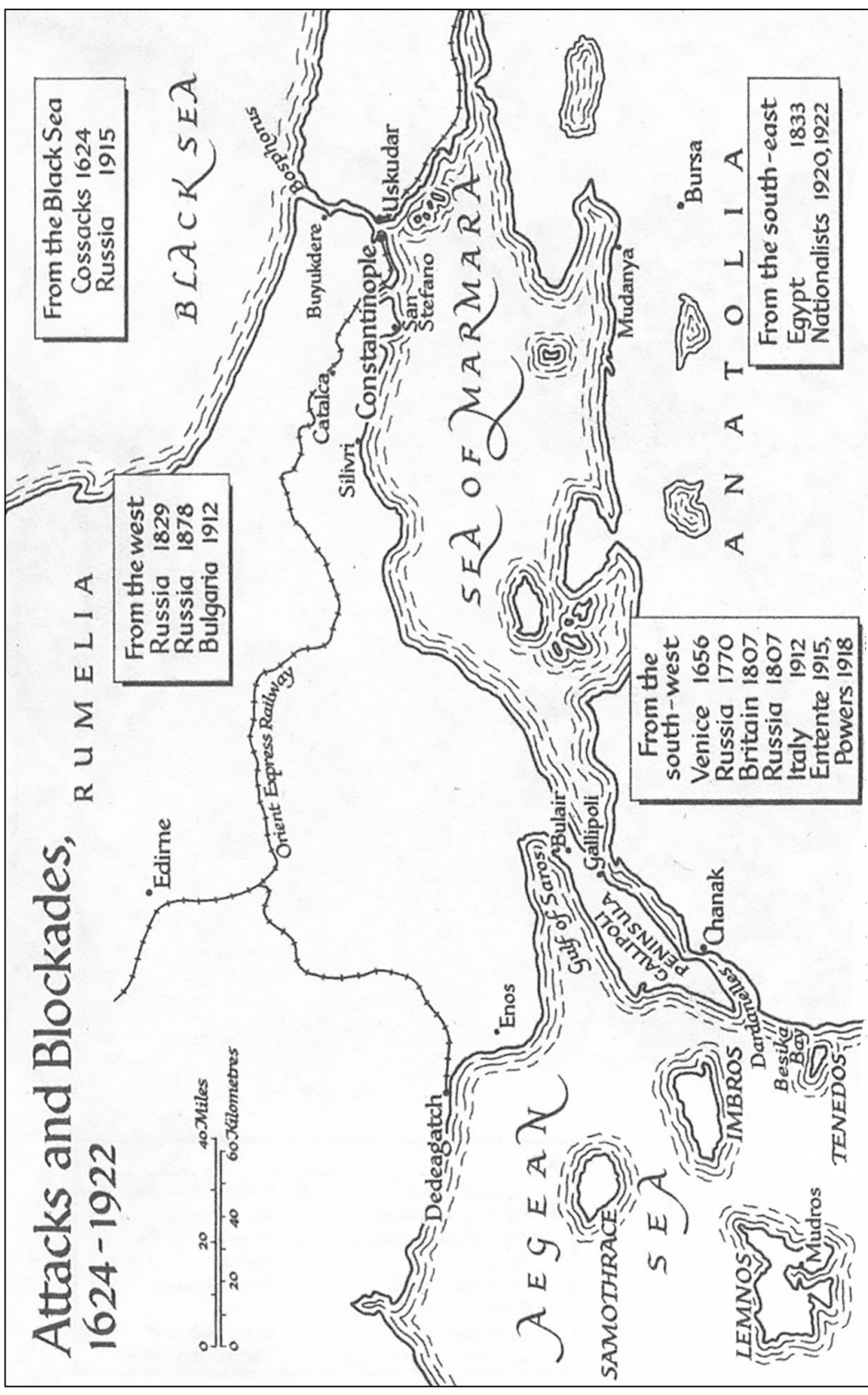
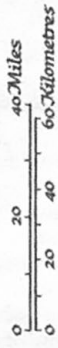
ANATOLIA

From the Black Sea
Cossacks 1624
Russia 1915

From the west
Russia 1829
Russia 1878
Bulgaria 1912

From the south-west
Venice 1656
Russia 1770
Britain 1807
Russia 1807
Italy 1912
Entente 1915,
Powers 1918

From the south-east
Egypt 1833
Nationalists 1920, 1922

Kostandinopoja! Kostandinopoja... Perandoria e botës!
Napoleoni I, 1807

Pushtuesi

Vatra e Perandorisë Romake është Kostandinopoja... Prandaj ju jeni perandori legjitim i romakëve... Dhe ai që është, dhe do mbetet perandor i romakëve është, gjithashtu, perandor i gjithë botës.

George Trapezuntios Mehmet Pushtuesit, 1466

Në pasditen e 29 majit të vitit 1453, Sulltani hyri në qytetin e dëshiruar prej shumë kohësh. Mbi një kalë të bardhë, ai kalëroi nëpër bulevardin e vdekjes. Qendrën e Kostandinopojës e kishte zaptuar ushtria ngadhënjyese osmane. Sipas një vëzhguesi venedikas, gjaku rridhte nëpër rrugë si rrjedh uji i shiut pas një stuhie të papritur. Kufomat lundronin në det si shalqinj të hedhur në kanal. Një zyrtar osman, Tursun Bej, shkruante se trupat rrëmbyen vazo ari e argjendi, gurë të çmuar dhe të gjitha llojet e sendeve dhe cohërave të vlefshme nga pallatet dhe rezidencat perandorake. Në këtë mënyrë ata u çliruan nga varfëria dhe u bënë të pasur. Tendat u mbushën plot me djem të hijshëm dhe me vajza të bukura. Kështu eci në rrugë Sulltani, derisa arriti në kishën mëmë të krishterë të Lindjes dhe në ndenjësën e patrikut igumenik, katedralen e Shpirtit të Shenjtë, ndërtuar 900 vjet më parë nga perandori Justinian, me kupolën më të madhe në Europë. Ai zbriti nga kali dhe u përkul të merrte një dorë dhé, të cilën e flaku mbi çallmë si një akt përlësie para Zotit.

Brenda asaj faltoreje, të cilën grekët e konsideronin si “parajsën tokësore, fronin e lavdisë së Zotit, karrocën e engjëjve”, një turk deklaroi: “Nuk ka më Zot, por ka Allah: Muhamedi është profeti i tij”. Katedralja e Shën Sofisë u kthye në xhaminë e Shën Sofisë. E ndërsa Sulltani hynte, qindra grekë, që ishin strehuar në katedrale e që shpresonin të shpëtonin nga ndonjë mrekulli, ishin grumbulluar si bagëti nga pushtuesit e tyre. Ai ndali një nga ata ushtarët që po shkatërronte dyshemenë e mermertë, duke thirrur me zë të lartë e me krenarinë e një pushtuesi: “Qofshi të kënaqur me

Pushtuesi

plaçkë dhe me robër; ndërtesat dhe qyteti janë të miat!”. Dhe Sulltani, poshtë mozaikëve të praruar të Jezu Krishtit dhe të virgjëreshës Mari, shenjtorëve ortodoksë dhe perandorëve bizantinë, iu lut Allahut. E pasi pranoi urimet nga shpura e tij, vijoi: “Qoftë përgjithmonë kjo shtëpia e osmanëve! U gdhendtë sukcesi i saj në gur”.

Mehmeti II, Sulltani i Perandorisë Osmane, i njohur në turqisht si *Fatih*, Pushtuesi, në vitin 1453 ishte vetëm 20 vjeç. Lindur në Edirne, kryeqyteti i Perandorisë Osmane, 200 milje në veriperëndim të Kostandinopojës, sipas një kronike që e kishte autorizuar vetë, ai kishte qenë i fiksuar, që nga fëmijëria, me idenë e pushtimit të Kostandinopojës, dhe vazhdimisht kishte insistuar për domosdoshmërinë e marrjes së qytetit pa humbur kohë. Rasti për të realizuar ambicien e tij u paraqit pasi trashëgoi fronin, më 1451, me vdekjen e babait të tij, Muratit II. Kostandinopoja ishte një objekt i natyrshëm dëshire, sepse dukej sikur ishte dizajnuar nga historia dhe gjeografia për të qenë kryeqyteti i një perandorie të madhe. Ndërtuar në cepin e një gadishulli në formë trekëndëshi dhe rrethuar me det nga të tria anët. Në veri shtrihej një liman, rreth 1 kilometër i gjerë dhe 6 kilometra i gjatë, i quajtur Briri i Artë, ndoshta ngaqë dukej si i praruar nga rrezet e diellit të perëndimit; në lindje, një ngushticë që ndante Europën nga Azia; në jug, Deti i Marmarasë, një det i vogël si liqen, që lidh Detin Egje me Detin e Zi. Qyteti ishte edhe një fortesë natyrale dhe një port me thellësi të jashtëzakonshme, që gëzonte një dalje mjaft të favorshme në det për në Afrikë, Mesdhe e në Detin e Zi. Në të njëjtën kohë, ai ndodhej në udhëkryqet e rrugëve kryesore midis Europës e Azisë, Danubit e Eufratit. Brigjet e tij sikur ishin krijuar enkas për të përfituar pasuritë në të katra skajet e botës.

Themeluar si një koloni greke, mendohet diku rreth shekullit të shtatë para Krishtit, Bizanti u rithemelua më 324 pas Krishtit nga Kostandini i Madh si Roma e Re, një kryeqytet i ri, në një pozicion më të mirë strategjik sesa Roma e Vjetër në Tibër. Për më shumë se një mijë vjet pas kësaj, ai ka qenë kryeqyteti i Perandorisë Romake në Lindje. Në shekullin e gjashtë, perandori Justinian, ndërtuesi i Shën Sofisë, sundoi një perandori që shtrihej nga Eufrati deri në brigjet e Gjibraltarit. Për madhështinë e Romës, qyteti shtoi dhe magjinë e kohërave: nëntëdhjetë e dy perandorë kanë sunduar në Mbretëreshën e Qyteteve. Asnjë qytet tjetër në botë nuk ka pasur një vijueshmëri të tillë perandorake. Për më tepër, më shumë se mijëra vjet nën Perandori, ka qenë në të njëjtën kohë qyteti më i madh dhe më i sofistikuar në Europë, një shtëpi thesaresh të statujave dhe të dorëshkrimeve të së kaluarës klasike si dhe qendra nevrologjike e krishterimit lindor. Pasuritë e

këtij qyteti ngacmuan një udhëtar mesjetar, Beniaminin e Tudelës, i cili shkroi: “Banorët këtu janë shumë të kamur në ar dhe në gurë të çmuar; ata vishen me rroba mëndafshi të qëndisura me ar dhe, kur ngasin kuajt, ngjajnë si princër... Pasuri të tillë si në Kostandinopojë nuk gjen asgjëkund në botë”. Një kalorës i kryqëzatës, sër Villehardouin-i, shkruante se të 1203 shokët e kryqëzatave u mahnitën “kur panë muret e larta dhe kullat madhështore që rrethonin Kostandinopojën, ashtu sikurse pallatet luksoze dhe kishat hijerënda, që nuk ishin të pakta dhe që askush nuk mund t’i besonte pa i parë me sytë e vet”.

Kështu, Kostandinopoja ishte e rrethuar nga muret më madhështore në të gjithë Europën, ndërtuar midis 412-s dhe 422-shit pas Krishtit. Mure me hendeqe, mure mbrojtëse me frëngji, të ndara estetikisht me 192 kulla me një trashësi maksimale që zgjateshin në një sipërfaqe prej 6,67 kilometra nga Briri i Artë deri në Detin e Marmarasë, me ngjitje dhe ulje sipas relievit të tokës. Gjithashtu, ato shtrihen përgjatë Detit të Marmarasë dhe Bririt të Artë, duke e mbyllur tërësisht qytetin. Nga shekulli i nëntëmbëdhjetë, nëpër hendeqe kishin mbirë kopshte dhe vreshta. Të mbërthyera sikur po u merrej fryma nga shemsheket (kacavjerrëset), muret patrolloheshin më shumë nga dhitë sesa nga rojat. Gjithsesi, Bajroni shkruante: “Unë kam përshkruar pjesën më të madhe të Turqisë dhe shumë vise të Europës dhe disa të Azisë, por kurrë nuk kam vënë re një lloj vepre arti, e cila mund të të krijojë një përshtypje perspektive në të dyja anët, që nga Shtatë Kullat deri ku përfundon Briri i Artë”.

Muret ishin ndërtuar sepse Kostandinopoja qe, siç shkruante një bizantin, “qyteti i dëshirës njerëzore”, asnjë qytet nuk ka përjetuar më shumë sulme dhe rrethime: nga gotët (378-476), hunët (441), sllavët (540, 559, 581), avarët (617), persët dhe avarët (626), arabët (669-79 dhe 717-18), bullgarët (813, 913 dhe 924), nga rusët katër herë ndërmjet (860-s dhe 1043-shit) dhe nga peknegsët në vitin (1087). Nuk mundi të shërohej kurrë nga kryqëzata perëndimore më 1204, organizuar nga rivali tregtar, Venediku. Pasi qyteti iu kthye Bizantit në vitin 1261, humbjet e njëpasnjëshme të Perandorisë Bizantine nga armiqtë myslimanë dhe luftërat civile mes perandorëve rivalë e kishin zvogëluar popullsinë nga ç’kishte qenë në kulmin e vet, nga 400 000 banorë në 50 000 grekë ose “romakë”, siç qenë ende krenarë ta quanin veten. Prej vitit 1400 popullsia u tkurr, derisa u katandis në një grumbull qytetesh të vogla, të ndara nga ferma e pemishte.

Pushtuesi

Në vitin 1453, perandori i fundit, Konstandini II, sundoi jo vetëm qytetin, por edhe disa ishuj dhe zona bregdetare, si edhe Peloponezin. Tregtia kishte kaluar në duart e venedikasve dhe gjenovezëve. Statujat klasike ishin shitur ose vjedhur. Çeliku i çatisë së pallatit perandorak përdorej për të bërë monedha. Nga çatia e Shën Sofisë, duke vështruar pallatin e rrënuar dhe duke medituar, Sulltani shqiptoi këto rreshta për perandoritë e rëna dhe për perandorët:

Merimangat shërbejnë si roja nëpër sallat e Chosroes-it.
Kukuvajka fton rojat në pallatin e Afrasyab-it.

Nëse historia e bëri Kostandinopojën një kryeqytet perandorak të pakrahasueshëm, osmanët e konsideruan veten si të destinuar për të sunduar një perandori të madhe. Kur ende ishin nomadë në Azinë Qendrore, shumë turq e quanin veten si “njerëz të zgjedhur nga Perëndia”. Djaj në luftë dhe engjëj në paqe, edhe heroikë, edhe humanë në të njëjtën kohë, ishin ata që do të sundonin botën. Dinastia e osmanëve i kishte fillimet e veta nga fiset Kayi të klanit Oghuz të turqve, të cilët kishin mbërritur në Anadoll nga Azia Qendrore, si dhe mijëra turq të tjerë në shekullin e dymbëdhjetë. Ata ishin bujq nomadë, të tërhequr nga klima dhe fuqia thithëse e krijuar nga shpërbërja e Perandorisë Bizantine dhe e sulltanatit të Selçukëve, dikur një shtet turk i fuqishëm, i vendosur në Konia të Anadollit Perëndimor. Në fillimet e shekullit të katërbëdhjetë, Osmani, Sulltani i parë osman, nxori në dritë një principatë të pavarur, kryeqytetin e parë osman, në veriperëndim të Anadollit, në skajin e Perandorisë Bizantine, rreth Bursës. Falë vazhdimësisë së sulltanëve të shquar, krijimit të një force elite të pamposhtur, të njohur si jeniçerë (nga turqishtja *yeni ceri*, trupa të rinj), dhe dobësimit e shpërbërjes së vendeve fqinje, osmanët po përjetonin një ngjitje të shkëlqyer drejt fuqisë botërore. Ata shfrytëzuan zellin e myslimanëve për të luftuar si *gazis*¹ në një luftë të shenjtë kundër të krishterëve - një luftë që garantonte mundësi plaçkitjeje. Gjithsesi, lufta e osmanëve krijonte ndarje midis myslimanëve dhe të krishterëve. Turqit luftonin kundër grekëve dhe anasjellas: në fakt, turqit osmanë qenë të parët që lundruan nëpër Europë, në vitin 1352 si mercenarë për perandorin Cantacuzenus në një luftë civile bizantine. Në pesë raste të ndryshme princërit osmanë u martuan me princesha greke ose sllave (nëse e ëma e Pushtuesit ishte sllave ose me origjinë të krishterë ose hebreje, nuk kishte gjak mbretëror bizantin në venat

¹ Luftëtarë (shën. i përkth.).

Pushtuesi

e saj). Në fillim, si mercenarë të Perandorisë Bizantine, osmanët shpejt u bënë rivalët e saj, të ndihmuar edhe nga aleanca me tregtarët e pasur të Republikës së Gjenovës. Në vitin 1366, kryeqyteti osman ishte zhvendosur nga Bursa në Edirne e në Europë. Në tridhjetë vjetët e mëvonshëm osmanët mundën dy monarkitë e mëdha ortodokse: atë të Bullgarisë dhe të Serbisë, të cilat, që të dyja, kishin ambicie për të marrë Kostandinopojën.

Ekspansioni u kontrollua shpejt nga dalja e një pushtuesi rival turk, Tamburlane, nga Azia Qendrore. Më 1402 ai e mundi dhe e zuri rob Sulltanin Osman Bajazitin I, i cili nuk e meritonte gjithnjë epitelin *Yildirim* ose Vetëtima. Megjithatë, pas vdekjes së Tamburlane-s, Osmani u përpoq të rifitonte përsëri fuqinë botërore. Pjesa më e madhe e Anadollit dhe e Ballkanit ishte pushtuar. Kostandinopoja ishte kthyer në një ishull grek në detin e osmanëve. Ishte Bajaziti I dhe babai i Pushtuesit, Murati II, që e rrethuan atë. Qe një mrekulli që ende nuk e kishin futur në dorë.

Pas rënies së tij, sipas ligjit islamik që përcaktonte qeverisjen e një qyteti që kishte refuzuar të dorëzohej, trupave të Sulltanit iu lejua të zinin robër dhe të dëbonin rreth 30 000 banorë të krishterë. Mijëra të tjerë u bënë mish për top. Perandori i fundit, Kostandini XI, vdiq duke luftuar, duke u bërë kurban për Perandorisë Romake. Kryeministri i tij, Lucas Notaras, u ekzekutua ose nga frika se mos punonte për armiq të perëndimorë të Sulltanit, Venedikun dhe Vatikanin, ose ngaqë refuzoi t'i dorëzonte peng djalin Sulltanit. Pjesa më e madhe e grekëve dhe e fisnikëve venedikas, që kishin mbetur në qytet, ndanë të njëjtin fat.

Kostandinopoja u pushtua me shpatë. Deri në fund të Perandorisë Osmane dhe 469 vjet më vonë, forca mbeti mjeti kryesor i kontrollit, ashtu si kishte qenë edhe për dinastitë e tjera. Aty rreth vitit 1452, gjatë përgatitjeve për rrethim, Sulltani pati projektuar dhe ndërtuar në Bosfor fortesën e madhe të Rumelisë. "Me nxitim të madh", nga viti 1453 deri më 1455, kështjella masive me shtatë kulla, *Yedi Kule* në turqisht, u ndërtua në pjesën perëndimore të qytetit, aty ku muret e tokës bashkohen me Detin e Marmarasë. Në kushtet e sotme nuk të jepet përshtypja se dikur të Shtatë Kullat ishin më të frikshme se Bastia ose Kulla e Londrës. Ishte një citadelë ku ruhej ari, ku armiq të ambasadorë burgoseshin dhe armiq të Sulltanit gjithashtu - dhe ku me raste edhe vetë Sulltani kryente ekzekutimet. Ai bëri dhe pagëzimin e gjakut, më 1 nëntor 1463, kur David Comnenus, perandori grek i fundit i Trebizondit, në Detin e Zi, i dyshuar për korrespondencë me armiq të Sulltanit, u vra bashkë me gjashtë djemtë e tij, të vëllain dhe nipin - para syve të gruas, perandoreshës Helenë.

Trupat e tyre u flakën jashtë, ku u shqyen nga qentë. Perandoresha u gjobit pasi tentoi t'i varroste.

Asnjë poet ose udhëtar nuk ka qenë më i trallisur nga Kostandinopoja sesa Pushtuesi. Sulltanët osmanë tashmë përdornin titullin *Khan* (perandor) - ashtu sikurse titulli persian *Padishah* (mbret i madh), dhe në arabisht *Sulltan* (sundues). Nga viti 1453, Mehmeti II, ashtu sikurse të gjithë pasardhësit, e shihte veten e tij si trashëgimtar të Perandorisë Romake dhe si të vetmin perandor në Europë. Disa ditë pas rrethimit, një gjenovez që jetonte në qytet, shkruante: “Me pak fjalë, ai u bë kaq i pacipë, saqë, pas marrjes së Kostandinopojës, e pa shumë shpejt veten të bëhet zot i gjithë botës dhe të betohet publikisht se pa kaluar ende dy vjet, ai synonte të arrinte në Romë”. Osmanëve u interesonte Europa dhe Roma, si një fushë për zgjerim, shumë më tepër sesa territoret turqishtfolëse në Azinë Qendrore ose në Kaukaz. Metafora turke për dominimin e botës ishte Molla e Kuqe. Para 1453-shit, Molla e Kuqe supozohej të ishte globi i mbajtur në dorën e djathtë të një statuje gjigante të perandorit Justinian para Shën Sofisë. Pas shkatërrimit të statujës, më 1453, Molla lëvizi në Perëndim dhe u tha se simbolizonte destinacionin tjetër të osmanëve: qytetin e Romës. “Në Romë! Në Romë!”, kjo qe thirrja e vazhdueshme e Sulejmanit të Madhërishëm, stërnipit të Mehmetit II. Për sulltanët e mëvonshëm, Molla e Kuqe ishte Vjena, kryeqyteti i perandorëve të shenjtë romakë të Habsburgut. Ambicia osmane nuk kishte rivalë. Sa për krahasim, shahu i Persisë ishte i përmbajtur, mbreti i Francës modest dhe perandori i Romës së shenjtë, provincial.

Osmanët ishin, gjithashtu, të fiksuar të arrinin lavdinë e Aleksandrit të Madh. Mehmeti II e identifikoi kaq shumë veten me Aleksandrin, saqë porositi një biografi për veten në greqisht te një zyrtar i vogël grek, Michael Kritovoulos, me të njëjtën letër dhe me të njëjtin format, si kopja e Arianit të jetës së Aleksandrit që ndodhej në bibliotekën e tij, të cilën duhet t'ia lexonin “çdo ditë”. Një i dërguar i Venedikut shkruante se Mehmeti II “deklaronte se do të avanconte nga Lindja në Perëndim, ashtu sikurse perëndimorët kishin avancuar në Lindje. Duhet të ketë vetëm një perandor, një besim dhe një mbretërim në botë. Asnjë vend tjetër nuk e meriton më shumë që të krijojë një bashkësi të tillë si Kostandinopoja”.

Perandoria e sunduar nga Mehmeti II dhe nga paraardhësit e tij qe sistem dinastie. Të kapur si në çark, në atë burgun e nacionalizmit të tyre, europianët filluan ta quanin Sulltanin “Turku i Madh” dhe Perandorinë Osmane “Turqi”, sikurse të ishte një komb. Emri zyrtar transmetonte thelbin e dinastisë: ishte “i mbrojtur shenjtërisht” ose “duke i thurur lavde”

domenit të Shtëpisë së Sulltanëve, ose shkurt: “I lavdërueshmi” ose “Shteti Sublim”. Elita qeverisëse e ushtarakëve, zyrtarëve dhe juristëve, po kështu edhe gjithë qytetarët, që nga mesi i shekullit të nëntëmbëdhjetë, u quajtën osmanë, pas dinastisë. Deri në fund të shekullit të nëntëmbëdhjetë, turk ishte një term pezhorativ që përdorej për fshatarët e Anadollit. Ashtu sikurse Dinastia e Habsburgëve që krijoi Vjenën, po kështu edhe Kostandinopoja ishte një krijesë e osmanëve. Ata kërkonin një qytet të botës, të vlefshëm për perandorinë e tyre. Mehmeti II dhe pasuesit e tij e quajtën veten “pushtues të botës”, “Mbret të Botës”. Një nga epitetet më të pëlqyera të të gjithë sulltanëve ishte *alem penah*, “refugjat i botës”. U duk i përshtatshëm të krijohesh një kryeqytet shumëkombësh për një perandori e cila, si u llogarit më vonë, përmbante më shumë se shtatëdhjetë e dy kombësi.

Shumëkombësia u bë simboli i Kostandinopojës. Një nga figurat letrare që do të përdornin rëndom shkrimtarët osmanë do të ishte krahasimi i meritave dhe pikëpamjeve të shumë kombësive në perandori dhe në kryeqytet. Në shekullin e pesëmbëdhjetë, diferencat kombëtare, të bazuara në histori dhe gjeografi, më shumë se në racë, do të ndiheshin bindshëm: Gennadios, patriku i parë igumenik nën osmanët, i quante grekët racën më të pastër që kishte ekzistuar ndonjëherë në botë. Një proverb polak i mesjetës thoshte: “Për sa kohë bota quhet botë, polaku nuk do të jetë vëllai i gjermanit”. Mustafa Aliu, një historian i shquar i shekullit të gjashtëmbëdhjetë, ngrinte në qiell, si një burim force, një numër kombësish në Perandori, si turqit, grekët, shqiptarët, francezët, kurdët, serbët, arabët dhe të tjerë. Në shekullin e nëntëmbëdhjetë, një ministër i Sulltanit, Xhevdet Pasha, e quante Perandorinë Osmane një shoqëri të lartë sepse njerëzit flisnin shumë gjuhë të ndryshme dhe sepse kishte mundësi për të zgjedhur talente, zakone dhe mënyra sjelljeje nga kombe të ndryshme. Shumëllojshmëria e kombeve në Kostandinopojë reklamohej me krenari nëpër pikturat, fotografitë dhe kompozimet e truprojave të Sulltanit; në procesionet dhe delegacionet politike që dërgoheshin për të shkarkuar një Sulltan në shekullin e njëzet.

Politika e vërtetë, gjithsesi, ishte arsyeja kryesore për shumëllojshmërinë e kombësive të Kostandinopojës. Në kryeqytetin e vet, Pushtuesi kërkonte një popullatë më të madhe dhe më të begatë për t'i shërbyer pallatit dhe makinës shtetërore. Megjithatë, turqit myslimanë nuk ishin aq të mjaftueshëm për Kostandinopojën, për të qenë një qytet tërësisht turk. Pjesa më e madhe e Perandorisë në atë periudhë ishte e krishterë. Për turqit kishte nevojë kudo në Perandori, për të populluar

Pushtuesi

Ballkanin dhe fshatin në Anadoll. Sipas kësaj, shkruante historiani Kritovoulos, pas vitit 1453, Sulltani filloi të mbliidhte njerëz nga të gjitha anët e Azisë dhe Europës dhe i transferonte ata me kujdes dhe me shpejtësi; ishin njerëz të të gjitha kombeve, por veçanërisht të krishterë. Kaq i madh ishte pasioni që e frymëzonte atë për qytetin dhe popullzimin e tij si dhe për ta kthyer atë në gjendjen e begatisë së mëparshme, sa që në qytetin e ri, çdo mëhallë ose lagje do të quhej me emrin e banorëve të qytetit të origjinës, të cilët do të ruanin zakonet dhe gjuhën e tyre si edhe stilin e arkitekturës.

Turqit do të ishin grupi i parë dhe më i madhi që Sulltani do të sillte në Stamboll. Në vitet që pasuan pushtimin, më 1453, qyteti ishte një gërmadhe e shkatërruar nga murtaja. Sulltanit iu desh të përdorte një teknikë osmane, të njohur si syrgjyn, ose transferim me forcë të një popullate, për t'i lëvizur turqit drejt kryeqytetit. Kronisti Ashikpashazade shkruante se:

Sulltani dërgonte punonjës në vendet e tyre për të dhënë lajmin se kush do të dëshironte të vinte e të merrte pozitë në Kostandinopojë do t'i jepej falas shtëpi, kopsht, pemishte... pavarësisht nga masat, qyteti nuk u ripopullua; kështu që Sulltani urdhëroi që nga çdo vend, familjet, të varfra apo të pasura qofshin, duhej të silleshin me forcë. Dhe dërguan nëpunësit me ferman te kadilerët dhe prefektët e çdo vendi... dhe kështu qyteti filloi të popullohej.

Mehmeti II shkoi vetë personalisht në Bursë për t'i detyruar zejtarët dhe tregtarët e këtij qyteti, tregtarë të pasur, të lëviznin drejt kryeqytetit. Ende nuk është shuar dhimbja e keqardhja për fatin e artistëve dhe zejtarëve që u transportuan me brutalitet dhe u larguan nga rehatia e kryeqytetit të parë të Selçukëve, Konya në Anadoll, në atë qytetin e përgjakur, në Bosfor. Në momente të veçanta, Pushtuesi pati pasiguri për trofeun e tij, dhe kështu u tërhoq në kryeqytetin e mëparshëm, Edirne. Edirnea ofronte një atraksion të jashtëzakonshëm qetësie, mundësi për terrene gjuetie: ishte qendra natyrale për mobilizimin e fushatave osmane në Europë. Megjithatë, mëdyshjet e Sulltanit nuk zgjatën shumë.

Sikurse Kostandini i Madh, qindra vjet më parë, kur thirri senatorët nga Roma në Kostandinopojë, dhe Pjetri i Madh, dyqind e pesëdhjetë vjet më vonë në Shën Petersburg, Sulltani urdhëroi që "shtyllat e Perandorisë" të lëviznin drejt kryeqytetit. U tha atyre të ndërtonin shtëpi të mëdha, kudo që ta zgjidhin vetë vendin. Ai, gjithashtu, i urdhëroi të ndërtonin banja termale, hane, pazare dhe dyqane shumë të bukura, por, gjithashtu, të ngrinin vende kulturi.

Mahmut Pasha, një nga pushtetarët më të zotë, gjatë mbretërimit ndërtoi xhaminë e tij, që tani gjendet e ndërthurur me labirintin e haneve dhe rrugicave pranë Pazarit të Madh.

Pushtuesi, gjithashtu, importoi grekë. Disa zona të qytetit nuk e kishin humbur kurrë popullatën greke. Psamatya, sot Koca Mustafa Pasha, në juglindje të qytetit, afër mureve, ishte dorëzuar pjesë-pjesë. Nuk kishin qenë të shfrenuar në grabitje, gjë që shpjegon sot numrin e madh të kishave atje. Në qendër të qytetit, me dëshirën e Sulltanit, mbeti e padëmtuar kisha më e madhe e dytë, kisha e Apostujve të Shenjtë, po ashtu varrezat e perandorëve bizantinë dhe modeli i San Marco-s në Venedik. Mehmeti II ishte në luftë me sunduesit e vendeve fqinje, të krishterë dhe myslimanë, në Anadoll dhe Ballkan, në pjesën më të madhe të sundimit të tij. Ai pushtoi Trebizondin, Krimenë, Serbinë, Eubenë dhe shtetin turk rival të Karamanit në Anadoll. E ndërsa Perandoria e tij zmadhohej, më shumë grekë u sollën me forcë në Kostandinopojë. Sklleverit fshatarë grekë (të liruar në shekullin e mëvonshëm) u vendosën në fshatrat jashtë qytetit, në mënyrë që të siguronin ushqim.

Nuk pati barrierë fetare mes grekëve dhe turqve. Ata jetonin së bashku. Të krishterët janë “njerëzit e Librit”; feja e tyre është zëvendësuar, por nuk është krejt e papajtueshme me shpalljen e fundit të islamit. Abrahami dhe Maria nderohen nga myslimanët; “Jezusi, mbi të cilin le të bjerë shpëtimi”, siç e përshkruante një dekret osman, është një nga profetët më të mëdhenj të islamit. Sipas ligjit islamik, siç gjendet në *Kuran*, si shpërblim për pagesën e një zgjedhjeje dhe të taksave të tjera, të krishterët morën statusin *zimmi*, ose persona të mbrojtur, me të drejtën për t’u lutur në liri dhe jetuar me ligjet e tyre.

Mehmeti II shkoi më tutje. Për shkak të grindjeve midis përkrahësve dhe kundërshtarëve për pajtimin me Papën, Kostandinopoja kishte mbetur pa Papë që nga viti 1453; Sulltani mund ta kishte lënë vendin vakant, dhe kështu të harrohej, si shumë ortodoksë peshkopë në Anadollin osman, por Pushtuesi ishte më mendjehapuri monark i kohërave. Origjinaliteti i tij qëndron te fakti se ai ishte për ringjalljen e patrikanës igumenike, e cila ishte drejtuar nga kisha ortodokse e Kostandinopojës, që nga shekulli i katërt.

Një nga të krishterët më të shkolluar dhe më të admiruar ortodoksë që një murg i lindur në Kostandinopojë, George-Gennadios Scholarius. Rreth të 50-ave, ai kishte qenë lider i ortodoksëve besnikë kundër bashkimit me Romën. I zënë rob gjatë plaçkitjes së Kostandinopojës, u trajtua me nder nga turqit në një fshat të Edirnesë. Atje, sipas fjalëve të Kritovoulos-it, të konfirmuara dhe nga shkollarët modernë, Pushtuesi

e kërkoi dhe i dha atij lirinë dhe dhurata: në fund e shpalli atë Patrik dhe Prift të Lartë të Krishterëve, duke i dhënë mes shumë të drejtash dhe privilegjesh, sundimin e kishës dhe të gjithë forcën dhe autoritetin e tij, dhe kjo jo më pak sesa kishte gëzuar ai nën perandorët e mëparshëm. Ai u shenjtërua dhe u kurorëzua, më 5 janar 1454, në kishën e Apostujve të Shenjtë.

Dokumenti nuk i ka shpëtuar kohërave dhe më vonë grekët i zmadhuan privilegjet që iu blatuan Gennadios: në një nga hollet e patrikanës në Kostandinopojë, është e varur një pikturë e pabesueshme e Mehmetit II dhe Gennadios, duke u përqafuar si të barabartë. Megjithatë, që në atë moment, patriku u kthye në një shërbëtor të Perandorisë Osmane. Me pagesë të mirë nga Sulltani, ai mori konfirmim nga Sulltani vetë, i cili i drejtohej atij me këtë formulë: “Paç fat dhe mos ki dyshim në miqësinë tonë, duke mbajtur kështu të gjitha privilegjet që gëzojnë patrikët para teje”.

U arrit një marrëveshje. Sulltani do ta mbronte patrikun nga rivali i tij, kisha sllave ortodokse dhe fanatikët myslimanë. Nga ana e tij, patriku do të ndihmonte për të ngritur taksat për Sulltanin dhe kështu, teorikisht, garantonte besnikërinë e grekëve dhe i ndalonte ata t’u vinin në ndihmë armiqve katolikë të Perandorisë, Venedikut dhe Vatikanit, që të dy kishin asistuar në mbrojtjen e qytetit, më 1453, dhe po përpiqeshin ta ripushtonin atë. Si kreu i komunitetit ortodoks, patriku administronte një sistem ligjor të veçantë, të bazuar në Kodin e Justinianit, me fuqinë për të gjobitur, burgosur ose syrgjynosur. Megjithëse më i dobët dhe më i varfër se ekuivalenti i tij perëndimor, Vatikanit, patriku i Kostandinopojës ishte më i rëndësishëm për të vetët. Ishte simboli i institucionit që mbante gjallë shpresën dhe besimin: pas pushtimit të Kostandinopojës, ritmet e bisedimeve për islamin në domenin osman u zvogëluan.

Mehmeti II, i cili në të gjitha këto përmasa mori iniciativën, vlerësoi kulturën greke, gjithashtu edhe të mirat që grekët mund t’i sillnin kryeqytetit. Kostandinopoja, me raste, shërbente si një derë në murin midis islamit dhe krishterimit. Më 1455 ose 1456, Sulltani, me gjithë elitën e oborrit të tij, shkoi në rezidencën e patrikut dhe i kërkoi Gennadios të bënte një shpjegim për thëniet mbi krishterimin, të titulluar *Një skicë e shkurtër rreth besimit të krishterë*, që ishte përkthyer nga greqishtja në turqisht për hir të Sulltanit dhe ishte mjaft e gjatë dhe komplekse. Ishte e vështirë, madje edhe për një të krishterë, të kuptonte thënie të tilla, si: “Ne besojmë se fjala e Zotit dhe e njeriut, të cilën fjala e Zotit e mbart, është Krishti; ndërsa jeta e Krishtit në lëkurën e tij ishte jeta e një njeriu shumë të shenjtë, fuqia e mençurisë dhe e punës së tij është fuqia e Zotit”.

Sulltani, megjithatë, shfaqte një interes për krishterimin: në koleksionet e relikteve të tij të krishtera, ishte djepi ku kishte lindur Krishti, për të cilin ai i kishte thënë një të dërguari venedikas se nuk do t'ia shiste as për pesëqind mijë dukatë, si dhe kockën, krahun dhe kafkën e shën Xhon Baptistit.

Disa nga pasuesit e tij nuk qenë aq mendjehapur sa ai. Disa muaj më vonë, nga shenjtërimi i tij, Gennadios gjeti trupin e një turku të vrarë në oborin e kishës së Apostujve të Shenjtë. Edhe Sulltani vetë nuk do të mund ta mbronte patrikun nga një turmë myslimane e zemëruar, e gatshme për të menduar më të këqijat për të krishterët. Gennadios e transferoi patrikanën dhe reliktet e thesaret e tij në kishën me tulla të kuqe të shekullit të dymbëdhjetë të Theotokos Pammacaristos, Nëna Gazmore e Zotit, në lagjen e Fanarit, përgjatë bregut të Bririt të Artë. Meqë Sulltani kishte vendosur shumë robër grekë atje, ajo ishte tërësisht greke.

Armenët ishin një element tjetër i krishterë i sjellë në Kostandinopojë nga Sulltani. Ata ishin një kombësi e veçantë, që kishte jetuar të paktën që në shekullin e gjashtë para Krishtit, në Anadollin e Lindjes dhe Kaukaz. Që nga Këshilli Klerikal i mbajtur në Chalcedon - Kadikoy-n modern, përballë Kostandinopojës, më 451, edhe ortodoksët, edhe katolikët kishin qenë të një mendimi se Jezu Krishti kishte pasur dy natyra të dallueshme: njerëzore dhe hyjnore. Edhe armenët janë monofizitë, që besojnë se Jezu Krishti ka pasur natyrë njerëzore dhe hyjnore. Përdorimi i gjuhës dhe i alfabetit e përforconte identitetin e fuqishëm të tyre, me gjithë zhdukjen e mbretërisë së fundit armene në shekullin e katërbëdhjetë. Ata spikasin në Mesdheun Lindor, si argjendarë, zejtarë e veçanërisht ndërtesues, dhe për aftësi tregtare, mjeshtri kjo që e tërhiqte në mënyrë krejt origjinale Pushtuesin. Kritovoulosi shkruan se Mehmeti II transportoi në qytet ata armenë që ishin nën sundimin e tij e që shquheshin nga pikëpamja e pasurisë, njohurive teknike dhe kualifikimeve të tjera, megjithëse ishin nga shtresa e tregtarëve. Ky është variant i zbutur zyrtar i Sulltanit. Një tregtar armen, i quajtur Nerses, në një shkrim të 1458-s, qortonte Sulltanin për këtë stuhi të madhe që kishte hedhur mbi të krishterët dhe popullin e tij, duke i transportuar ata nga një vend në një tjetër. “Unë po e shkruaj këtë në kohë të hidhura, ata na sollën ne nga Amasya në Kostandinopojë me forcë, kundër dëshirës sonë dhe unë po i hedh këto rreshta me lot në sy, me kaq pikëllim.”

Tradita armene, e pasqyruar në një shkrim fasadë të patrikut armen të tanishëm në lagjen “Kumkapi” në Kostandinopojë, pohon se Mehmeti II emëroi një patrik armen në Kostandinopojë, më 1461. Në fakt, patriku armen

mbeti në Sis, në Cilicia ose Echmiadzin në Kaukaz, ku ende është. Mite të tilla historike janë akte të dëshirës armene përt'u ngritur në pozitë me Perandorinë Osmane dhe ngritjes së famës së Mehmetit II si hero superkombëtar, si Aleksandri i Madh, të cilit kombësitë e ndryshme i ngjallnin ndjesi mbrojtëse. Megjithatë, ndërsa armenët shtonin pasurinë dhe forconin influencën, edhe statusi i peshkopit të tyre ngrihej. Në shekullin e shtatëmbëdhjetë, ai njihej si "patriku i nderuar", ose "kleriku i lartë i quajtur Patrik" dhe që administronte gjykatat dhe burgjet, njësoj si patriku igumenik.

Në veri të Birit të Artë, pikërisht në anën e kundërt të vetë Kostandinopojës, shtrihet lagja e pasur e Gallatës, e cila, që nga shekulli i trembëdhjetë administrohej dhe banohej nga gjenovezët. E kthyer si Shangai i Levantit - një koloni gjysmë e pavarur, që kontrollonte tregtinë e krahinës nga Perandoria e mbaruar e Bizantit, ashtu sikurse do të bëhej Shangai, katërqind vjet më vonë, nga Perandoria Kineze e mbaruar. Në kontrast me Kostandinopojën e vërtetë, Gallata (e quajtur gjithashtu Pera, që në greqisht do të thotë mbrapa), i ngjante një qyteti të vogël italian, me kisha katolike, me rrugë të drejta, shtëpi guri të ndërtuara mirë dhe me një pjacë të vogël. Ndërtesa e lartë, e cila dominon qiellin edhe sot, është kulla me majë e Gallatës, një monument gotik, që bie drejt e në brigjet e Bosforit. Më 1453, Gallata qe më e begatë dhe më e populluar sesa qyteti bizantin i jugut të Birit të Artë.

Gjenova dhe Perandoria Osmane ishin aleate prej kohësh. Megjithatë, shumë gjenovezë të Gallatës kishin luftuar kundër Perandorisë; Sulltani thoshte se ata e kishin ndaluar atë ta pushtonte qytetin që ditën e parë të rrethimit. Në fakt, ai qe më shumë i interesuar pas mirëqenies sesa hakmarrjes. Një privilegj që ai i akordoi më 1 qershor 1453, në greqisht (greqishtja përdorej me raste) popullit të Gallatës dhe fisnikëve, është ruajtur në Muzeun Britanik. Nëse ata do të dorëzonin pagesën e taksave, do të kishin shpërbllim nga Sulltani; pra, do të konsideroheshin subjekte të mbrojtura prej tij. Gjithashtu do t'u lejohej të ruanin posedimet e tyre dhe "të ndiqnin ritet dhe zakonet", me përjashtim që të mos u binin kambanave të kishës dhe të mos krijonin zhurmat e tyre si rrapëllima - një fobi e veçantë e osmanëve, të cilët nuk do të toleronin asnjë konkurrencë me zërin e hoxhës në minare. Armët e qytetarëve u sekuestruan dhe një pjesë e mureve të qytetit u shkatërrua; gjithçka që mbijeton sot është ai fragmenti pranë Birit të Artë që duket sikur i ruan krahët shtëpisë së bukur gjenoveze të Dorias. Gjithsesi, Gallata nuk u ndëshkua. Në një letër të shkruar disa ditë më

vonë nga një *ish-podest*, ose një major, vëllait të tij në Gjenovë, thuhej: “Ai kishte pasur listat që ishin bërë për të gjitha pronat që iu përkisnin tregtarëve dhe qytetarëve, të cilët ia kishin mbathur që andej, duke thënë: ‘Nëse ata kthehen, do t’i kenë përsëri pasuritë dhe, nëse jo, ato do të më përkasin mua’”. Pjesa më e madhe u kthye.

Sulltanit i pëlqente të kishte *franks* (perëndimorë) në oborin e tij. Për shumë vite ai përdori një tregtar të pasur me origjinë gjenoveze, Francesco Draperio-n, si një diplomat jozyrtar (familja e tij përkujtohet edhe sot në kishën e Shën Mari Draperis, në Istiklal Caddesi). Kaq shumë ishte magjepsur Sulltani nga atmosfera latine e Gallatës, sa që njëherë kishte hyrë vetë në një kishë françeskane dhe kishte ndjekur një meshë.

Ndërsa pushtimet e Sulltanit zgjeroheshin, në qytet u sollën më shumë italianë; më 1460 nga kolonitë gjenoveze në Egje dhe më 1475 nga Krimea. Italianët, sikurse dhe grekët, i duheshin Sulltanit. Në Adriatik dhe në Egje ai u përball me Venedikun, një nga fuqitë më të mëdha të kohës, me një ushtri më të mirë se ajo e osmanëve. Firencja ishte rivalja kryesore italiane e Venedikut. Për këtë arsye, Sulltani i inkurajoi fiorentinët për të lëvizur drejt Gallatës, duke u dhuruar atyre shtëpitë e venedikasve të dëbuar; madje ai edhe u konsultua me konsullin e Firences për vendimin e tij për t’i shpallur luftë Venedikut, më 1463. Atë vit fiorentinët i zbukuruan shtëpitë për të festuar pushtimin osman të mbretërisë së pavarur të Bosnjës (e cila shumë shpejt u kthye në një mburojë osmane, e njohur si luani që ruante portat e Stambollit). Më 1465 Sulltani ishte mysafir i fiorentinëve në darkën që shtroi shefi i tregtisë, në të cilën ai ftonte (*galanterie con tutte splendidezza e magnificence*) shoqërinë galante dhe elitare. Nga viti 1469, pesëdhjetë firma fiorentine operonin në Perandorinë Osmane. Ato importonin mëndafsh, kadife, letër - pjesa më e madhe e dokumenteve osmane ishin shkruar në letër italiane - qelqe dhe gëzofë dhelprash. Problemi i vetëm i tyre ishte “mbajtja e tregut në lëvizje” - një frazë e zakonshme që vinte nga murtaja dhe venedikasit, jo nga osmanët.

Shembulli i Gallatës tregonte se në Kostandinopojë, Lindja dhe Perëndimi mund të jetonin së bashku. Perandoria Osmane nuk ishte kurrë ashtu siç pretendonte Braudeli, “antieuropiane, kundër krishterimit”. Dinastitë tregtare të Gallatës - Testa, Draperis, Fornetti - ishin familjet më të hershme të qytetit. Turqit i quanin ato “uji i ëmbël i Perëndimit”, në kontrast me “ujin e kripur të Perëndimit” nga Europa. Një staf prej dymbëdhjetë këshilltarësh, *Magnifica Communita di Pera*, menaxhonte kishat e komunitetit katolik. Tregtarët takoheshin dy herë në ditë për të diskutuar çështjet e biznesit si ekuivalente e Bursës së Londrës, të *Loggia del Palazzo del Commune*, një

ndërtesë gotike e modeluar në pallatin e San Giorgio-s në Gjenovë. Kur Sulltani ishte në paqe me Venedikun, Bailo, administrator i Venedikut, udhëhiqte një gjykatë për çështje civile për sa u përkiste subjekteve venedikase ose europiane në përgjithësi, vendimet e së cilës zbatoheshin nga autoritetet osmane. Ai, gjithashtu, kishte organizuar një shërbim postar, i cili nisej dy herë në muaj me rrugë tokësore nëpërmjet Ballkanit, nga Kotori në bregun Dalmat dhe pastaj me det për në Venedik. Dërgimi i letrave midis dy qyteteve zgjaste afërsisht rreth një muaj.

Gallata ishte një qendër për qejfe e për biznes gjithashtu. Çdo periudhë agjërimi ngjante me një festë karnavalesh. “Të dukej si të ishte në një qytet të Italisë”, shkruante Marcantonio Pignafetta. Alvise Gritti ishte një nga europianët që e bëri pasurinë e tij në brigjet e Bosforit. Lindur në Kostandinopojë, ku i ati shërbente si garant i Venedikut, Gritti, i dëbuar nga karriera e tij venedikase, duke qenë fëmijë i paligjshëm, jetoi në shtetin e Gallatës. Emri turk i tij ishte Beyoglu, djali i beut. Thuhet se ky emër ka ardhur nga fakti se i ati ishte Doxha i Venedikut. Thuhet, gjithashtu, se një agjent diplomat i Vezirit të Madh dhe tregtar xhevahiresh, jetonte si i krishterë në mes të krishterëve dhe si turk në mes të turqve. Më 1524, menjëherë pasi i ati u bë kryegjykatës i Venedikut, ai shtroi një banket në Kostandinopojë për pothuaj treqind vetë, duke përfshirë dhe turq. Ata darkuan me mish dreri, thëllëze e palloi. U dëfryen me gra nga Gallata, që kërcenin me lëvizje kaq joshëse, sa që të gjithë kulluan fare, pasuar më vonë dhe nga një komedi *Psyche and Cupid* (Psikja dhe Kupidi), një turne dhe një shfaqje e pushtimit portugez të Ceilonit. Një shkrimtar turk i shekullit të shtatëmbëdhjetë thoshte për Gallatën: “Kush flet për Gallatën, flet për një tavernë. Zoti të na falë! Birra është e ftohtë, e ftohur nga bora e sjellë nga malet e Bursës. Gratë, të veshura në mënyrë të mrekullueshme, të stolisura me gjithë ornamentet e arit, argjendit e gurëve të çmuar, e mbajtën reputacionin e aftësisë së tyre për ta futur shejtanin në shishe, deri në shekullin e njëzetë”.

Kështu që, më 1453, Kostandinopoja ishte kryeqytet jo vetëm i Perandorisë Osmane dhe i kishës ortodokse, por edhe i asaj kulture tregtare lindur në Mesdheun Lindor, të njohur si Levant. Deri në fillimet e shekullit të nëntëmbëdhjetë, italishtja, gjuha e tregtisë dhe e deteve, ishte gjuha e dytë që flitej nga të gjithë perëndimorët, më të shumtit grekë dhe armenë e pak turq. Shumë terma detarë të italishtes, siç është *caravel* dhe *bombarda*, për llojet e anijeve apo *iskele* (*scala* -italisht)

për vendin e mbërritjes në tokë, hynë në gjuhën turke. (Në një tjetër reflektim të mbizotërimit italian, përpara 1830-s, tregtarët anglezë i referoheshin porteve të Mesdheut Lindor, si “Skelat e Levantit”. Një lloj zhargoni me fjalë italiane, franceze, greke, spanjolle, arabe dhe turke, u bë i zakonshëm. Deri në fillim të shekullit njëzet, thirrjet si: “*Guarda, guarda!*”, për të evituar përplasjen, ose “*Monsu, arrivar!*”, për të treguar mbërritjen, mund të dëgjoreshin ende nëpër qytet. Nën Mehmetin II, Gallata ishte një krahinë e varur. Në vitet e mëvonshme do të ushtronte një influencë super të fuqishme në tregtinë, kulturën dhe diplomacinë e Kostandinopojës.

Si qytetet e tjera të botës - Amsterdami, në shekullin e shtatëmbëdhjetë, Vjena në shekullin e nëntëmbëdhjetë, Nju-Jorku në shekullin e njëzetë - edhe Kostandinopojë në atë kohë i tërhiqte hebrenjtë. Hebrenjtë e Kostandinopojës kishin vuajtur njësoj si banorët e tjerë nga pushtimi. Poemat e hebrenjve kanë mbijetuar dhe përshkruajnë vajtimin, skllavërimin, dëbimin dhe mizoritë e osmanëve. Për t’i zëvendësuar ata, pjesa më e madhe e hebrenjve në Perandorinë Osmane u sollën me forcë në Kostandinopojë, kundër dëshirës së tyre (duke u syrgjynosur). Të ndaluar të iknin paleje zyrtare, ata e konsideronin veten si të zënë në grackën e robërisë. Deri në shek. XIX, të syrgjynosurit mbetën të privilegjuar, për sa u përkiste ritualeve dhe pagesës së taksave, në krahasim me ata që erdhën vullnetarisht.

Sepse pas vitit 1453, hebrenjtë u inkurajuan që të imigronin nga Europa. Në letrën e një rabini, dërguar vëllezërve të tij të persekutuar në Europë, ai digjej nga ethja e shpresës së imigrimit për në Tokën e Premtuar.

Këtu në tokën e turqve nuk kemi pse të ankohe mi për asgjë. Ne kemi pasuri të mëdha; flori e argjend boll nëpër duar. Nuk na shtypin me taksa të mëdha dhe tregtinë e bëjmë lirshëm e s’na pengon askush. Frutat e tokës janë mjaft të pasura. Çdo gjë është e lirë dhe jetojmë në paqe e liri. Këtu, hebrenjtë, nuk janë të detyruar të vënë atë yllin e verdhë si simbol të turpit si në rastin e Gjermanisë, ku edhe pasuria e thesaret janë mallkim për hebrenjtë, sepse në këtë mënyrë ato shkaktojnë xhelozitë të krishterët, që sajajnë të gjitha shpifjet dhe të fusin brenda për të marrë arin. Ngrihuni, vëllezër, bëhuni gati, përmbliidhni gjithë forcat dhe ejani këtu!

Në “strehën e botës”, në kontrast me perëndimin, nuk kishte kufizime lirie për tregti dhe kishte shumë pak kufizime për ndërtimin e sinagogave. Hebrenjtë, shumë shpejt, lulëzuan me parfumet, farkëtarinë, qilimat, dhe ishin të veçantë si fermerë, bankierë dhe si mjekë. Me pasurinë e sapovënë ata qenë në gjendje t’u bënin oferta të larta konsorciumeve tregtare të krishtera dhe myslimane për kontrata të doganave të Kostandinopojës. Në Kostandinopojë, fjalët *pogrom*, *geto*, *inkuizion*, s’kishin fare kuptim.

Nga fundi i shekullit të pesëmbëdhjetë, deri në kujtimet e sotme, qendrat e jetës së hebrenjve në Kostandinopojë ishin lagjet “Balat” dhe “Haskoy”, në anën tjetër të Birit të Artë, lagje që kishin mbajtur hebrenj që para pushtimit. Thuhej që djemtë e “Balatit” ishin me të vërtetë të fortë, ata të “Haskoy”-t si të vyshkur. Sinagogat dominonin jetën e hebrenjve. Ata ruanin zakonet dhe ritualet e lokaliteteve nga të cilat vinin, drejtonin shkollat lokale dhe shoqatat bamirëse dhe rregullonin, gjithashtu, pagesën e taksave për qeverinë. Rabinët vepronin si gjykatësit nëpër gjyqet hebreje, të cilat gëzonin pavarësi të veçantë dhe kishin fuqinë të nxirrnin ligje për hebrenjtë.

Më i suksesshmi në Kostandinopojë ishte një mjek, Giacomo di Gaeta, i cili kishte lënë atë intolerancën e Rilindjes Italiane për parajsën e Perandorisë Osmane. Mjek i Sulltanit, Jakup Pasha, ashtu siç u quajt pas konvertimit në mysliman, fitoi privilegjin për t’u përjashtuar nga taksat për veten dhe për pinjollët e tij gjithashtu, sido që të ishin, hebrenj apo myslimanë. Kostandinopoja ishte qyteti i dy identiteteve. Ashtu si Gennadios, Alvise Gritti dhe Sulltani vetë, Jakup Pasha lëvizte fare rehat midis botëve të ndryshme. Ai nuk frekuentonte vetëm pallatin e Sulltanit, por edhe shtëpinë e Doxhës së Venedikut, në Gallata. Atje, mbase, nën urdhrat e Sulltanit, ai transmetonte dezinformim për të çorientuar politikanët venedikas, ashtu sikurse u pohua që Sulltani qe kthyer i krishterë.

Grekët, armenët, italianët dhe hebrenjtë u sollën në qytet për arsye ekonomike. Shteti perandorak importoi vetë elementin e pestë racial. Qeveria e osmanëve u quajt Porta, duke u nisur nga fakti që aty jetonte sunduesi i pallatit, i cili në mënyrë të dukshme shoqërohej dhe me forcën: qeveria osmane shihej nga administrata e gjerë si administruese e shtetit dhe e drejtësisë, me në krye Portën e Sulltanit. Trupi kryesor i zyrtarëve dhe ushtarëve të Sulltanit ishin skllëverit, të njohur si *kapi kulu* ose “skllëverit e Portës”. Ky kompozim pasqyronte besimin osman në llojin racial. Ishin të rinj, nga mosha 8-16 vjeç, të rekrutuar sipas nevojave nga popullata e të krishterëve ruralë të Ballkanit dhe më pak Anadollit, nëpërmjet procesit të njohur si *devshirme* ose “koleksionim¹⁷”.

Ata s'mund të ishin turq. Pas pushtimit të Bosnjës, më 1463, megjithëse *Kurani* e ndalonte skllavërimin e myslimanëve, sllavët myslimanë mund të "grumbulloheshin". Myslimanët me origjinë turke nuk mundeshin.

Data e lindjes së të rinjve dhe detajet e prindërve regjistroheshin. Pastaj ata dërgoheshin në Kostandinopojë, bëheshin synet dhe konvertoheshin në myslimanë. Më të pashmit dhe më të saktët fizikisht edukoheshin në shkollën e Pallatit ose në familjen e Pashës dhe, më në fund, hynin në shërbimin qeveritar. Të tjerët "iu jepeshin turqve" - dërgoheshin nëpër feramat e Anadollit për të mësuar turqisht. Pastaj ata punonin si kopshtarë në pallatin perandorak, detarë në flotën perandorake ose në ndërtimin e banesave në qytet. Më në fund bashkoheshin me jeniçerët. Një forcë numëronte nga pesëmbëdhjetë deri në njëzet mijë jeniçerë, që ishin pararoja e ushtrisë osmane dhe forca kryesore militare dhe policore në Kostandinopojë. Ato patrullonin muret, garnizonin, Shtatë Kullat, zbatonin ligjin dhe urdhrin, por edhe ruanin vetë Sulltanin.

Disa familjeve të krishtera iu copëtohej zemra kur shihnin fëmijët "të grumbulloheshin". Kishte, madje, dhe një këngë:

U mallkofsh, o Perandor, u mallkofsh tri herë
Për të këqijat që na ke bërë dhe po na bën.
Zini rob pleq dhe arkipeshkë
Që t'ua merrni fëmijët si jeniçerë.
Vajtojnë prindër, vajtojnë motra e vëllezër
Dhe unë vajtoj derisa plas;
Dhe do të vajtoj gjatë gjithë jetës,
Sivjet ishte djali, vitin tjetër vëllai.

Familjet më me përvojë ishin të kënaqura t'i shihnin fëmijët e tyre të sigurt që të hidhnin hapin drejt shkallës së karrierës osmane. Skllavëria ishte më pak degraduese në botën islamike sesa në atë të krishterë. Rinia *devshirme*, e edukuar në oborret e Sulltanit ose të vezirëve, kishte shansin të zinte postet më të larta në Perandori dhe të kujdeseshin për marrëdhëniet e tyre. "Skllavërit e Portës" ishin të lirë nga shumë kufizime ligjore të imponuara të skllavëve të tjerë në çështjet e martesave dhe të pasurisë. Ishin vetë sllavët e Bosnjës që kërkuan dhe pranuan për "grumbullim", pavarësisht nga konvertimi i tyre nga të krishterë në myslimanë. Një gjykatës venedikas shkruante

¹ Një lloj institucioni që përzgjidhte djem të rinj të shkathët e të talentuar, p.sh. siç u zgjodh Gjergj Kastrioti.

se jeniçerët e kishin me qejf të thoshin: “Unë jam një skllav i Zotërisë së Madh”, meqë ata e dinin se ky ishte një sundim ose republikë e skllëvërve që ata e kishin për ta komanduar. Njëqind vjet më parë, rinia katolike irlandeze a do të ishte ndier vallë njësoj krenare nëse do të ishte konvertuar në protestante dhe të dërgohej në Eton¹, dhe pastaj t’i thuhej se do të qeveriste Perandorinë Britanike, si shërbëtore e mbretëreshës?

Një praktikë osmane e spikatur, *devshirme*, u favorizua fuqishëm nga Mehmeti II. Një italian shkruante: “Me këtë ai tregoi një vullnet të pashoq për të arritur qëllimin, sikurse me forcën e tij dëshironte të prodhonte një popull të ri”. Procesi i shndërroi rebelët potencialë në osmanë të besueshëm. Tradicionalja islamike, “Pasqyra për Princër”, e cila lexohej nga osmanët burokratë, jepte informacion për avantazhet e shumëllojshmërisë raciale. Sipas *Librit të qeverisë ose rregullat për mbretin*, nëse Sulltani punësonte raca të ndryshme, të gjitha racat do të përpiqeshin t’ia kalonin njëra-tjetrës... Kur trupat janë të gjitha të një race, rreziku ngrihet, mungon vullneti dhe trupat priren të jenë të paorganizuara.

Megjithatë, mosbesimi i turqve ishte arsyeja kryesore për “grumbullim”. Një bujtës i pallatit perandorak shkruante: “Ka shumë pak turqishtfolës në oborr sepse Sulltani e ndien veten më të sigurt që t’i shërbejnë të krishterët e konvertuar, të cilët s’kanë as shtëpi, as vatër, as prindër, as shokë. Këta krijojnë një afekcion të tillë për t’i shërbyer Sulltanit, saqë po të ishte në dorën e tyre, ata me dëshirë do të jepnin mijëra jetë për jetën e tij dhe për ta zgjeruar Perandorinë”. Nga ana tjetër, një pjesë e mirë e elitës myslimane turke kishin smirë për osmanët: kishte pasur shtete turke në Anadoll, si Rumi dhe Danishmendi, ku osmanët ishin të sapoardhur. Mehmet II i kishte përjetuar rreziqet e një shtrese elite të fuqishme myslimane: pas një sundimi prej dy vjetësh, në vitin 1946 e rrëzuan nga froni. Ndoshta me nxitjen e Vezirit të Madh, Candarli Halil, kushëri dhe anëtar i familjes që e kishte furnizuar dhe siguruar me tre vezirë të mëdhenj, babai i tij, Murati II, u kthye në fron pas dy vjetësh. I pafrikësuar nga reagimi perëndimor, Veziri i Madh kishte vazhduar të kundërshtonte vendimet e Mehmetit II, për të sulmuar Kostandinopojën: ai i kishte vënë emrin “çmenduritë e rinisë së intoksikuar”. Shumë shpejt, pas rrethimit, Mehmeti II e ekzekutoi. Paskëtaj, vezirët e pashallarët më të mëdhenj do të ishin skllëvër të Portës: vetëm tetëmbëdhjetë nga dyzet e tetë vezirët e parë, pas vitit 1453, ishin turq të lindur. Disa turq, këshillin e Sulltanit, ose Divanin, e quanin me neveri “treg të skllëvërve”.

¹ Kolegj i famshëm në Londër.

Prania e jeniçerëve do të thotë që pjesa më e madhe e ushtarëve dhe ndërtuesve të xhamive të mëdha dhe vezirëve - në Kostandinopojë ishin sllavë. Më 1542, sipas një shtegtari francez, në pallatin mbretëror, serbo-kroatishtja ishte gjuha më e përdorur dhe më e kuptueshme nga të gjithë... sepse flitej mes jeniçerëve. Në kundërshtim me atë që besonin historianët, sllavët e Portës kishin aftësi të kalonin sa në një anë në tjetrën, duke mbajtur lidhje sa me kryeqytetin, aq edhe me familjet e tyre nëpër provinca. Veziri i Madh, Mahmud Pasha II, p.sh. udhëhoqi bisedimet me Serbinë, më 1457. Nëse ata arritën një paqe të favorshme dhe një haraç më të lartë për Perandorinë Osmane, s'kishte dyshim, sepse zyrtari më i lartë në gjykatën serbe, i madhi Vojvodë Michael Angelovic, ishte vëllai i tij.

Disa sllavë të Portës formuan në kryeqytet një lob serb, që ishte shpesh në konflikt me grekët e patrikanës dominuese. Serbi më i shquar i Kostandinopojës dhe një nga figurat më të spikatura të historisë osmane ishte Bajica Sokolovic, lindur më 1505, pesëdhjetë vjet pas pushtimit, në qytetin e vogël të Vishegradit, në kufirin serbo-boshnjak. Një burrë me një paraqitje mjaft tërheqëse, me mjekër të zeze dhe hundë si shqiponjë, u ngrit me shpejtësi nëpër radhët e *devshirmesë* duke rrëmbyer postet e "skifterit", Admiralit të Madh, vezirit, mëkëmbësit të mbretit në Europë. Më në fund, nga vitet 1564-1579, Sokollu Mehmet Pasha, siç quhej ai tani, u bë Veziri i Madh. Tejet i sjellshëm, i kujdesshëm, por dhe dorështrënguar, ai ishte një shtetar me një vizion për botën. Nga pallati i tij në Kostandinopojë, ai bëri planet e kanalit të Donit dhe Vollgës dhe të Detit të Kuq dhe të Mesdheut, në mënyrë që t'i ndihmonte shtetet myslimane kundër Rusisë dhe Portugalisë dhe, përkatësisht, dërgoi municione në Sumatra, ndihmoi për zgjedhjen e një mbreti të ri për Poloninë, porositi piktura në Venedik dhe Vatikan, me gjithë humbjen e flotës osmane në Lepanto, më 1573.

Megjithatë, ai i mbante lidhjet me rrënjët e tij serbe. Kështu, vendosi marrëdhënie me qeverinë qendrore të osmanëve dhe më 1557, nëpërmjet asistencës së tij, Patrikana Serbe në Pejë u ringjall, por kundër dëshirës së Patrikanës së Kostandinopojës: vëllai i tij qe arqipeshkopi i parë. Ai vetë qe destinuar për prift, kur ishin "grumbulluar" nga Sulltani dhe thuhet që, me raste, shoqëronte nipërit në kishë kur e vizitonin në Kostandinopojë.

Arkitektura përjetësoi lidhjet e dy botëve të Sokollu Mehmet Pashës. Në Kostandinopojë, gruaja e tij, Ismihani, vajza e Sulltan Selimit II, i ndërtoi atij një kryevepër nga Koha e Artë e Arkitekturës Osmane, xhaminë e Sokollu Mehmet Pashës, në krah të hipodromit të vjetër romak. Pranë vendlindjes në Bosnjë, urdhëroi ndërtimin e një ure me njëmbëdhjetë harqe mbi lumin Drin, "një nga ato urat me harqet më elegante që mund të keni parë".

24 vjet pas pushtimit, më 1477, nga gjykata e qytetit të Kostandinopojës u vendos të bëhet një census për informacione personale të Sulltanit. Në Kostandinopojë dhe në Gallatë kishte 9486 shtëpi të banuara nga myslimanët, 3743 shtëpi të banuara nga grekët, 1647 shtëpi të banuara nga hebrenjtë, 434 shtëpi të banuara nga armenët, 384 shtëpi të banuara nga karamanianët (gjeorgjianët), me paraqitje armene, 332 shtëpi të banuara nga perëndimorët (të gjitha në Gallatë), 267 shtëpi të krishtera nga Krimea dhe 31 shtëpi të banuara nga evgjitet. Gjithë-gjithë, kishte rreth 80 000 banorë. Kostandinopoja ishte një qytet që e sfidonte nacionalizmin; nëpër rrugë flitej greqisht, armenisht, frëngjisht, shqip, bullgarisht dhe serbisht, ashtu sikurse turqisht, persisht dhe arabisht.

I vetmi kryeqytet shumëkombësh në Europë, Kostandinopoja merrte emra në shumë gjuhë, më shumë se çdo qytet tjetër. Serbët, bullgarët dhe rusët pëlqenin *Tsarigradin* - qytetin e perandorëve. Armenët jetonin në *Gozdantubolis* - qyteti i Kostandinit. Në gjuhën e përditshme, grekët e quanin atë - siç e quajnë ende dhe sot - *polis*, qyteti: s'ka tjetër. Emri grek zyrtar ka qenë *Kostandinopoja - Roma e Re*, ku edhe osmanët, në monedha dhe në dokumente zyrtare, e quajtën *Kostantiniyye* (emër me origjinë arabike). Në osmanishten letrare, *Der-i, Sa'adet*, "shtëpia e fatit të mirë", meqë kishte fatin të ishte rezidenca e sulltanëve, ose *Asithane*, persisht për "shtëpia e shtetit". Megjithatë, emri, në turqishten e përditshme, madje edhe para pushtimit, ishte një bastardim i frazës greke për "në qytet", *eis teen polin: Istanbul*.

Veshja, ashtu sikurse emrat demonstroi karakterin shumëkombësh të qytetit. Banorët e Kostandinopojës, çfarëdo feje të kishin, në përgjithësi vishnin rroba ose tunika të thjeshta, si ato të Golfit arab sot, por me ngjyra më të errëta. Mbi tunikë hidhnin një pelerinë sateni ose lini, me astar pambuku në dimër dhe një brez. Ata, madje, qeshnin me europianët, që i shëmtonin rrobat e tyre me garnitura, pala e me të çara.

Deri në shekullin e nëntëmbëdhjetë, në mënyrë që të vërtetonin edhe epërsinë myslimane dhe të nxisnin rivalitetet e kombësive të ndryshme, shteti osman impononte kontrastet dalluese të veshjeve midis komuniteteve të ndryshme. Vetëm myslimanët mund të vinin çallma të bardha dhe të vishnin pantofla jeshile. Grekët, armenët dhe hebrenjtë dalloheshin përkatësisht nga ngjyrat bojëqielli, bluja e errët (më vonë e kuqe), kapelat e verdha dhe nga pantoflat e zeza, ngjyrë vjollcë dhe blu. Rregulloret, që përcaktonin veshjet e minoriteteve fetare, rishpaleshin

rregullisht. Më 1580, p.sh, duke gjykuar se, nga pikëpamja e shariatit (ligji i shenjtë mysliman) dhe e logjikës, qëndrimi i tyre duhet të ishte pasqyrim i përlësisë dhe poshtërimit, hebrenjtë dhe të krishterët e kishin të ndaluar formalisht “të visheshin si myslimanë”, të vishnin mëndafshin, peliçen, këpucët e kuqe dhe në vend të tyre e kishin si rregull të përdornin veshje me ngjyra të errëta ose blu. Gjithashtu iu ndalohej të banonin pranë xhamive, të ndërtonin banesa të larta dhe të blinin skllëvër.

Këto përsëritje tregonin se rregulloret shpesh nuk përfilleshin: statusi i myslimanit ishte kaq tërheqës, sa që dëshira e minoriteteve për t’iu përngjarë atyre ishte e papërmbajtshme. Kishte individë që bënin përjashtim. Sidoqoftë, për shumicën e njerëzve, në pjesën më të madhe të kohës, veshjet që ata vishnin e përforconin sensin e tyre të përkatësisë të një komuniteti të veçantë. Kontrastet e tipareve veçse përforconin ato të veshjeve.

Pjesa më e madhe e banorëve të Kostandinopojës ende pretendojnë se janë në gjendje ta dallojnë nga pamja nëse një fqinj është turk, grek, hebre apo armen. Në shekullin e nëntëmbëdhjetë, pas luftës, pas përfundimit të ligjit të veshjes, një udhëtar shkrimtar, Edmond de Amicis, shkruante se “një turk dhe një grek, të ulur pranë njëri-tjetrit, edhe sikur të ishin veshur me të njëjtin stil, mund të dalloheshin menjëherë nga qëndrimi statik i të parit dhe gjallëria e lëvizshmëria e ekspresionit të tjetrit që, herë-herë, tundte kokën si një kalë i dalldisur”. Në shekullin e parë të Perandorisë, fytyrat dhe gjestet tregonin qartë multinacionalizmin e Kostandinopojës.

Më 1477, viti i censusit, krijuesi i mikrokozmosit shumëkombësh, Mehmeti II, ishte 47 vjeç. Kishte gjatësi mesatare, topolak e rrumbullak, me një ballë të lartë, sy të mëdhenj, me qerpikë të gjatë, hundë shkabë, gojë të vockël, mjekër të hollë të kuqërremtë e të rrumbullakosur, qafë të shkurtër e të trashë, supe të kërcyera dhe zë të lartë. Pas sundimit që pati pas pushtimit, i kishte ardhur koha të pushonte e të çlodhej në kryeqytetin e tij.

Si qyteti vetë, ai ishte një koleksion kontrastesh: mizor dhe njerëzor, i pamëshirshëm dhe tolerant, besimtar dhe pervers. Ndërtonte shkolla dhe tregje, po me atë entuziazëm që urdhëronte për tortura dhe masakra. Duke e quajtur veten si *gazi* suprem, luftëtari për islam, ose Aleksandri i Ri, ai dëgjonte ose lexonte *Kuranin*, shpjegimet e Gospels-it, poetët persianë, kronikat e perandorëve, të papëve, të mbretërve të Francës, jetën ariane të Aleksandrit, Homerit, Herodotit, Livit dhe Ksenofonit. I trajtonte gjuhët

Pushtuesi

si mjet komunikimi, jo sundimi. Megjithëse i pakrahasueshëm me armikun e madh të Perandorisë Osmane, Karlin V, që thuhej se fliste spanjisht për Zotin, frëngjisht për xhentëlmenët, italisht për zonjat dhe gjermanisht për kuajt e tij, Mehmeti II fliste turqisht, persisht, arabisht dhe pothuajse kishte njohuri të mira për greqishten dhe serbo-kroatishten. Në poemat e tij ai s'e quante veten *Fatih* (Pushtuesi), por *Avni* (Ndihmësi). Ai qe autori i një strofe dyvargëshe tipike osmane:

Mbushës verërash, më hidh pak verë, se një ditë nuk do të ketë më kopsht
tulipanësh.

Vjeshta do na mbërrijë së shpejti dhe pranvera do na ikë!

Megjithëse shkruante dhe qeveriste në turqisht, ai i referohej kulturës persiane, që gëzonte prestigj në botën myslimane, kulturës franceze në shekullin e tetëmbëdhjetë në Europë. Një gjuhë tjetër iu shtua polifonisë së këtij qyteti. Midis studiuesve persianë që tërhoqi në Kostandinopojë, ishte astronomi i madh, i fundit mesjetar, Ali Kuscu i Samarkandit, që jepte mësim në shkollën ngjitur me Shën Sofinë. Kur Mehmeti II zbuloi se një tjetër poet, megjithëse ishte edukuar në Persi, në të vërtetë kishte origjinë turke, ia dha kishën greke, tashmë të shkatërruar, të cilën Sulltanit ia kishin dhuruar në shenjë favori.

Kultura persiane ishte aq me influencë tek osmanët, në gjuhën e oborrit dhe në të elitës qeverisëse, megjithëse turqishtja në strukturë ishte pjesërisht arabike dhe pjesërisht persiane - saqë në fjalor, më 1920, vetëm 37 % e fjalorit ishte me origjinë turke. Ndërlikimet e fjalorit dhe struktura e fjalisë e bënin gjuhën osmane një nga pengesat për përhapjen e shkrimleximit dhe për kontaktet me botën e jashtme. Për ta bërë më të dallueshme nga turqishtja e rrugës, filluan të futen në përdorim shprehje "të çmuara". Kur një kaligraf i famshëm ndërroi jetë, u tha se "pikat e shkrimeve të tij u transformuan në vrimat e faqeve të hanëmeve të bukura në parajsë". Por kishte edhe disa rebelë. Një poet i shekullit të gjashtëmbëdhjetë, Jahja bej, refuzoi të bëhej "përkthyesi i persianëve" ose "të hante ushqimin e persëve të vdekur", dhe shkruante me një turqishte të fuqishme. Megjithatë, ai nuk ishte turk, por jeniçer, krenar për origjinën e tij shqiptare.

Mehmeti II i mbante afër dijetarët dhe teologët myslimanë, shpesh u bënte vizita surprizë në kolegjin që ndodhej pranë xhamisë së tij, për të dëgjuar leksione dhe për të testuar nxënësit dhe mësuesit. Në të njëjtën kohë ai ishte student i filozofisë greke, i vetmi përkrahës i Rilindjes Italiane

dhe i vetmi sundimtar mysliman që vlerësonte artistët italianë. Ndërmjet artistëve që ftoi dhe punësoi në Kostandinopojë, ishin: Matteo de Pasti nga Rimini, Maestro Paoli nga Dubrovniku dhe mbajtësi i medaljeve, Costanzo da Ferrara.

Në vitet e fundit të sundimit të tij, Kostandinopoja ishte pjesë diplomatike, tregtare dhe kulturore e Europës. Më 1479, pas gjashtëmbëdhjetë vjetësh luftë, Mehmeti II bëri paqe me Venedikun. Atë shtator, në përgjigje të kërkesës për “një piktur të mirë”, artisti zyrtar i Doxhës, Gentile Bellini, erdhi në Kostandinopojë dhe u paraqit te Sulltani si Doxha i Venedikut. Kaloi pothuajse pesë vjet me rilyerjen e Sallës së Këshillit të Madh në pallatin e Doxhës dhe gjatë një viti e ca më vonë realizoi portrete të Mehmetit II dhe oborrit të tij si edhe afresket erotike për dhomat e brendshme të pallatit, që po ndërtonte Sulltani në pjesën lindore të Kostandinopojës.

Në vitin 1481, megjithëse 48 vjeç, Sulltani u dobësua e u ligështua. As vezirët e tij nuk e dinin se cilin vend kishte planifikuar të pushtonte, kur po atë vit vdiq nga bllokimi i zorrëve, duke udhëhequr ushtrinë në lindje, nga Kostandinopoja në Azi. Rrethana të veçanta, për sa i përket vdekjes së tij, na shtojnë të besojmë se e kishin helmuar - mbase me ndihmën e mjekut të tij persian, al-Lari, që shërbente për djalin e tij, Bajazitin II.

Vdekja e tij e la kryeqytetin në një udhëkryq. Ishte një qytet që i ngjante një eksperimenti kimik, që përmbante elemente të shumëllojshme, që as nuk mund të lidheshin, por as nuk mund të shpërbëheshin. Në teori, një kryeqytet perandorak shumëkombësh, por që në praktikë joshte konflikte midis nacionalizmit dhe Perandorisë, ambicies dhe realizmit, dashurisë për qytetin dhe dëshirës për ta transformuar ose për ta lënë atë.

Me popullatën greke dhe të shkuarën bizantine, Kostandinopoja ishte një zgjedhje kontraverse për një kryeqytet osman. Kur Kritovoulos-i i thurte lavde perandorit, disa turq, veçanërisht ata që kishin lidhje me kryeqytetin e mëparshëm, Edirnenë, ishin zemëruar me politikat e ripopullimit të Pushtuesit. Me gjithë premtimet origjinale të Sulltanit për të drejtën e pronës për emigrantët, turqit duhet t'i paguanin qira Sulltanit, madje edhe pronarëve të hershëm grekë. Ata ishin tërbuar: “Ju na detyruat të linim shtëpitë tona që i kishim në pronësi. Na prutë këtu që të paguajmë qira për shtëpitë e tradhtarëve? Disa lanë familjet dhe u larguan nga qyteti”. Kritika i adresojë Sulltanit dhe Vezirit të tij me origjinë greke, Mehmet Pashës:

Nëse Sulltani është tekanjor me dekretet që bën,
Atëherë vendi përherë do të vuajë të këqijat.

Pushtuesi

Nëse Veziri do të jetë i pabesë,
Gjithmonë do ta shkatërrojë besimin e vërtetë.

Në fund, protesta që kaq e ashpër, sa që Mehmeti II dha certifikata të pajisura me *turën* (monogrami i Sulltanit) duke i çliruar turqit nga pagesa e qirasë.

Kozmopolitizmi i oborrit të Pushtuesit ishte një tjetër burim tmerri. Një poet shkruante:

Nëse dëshiron të zësh një vend nderi në krye të kështjellës së Sulltanit,
duhet të jesh ose hebre, ose persian, ose francez.

Për historianët anonimë, që shkruanin në turqishten e thjeshtë për popullin, Kostandinopoja ishte “ishulli i torturave dhe shqetësimeve, një grumbull fatkeqësish, burimi i dështimeve dhe shfarosjeve”. Qyteti i mallkuar duhej të lihej në gërmadha deri në ditën e Apokalipsit. Kryeqyteti duhej të kthehej përsëri në Edirne.

Si turqit e pakënaqur, ashtu edhe vetë shteti osman, mund ta rrezikonin të ardhmen e kryeqytetit. Në mungesë të asambleve përfaqësuese, ose të një klase fisnike të trashëguar, fuqia përfundonte te skllëvërit e Portës. Megjithatë, Sulltani mund t’i quante jeniçerët e tij “qengja të butë”, përderisa edhe Juvenali thoshte për rojat perandorake, pretorianët, e Perandorisë Romake: *quis custodiet ipsos custodiet?* Por ai e dinte më mirë nga të gjithë se ata ishin ujë të uritur. Më 1451, të dehur nga fuqia, ata i ishin vërsulur duke e kanosur: “Kjo është fushata e parë e Sulltanit tonë, dhe ai duhet të na e shpërblejë me kompensim të posaçëm”. Shpesh ata murmurisnin kundër politikave të tij. Çfarë ishte ajo që e pengonte këtë makinë ushtarake të pakrahasueshme, që i rregullonte punët e fronit si të donte, ose madje duke marrë forcë edhe nga dinastia, ashtu si rojat skllave kishin bërë në vendet e tjera myslimane, në Bagdad dhe Kajro?

Turqit nuk ishin të vetmit që e kishin zët Kostandinopojën osmane. Politika progreke e Sulltanit ishte bazuar në një lojë të rrezikshme: se fuqia e Perandorisë Osmane dhe përfitimet që duhet të bëheshin në zonën e saj të qëndrueshme dhe në zgjerimin e tregtisë, do t’i mbanin të krishterët të kënaqur, në gjuhën osmane, *re’aya*, kopenë e qethur nga bariu osman.

Historianët, të infektuar nga sëmundja e nacionalizmit, që ziente që nga viti 1830, i kishin kaluar përmasat e kufijve dhe të fuqisë së tyre. Ashtu sikurse dinastia osmane që kombinonte islamikët, turqit dhe aspektet europiane, shumë nga popullsia e saj kombinonin identitete të ndryshme. Ishte e

mundur të ndiheshë grek (arab, hebre ose serb) dhe osman. Disa grekë mbetën më shumë antieuropianë sesa antiosmanë, duke besuar se ishte “më mirë turbani i Sulltanit sesa skufja e Kardinalit”. Manuel Palaeologu, për shembull, nipi i perandorit të fundit, u kthye në Kostandinopojë nga Italia, më 1477, dhe i dhanë një çiflig. Një nga djemtë e tij u konvertua në islam, një tjetër mbeti grek. Një shekull më vonë, nga një vizitor gjerman thuhej se “grekët nuk donin të sundoheshin nga asnjë tjetër, por vetëm nga turqit, dhe nga asnjë i krishterë”. Kurse të tjerë e konsideronin Perandorinë Osmane si të huaj dhe shtypëse. Patriku Gennados i ishte mirënjohës Pushtuesit dhe pranonte se disa osmanë ishin më të mirëkuptueshëm me politikën e tij sesa kleri. Megjithatë, me vete, ai i quante turqit si “qen gjakatarë të Hagarit” dhe “si të huaj”. Marrëdhënia e tij me Sulltanin nuk bazohej në besnikëri, por në domosdoshmëri.

Nëse i emëruari personal i Sulltanit ndiente kaq urrejtje, nuk ishte e vështirë të imagjinoje ndjenjat e grekëve më pak të favorizuar. Në shërbimet kishtarë, turqit e Kostandinopojës anatemoreshin rregullisht si “tradhtarë” dhe “të mallkuar”. Një nga epitetet më të forta, që kishte sajuar për Mehmetin II, kronisti Dukas, që vinte nga Korfuzi, ishte “bisha e egër... pararendësi i Antikrishtit”. Kaq e madhe qe trauma e pushtimit të qytetit të Kostandinopojës, sa që edhe deri tani vonë grekët e quajnë ditën e martë - ditën që ra Bizanti, si ditë të mallkuar. Shumë grekë besojnë në rikthimin e Bizantit, po me aq ethe sa i besojnë rikthimit të Jezu Krishtit.

Që nga dita që osmanët pushtuan qytetin, kishte pasur profeci për dëbimin e tyre. Një prift kishte ndaluar meshën që po kryente te Shën Sofia, kur arritën “qentë turq”. Ai ishte fshehur pas një kolone dhe po priste kthimin e grekut. Pastaj doli nga vendi ku ishte fshehur dhe me fytyrën gjithë hare e me kupën në dorë, ngjiti shkallët e altarit të lartë dhe rifilloi shërbesën. Perandori i fundit nuk kishte vdekur: ai ishte shndërruar në mermer dhe ishte duke fjetur poshtë në një shpellë të nëndheshme, poshtë Portës së Artë, pika tradicionale e hyrjes për perandorët fitimtarë, që kur u ndërtua nga Teodosi i Madh, më 390 pas Krishtit, të cilën Michael Palaeologus e përdori në vitin 1261. Një ditë, ai do të dëgjonte një zë nga parajsja: “Një engjëll do t’i jepte atij një shpatë, do ta kthente në jetë dhe ai do t’u turrej turqve deri atje te Molla e Kuqe në frontin persian” - në aleancë me njerëzit biondë nga Veriu. Për turqit, Molla e Kuqe ishte simbol i fuqisë turke, për grekët, simbol i dështimit turk.

Kostandinopoja ishte një qytet me një memorie historike jashtëzakonisht të gjatë. Deri në këtë shekull, legjenda të tilla, të njohura për të gjithë grekët, i ndihmuan ata të frymëzonin ëndrrën greke të Perandorisë. Në praninë e

turqve, në xhaminë e Shën Sofisë, një orator grek tregonte legjendën e priftit, të cilit iu ndërpre mesha për vizitorët e huaj të nderuar. Osmanët, që kishin supersticione për veten e tyre, rreth një pushtimi të mundshëm të krishterë, që ishte duke u ngritur, rrethuan Portën e Artë me mure.

Kostandinopoja osmane kishte armiq të jashtëm dhe të brendshëm. Në Firence, Venedik dhe Romë (aty ku Papa emëronte udhëheqësin progrek, kardinalin Bessarion, patrik i Kostandinopojës, më 1463), refugjatë grekë “nga qyteti” i shtynë Fuqitë Perëndimore për të filluar një kryqëzatë kundër osmanëve, duke i siguruar ata për ndihmën greke. Janus Lascaris, p.sh., i lindur në Kostandinopojë rreth vitit 1445, kishte kaluar pjesën më të madhe të karrierës si mësues i greqishtes në Firence dhe Venedik duke i shtyrë monarkët, Papën, Perandorinë e shenjtë Romake dhe mbretin e Francës të udhëhiqnin një kryqëzatë kundër Perandorisë Osmane. Shumë venedikas dhe gjenovezë shpresonin të ripushtonin qytetin, siç kishin bërë gjatë Kryqëzatës IV, më 1204. Ajo që shtetarët e shekullit të nëntëmbëdhjetë i referoheshin si “Çështja e Lindjes”, plani i Fuqive Europiane për të pushtuar territorin osman, filloi më 1453.

Sulltani u alarmua nga armiqtë e fuqishëm e të vendosur, si Hungaria, Austria, që rrethuan Perandorinë e tij. Një ushtar serb në shërbimin e Sulltanit kujtonte se në një kohë, sipas thënieve të një pape, që udhëhiqte një kryqëzatë europiane, perandori, Mehmeti II, u frikësua sepse të gjitha vendet e krishtera, të cilat i kishte pushtuar, do të ngriheshin kundër tij. Përpjekjet e Papës nuk patën rezultat. Megjithatë, kërcënimi i mbretit të Hungarisë e alarmoi aq shumë, sa që më 1473, gjatë një fushate në lindje, punësoi 10 000 punëtorë për të përforcuar muret e kryeqytetit.

Europa Perëndimore kishte fuqinë e kolonës së pestë në Kostandinopojë, në koloninë europiane dhe te diplomatët europianë në Gallatë. Ishte jo vetëm një burim informacioni dhe përfitimi, por gjithashtu edhe burim intrigash kundër shteteve me peshë. Gjatë ditëve të hyrjes së Sulltanit, gjenovezi i hershëm, *podesta*, i shkruante Gjenovës nga Gallata se “Kostandinopoja do të ishte fillimi i shkatërrimit të tij”. Venediku bëri katërmbëdhjetë herë përpjekje për ta helmuar Sulltanin.

Kështu që, nga momenti që u bë kryeqytet i Perandorisë Osmane, Kostandinopoja qe qytet i kontestuar. Ky mikrokozmos i Perandorisë i konsideronte pa dallim banorët turq, grekë, armenë, hebrenj, italianë e të tjerë. Kryeqyteti i Pushtuesit do të ishte ose vendi i takimit të tyre, ose vendi i betejës.

Qyteti i Zotit

Art i vërtetë është të krijosh një qytet të lavdishëm dhe t’i mbushësh zemrat e njerëzve me lumturi.

Mehmeti II, preludi për themelet e hedhura të xhamisë së Fatihut.

Islami, në vetvete, paraqiste një sfidë potenciale për kryeqytetin Osman. Islami është një fe me ndikime revolucionare. Sunduesit konsiderohen të ligjshëm vetëm nëse ata i përkushtohen *shariatit*, ligjit të shenjtë të islamit, bazuar në mësimet e *Kuranit*. Sheriati konsiderohej mbi shtetin. Proverbi francez, *Si veut le roi, veut la loi* do të kishte qenë i pavend në kohën e Perandorisë Osmane. Konflikti midis forcës së dinastisë dhe islamit shfaqej nëpërmjet historisë së qytetit.

Ushtria e Sulltanit, që rrethoi qytetin, përfshinte serbë të krishterë dhe hungarezë. Megjithatë, shumë ushtarë të Sulltanit e shihnin veten e tyre si *gazis*, luftëtarë të shenjtë të etur për fitore ose si “mjalti i martirizimit”. Në retrospektivë, rënia e Kostandinopojës ishte konsideruar si një mrekulli myslimane. Shenjtorët me rroba të bardha, të udhëhequr nga myslimani i lartë, shenjti Hizir, “njeriu jeshil”, Elijahu mysliman, kishin luftuar në ushtritë e Sulltanit. Të tronditur nga e vërteta e islamit, priftërinjtë grekë vërshuan në qytet për t’u bashkuar me to.

Më vonë, disa dervishë myslimanë e sfiduan Mehmetin II, duke thënë se pushtimi i qytetit nuk ishte fitorja e tij, por e tyrja. Ashtu sikurse në Algjeri dhe në Egjiptin modern, në Kostandinopojë pakënaqësia sociale dhe politike mund të shprehej nëpërmjet islamit. Filozofi dhe shkrimtari politik, Mustafa Ali, denoncoi predikuesit që, duke mbledhur rreth tyre një turmë pa tru, sulmonin me guxim e me lloj-lloj budallallëqesh, herë mënyrat dhe fjalët e kalifit të Zotit për rendin e botës e herë sjelljet dhe veprimet e zyrtarëve të Perandorisë.

Qyteti i Zotit

Për më tepër, osmanët ia dedikonin autoritetin suksesit ushtarak. Ndryshe nga dinastitë e tjera, si ajo e sherifëve, pasardhësit e lartë të Profetit, që kishin sunduar në Mekë dhe Medinë, që nga shekulli i dhjetë, nuk mund të pretendonin për të drejta të vendosura prej shumë kohësh ose për gjakun e Qureish-it, fisit të Profetit. “Kjo mungesë ligjshmërie” krijonte konflikt, madje edhe në mendjen e Vezirit të Madh, si Lutfi Pasha. A mund të ishte Sulltani Osman, ashtu si deklaronte ai vazhdimisht, “Hija e Zotit”?

Zgjidhja që bënë osmanët ishte që të shumëfishonin lidhjet midis islamit dhe dinastisë. Sulltanët osmanë ishin fanatikë myslimanë, që përpiqeshin ta çonin përpara ligjin e Zotit. Ata, në të njëjtën kohë, ishin dinasti, që si perandorët e Habsburgut dhe carët e Rusisë, e përdornin fenë si një instrument kontrolli mbi subjektet e tyre. Fjalimi emocional i Mehmetit II përpara trupave të tij para pushtimit, ishte me të vërtetë rrëqethës si prej një perandori: “*Gaza* (lufta e shenjtë), është detyra jonë themelore, siç ka qenë në rastin e prindërve tanë. Kostandinopoja, e gjendur ashtu si është në të vërtetë, në mes të zotërimeve tona, mbron armiqtë e shtetit tonë (përfshirë një mysliman, dajën e tij Orhan) dhe i nxit ata kundër nesh. Pushteti i këtij qyteti, për këtë arsye, është thelbësor për të ardhmen dhe sigurinë e shtetit osman”.

Arkitektura nxirrte në pah nderimin e dinastisë për islam. Një nga ndërtesat më të famshme të Mehmetit II, ishte një xhami që kishte filluar në vitin 1459, në krye të Birit të Artë. Ishte në krahun ku udhëheqësi shpirtëror i adhuruar i Sulltanit, Akshemseddin-i, pretendonte se kishte gjetur varrin e një shoqëruesi të profetit Muhamed, të quajtur Abu Ayyub al-Ansari, që kishte vdekur duke luftuar në ushtrinë arabe, gjatë pushtimit të Kostandinopojës, më 669. Ky zbulim i volitshëm siguronte një lidhje karizmatike midis kryeqytetit të ri dhe vetë profetit.

Pelegrinët vinin që të përuleshin në varrin te kopshti, rrethuar me një gardh të praruar, qirinj të ndezur dhe *Kuranë* të hapur. Një ambasador, pas një vizite në Kostandinopojë, më 1591, shkruante:

Turma vizitorësh shtyhen pa pushim përreth varrit. Të mëdhenjtë e Perandorisë përpiqen të përfitojnë vende të përshtatshme për t’u varrosur pranë tij. Ata i blejnë tokat me çmim të lartë. Të gjithë njerëzit e mirë dhe, madje, ata më modestët, bëjnë të gjitha përpjekjet që të zotërojnë vendet pranë varrit të tij. Ne i bëmë një vizitë këtij njeriu të shenjtë dhe përfituam nga atmosfera e tij. Nëpërmjet meditimeve - Zoti na i pranoftë - ne ia drejtuam lutjet Zotit.

Abu Ayyub u bë zoti i Perandorisë Osmane. Ata që nuk ishin myslimanë e kishin të ndaluar të hapnin dyqane në lagje të tilla të shenjta. Sot,

zona rreth varrit të tij, e njohur si Eyup, është vendi më i nderuar i anës myslimane në Turqi. Veçanërisht gjatë muajit të shenjtë të Ramazanit, kjo zonë është, pa dyshim, e ndryshme nga pjesa tjetër e qytetit. E rrethuar nga varreza dhe rrugë me mauzoleume të mermerta, xhamia mbetet e hapur për një lumë besimtarësh deri natën vonë.

Si rrjedhojë e shenjtërimit të Eyup-it, Kostandinopoja u kthye në një qytet të shenjtë të islamit. Një emër mysliman për qytetin u sajua, ndoshta nga vetë Mehmeti II: *Islambol*, “ku islami zien”. Pushtuesi ndërtoi dhe një tjetër xhami midis viteve 1463 dhe 1470, në qendër të Kostandinopojës, për të cilën u përdorur material nga kisha e Apostujve të Shenjtë. E quajtur *Fatih*, “Pushtuesi”, sipas vetë Sulltanit, ajo shpreh vizionin e tij për kryeqytetin, jo më pak se Kalaja e Shtatë Kullave. Xhamitë që osmanët ndërtuan në Bursë dhe Edirne janë relativisht modeste dhe, për sa i përket dekorimit, tregojnë një influencë të fortë persiane dhe selçuke. Kryeqyteti i ri kërkonte një stil të guximshëm dhe akoma më monumental: xhamia e Fatihut ishte projekti më ambicioz i ndërmarrë ndonjëherë nga osmanët dhe arkitekti i tyre, i njohur si Sinani i Vjetër (më vonë i ekzekutuar me urdhrin e të zotit), mund të ketë qenë me origjinë të krishterë. Ashtu si Shën Sofia, që nënkuptonte rivalizim, edhe xhamia e Fatihut kurorëzohet nga një seri kupolash metalike, të cilat ngrihen në një kupolë të vetme gjigante - më e madhja që kanë ngritur osmanët ndonjëherë. E rindërtuar sipas planit original, pas një tërmeti të 1766-s, ajo të shkakton një qasje fizike, ashtu sikurse fetare, të nënshtrimit të besimtarit nga poshtë... Historiani dhe bashkëkohësi i Pushtuesit, Tursun bej, e krahasonte interiorin e xhamisë me “mrekullinë e djegies së shkurreve”. Shkrimtari i madh i shekullit të shtatëmbëdhjetë, Evliya Celebi, përshtypjet e të cilit për Kostandinopojën dhe për Perandorinë kanë mbetur si klasike, mendonte se ajo i shëmbëllente “kupolës së parajsës”.

Oborri në formë katrori me tetë dyer, po aq i madh sa vetë xhamia, rrethohet nga një kolonadë, me një shatërvan në qendër. Në një pllakë mermeri të bardhë, brenda hyrjes kryesore të xhamisë, një *hadith* (një shkrim) kushtuar profetit Muhamed, është gdhendur me germa të arta. Cituar nga Pushtuesi për trupat e tij përpara sulmit final në qytet, tregon se fama e Kostandinopojës kishte magjepsur edhe vetë profetin: “Ata do ta pushtojnë Kostantinijye-n. Me të vërtetë komandanti i tij do të jetë i shkëlqyer! Me të vërtetë ushtria do të jetë e shkëlqyer!”.

Nga ana tjetër e xhamisë është një mauzoleum me një kupolë tetëkëndëshe, që përmban gurin e thjeshtë të varrit të Pushtuesit, të mbuluar me një pëlthurë jeshile dhe me një turban të bardhë në njërin anë. E mbikëqyrur ditë dhe natë nga të moshuar fetarë, ajo u kthye menjëherë në një vend pelegrinazhi. Populli

i Kostandinopojës besonte se Pushtuesi me ndërmjetësinë e tij do iu jepte forcë lutjeve që ata ofronin, ndërsa mbështeteshin nëpër dritaret e mauzoleumit. Sulltanët e rinj shpresonin të fitonin kurajën dhe fuqinë e tij duke vizituar varrin.

Xhamia ishte kryesore në jetën e qytetit. Funkzioni kryesor i xhamisë së Fatihut, si të gjitha xhamitë e tjera në qytetin e xhamive, ishte me gjithë kuptimin e fjalës vend kult. Në një moment të caktuar besimtarët vendas, pasi lanin fytyrën, duart, krahët dhe këmbët në ndonjë çezmë diku jashtë, hiqnin pantoflat dhe, në radhë, mbushnin xhamitë duke u ulur dhe ngritur, duke u lutur dhe bërtitur “Allah!”, ose duke dëgjuar ndonjë predikim. Në ndonjë moment tjetër xhamitë i shihje të mbushura me individë që faleshin dhe lexonin *Kuranin*. Në Perëndim kisha ishte e kombinuar me rolin e teatrit, të klubit, të pazarit dhe kjo e bënte diçka të pisët. Katedralja e Shën Paulit në Londër gëlonte nga prostitutat, tregtarët dhe punëtorët me qira. Në Kostandinopojë, shkruante një i krishterë i çuditur, “asnjeri nuk zvarritet ose nuk ecën kot nëpër një xhami, asnjë nuk pëshpërit me tjetrin dhe nuk dëgjohet asgjë veçse zërit të zjarrtë të hoxhës”.

Xhamitë përdoreshin për edukim ashtu sikurse edhe për falje. Në anën tjetër të xhamisë së Fatihut, dy grupe medresesh, me më shumë se tetë kupola ose kolegje, ose ndërtesa dykatëshe, të quajtura përkatësisht Deti i Zi dhe Deti i Bardhë (Marmara), siguronin konvikte, strehim dhe instruksione për rreth mijëra nxënës. Instituti i Lartë i Akademisë Myslimane të Perandorisë, çerdhja e brezave të ardhshëm të gjykatësve dhe *ulema-ve* (njerëzit me shkollë që drejtonin xhamitë dhe sistemin ligjor), medreseja e Fatihut konsiderohet sot si paraardhëse e Universitetit të Stambollit; disa nga ndërtesat e hershme të medresesë përdoren për akomodimin e studentëve. E pajisur me një librari prej 1770 librash, nga të cilat 839 ishin dhuruar nga vetë Pushtuesi, ajo siguronte një edukim tradicional mysliman të bazuar në dhjetë shkenca: gramatikë, sintaksë, logjikë, filozofi skolastike, humanizëm, analizë, gojtari, eufuizëm, gjeometri dhe astronomi. Studentët e suksesshëm mund të bëheshin imamë ose mësues në një xhami. Nëse ata do të ndiqnin studime më të larta në jurisprudencë, retorikë, traditë, dogmë dhe *exegesis* (interpretim), mund të bëheshin *kadis* (gjykatës) në Kostandinopojë ose në qytete të tjera të Perandorisë.

Përreth xhamisë së Fatihut, Sulltani ndërtoi, gjithashtu, më shumë komplekse me kupola, me po aq rregull sikur të ishte një paradë ushtarake. Bujtina për dervishët, hane për udhëtarët, një spital që iu siguronte pacientëve dy vakte në ditë (thëllëzat dhe fazanët ishin shpesh në menynë e tyre) dhe muzikë që qetësonte të sëmurin dhe të çmendurin, një *imaret* ose kuzhinë, ku ushqimi ndahej për të varfrit, dhe një *hamam* ose banjë.

Më shumë se një mijë vetë hanin dy vakte në Fatih. Kompleksi i Fatihut u kopjua në Kostandinopojë dhe jashtë saj, sepse Perandoria Osmane ishte sistemi i një mirëqenieje sociale ashtu sikurse ishte një shtet perandorak. Sipas fjalëve të një greku, që jetonte në qytet, Teodor Kantakuzenos, një bashkëkohës i Mehmetit II dhe i djalit të tij, Bajazitit II: “Lordët turq, në përgjithësi, të çdo rangu, mendonin vetëm për të ngritur xhamia dhe spitale, për t’i financuar ato dhe për të bërë bujtina për udhëtarët, për të ndërtuar rrugë dhe ura, kanale kulluese dhe shumë vepra të tjera bamirësie, që i kanë marrë përsipër, dhe më rezulton se nuk mund ta krahasoj kurrë bujarinë e lordëve turq me lordët e krishterë”.

Xhamitë e Kostandinopojës ishin, gjithashtu, pjesë e fabrikës ekonomike të qytetit. Ato ishin ndërtuar me të ardhurat e fondacioneve, ose vakëfeve, të cilat zotëronin shtëpi, sisteme ujore ose pazare në qytet. Vakëfi që Mehmeti II krijoi për xhaminë e Fatihut ishte financuar nga një treg lëkure ose samarësh aty pranë, që përmbante rreth 110 dyqane. Nga të ardhurat e vakëfit - 1,5 milionë akces (monedhe e asaj kohe) ose 30 000 dukat floriri venedikas, 869 280 akces shpenzoheshin për personelin, 461 417 për ushqim për bujtinën, 72 000 për spitalin vetë dhe 18 522 për riparime. Stafi, në të gjithë kompleksin, ishte 383 persona.

Çdo xhami kishte një staf të gjerë të *ulema*-ve, ose njerëz të ditur. Jo si njerëzit e Sulltanit dhe si jeniçerët, ata ishin të lindur myslimanë. Kjo ishte karriera që thithte pjesën më të madhe të energjisë dhe ambicies së turqve të Kostandinopojës. *Sheikët* kryenin predikimet, ndërsa *imamët* udhëhiqnin lutjet, *myezinët* mbanin ison për lutësit ose lexonin vargje nga *Kurani*, ashtu si shkruante një shkrimtar italian, “me zë prej sopranoje, vajtues, të qartë dhe të hijshëm. Po t’i dëgjoje pa i parë, mendoje se ishin fëmijë të vegjël”. Xhamitë, gjithashtu, punësonin roja, lexues tekstesh, mbikëqyrës të avdesit, të gjithë të llogaritur dhe të paguar, me atë fiksimin osman të listave dhe rregulloreve në themelin e veprës së vakëfit. Proporcioni i të ardhurave të vakëfit, i vënë në dispozicion të pagave, na ndihmon për të shpjeguar pse kaq shumë turq kërkonin të ndërtonin ose të punonin nëpër xhami. Deri në këtë shekull, paraardhësit e themeluesve mund të trashëgonin të drejtën për të administruar dhe për të marrë paga nga vakëfet. Si pasuritë e përcaktuara për të shmangur taksat e trustet familjare në Britaninë e pasluftës, vakëfi të siguronte një shtëpi dhe të ardhura të sigurta nga xhepi i shtetit.

Jeta e një shkrimtari të famshëm, i njohur si “Sulltani i poetëve”, Baqi (1520-99), poeti më i dashur i Sulejmanit të Madhërishtëm, filloi dhe mbaroi në xhaminë e Fatihut. Djali i një prej hoxhallarëve të xhamisë, pas një intervali pune si çirak samarësh, iu kthye ligjeve dhe arriti të bëhej mësues në një

xhami tjetër në qytet. Në poemat e tij të para, ai ngrinte lart një dhunti të veçantë të osmanëve: zëvendësimin e kupolave të kishës dhe *jingle belas* (kambanave) me minaret dhe zërin e lutjes së hoxhës. Me një punë të mirë në kryeqytet, mundi të fitonte një zyrë të lartë dhe pasuri në një zonë provinciale të largët. Baqi u bë kadi (gjykatës) në fillim në Mekë, pastaj në Kostandinopojë dhe kështu në vazhdim u ngrit në rangun e zyrtarëve ligjorë supremë të provincave europiane të Perandorisë. Myftiu i Kostandinopojës udhëhoqi shërbesën funerale të Baqit përpara një asambleje madhështore, në xhaminë e Fatihut.

Kostandinopoja u bë shumë myslimane pas vdekjes së Mehmetit II. Djali i tij, Bajaziti II, ishte fanatik dhe sundues paqësor, i njohur si *veli*, shenjt. Ai besonte se babai i tij kishte “përdhosur Ligjin e Profetit” nga një “këshill të djallëzuarish dhe hipokritësh”. Pjesa më e madhe e pikturave italiane të Pushtuesit u shitën me përbuzje. Afresket erotike të Pallatit u mbuluan me një shtresë tjetër boje. Përdorimi i shpeshtë i *urfit* nga Mehmeti II, autoriteti ekzekutiv i Sulltanit, i kanunit ose ligjit të shtetit, si një bazë për rregullat qeveritare, u dënua si në kundërshtim me ligjin e shenjtë të islamit.

Në krye të *ulema*-së ishte myftiu i Kostandinopojës, një post i krijuar nga Mehmeti II. Andej nga fundi i shekullit të pesëmbëdhjetë, Myftiu, i quajtur *Sejhulislam*, ishte njeriu i tretë në shtet pas Sulltanit dhe Vezirit të Madh. Me raste, Bajaziti II ishte i gatshëm ta priste dhe i dha atij një pozicion më të lartë sesa ai vetë. Myftiu nxori një *fetvas* (ose fatvas), rregull fetar që garantonte se veprimet e Sulltanit ishin në përputhje me *sheriatin*. Me gjithë fuqinë ushtarake të Sulltanit, ky rol legjitim u konsiderua kaq i rëndësishëm, sa një myfti kujtonte: “Sulltan Mehmeti ishte deri në fund shumë kërkues me mua, që t’i jepja *fetvas*”. Nga fundi i shekullit të shtatëmbëdhjetë, ja çfarë mund të thuhej për myftiun: “Ai është mbërthyer nga një fuqi absolute në çështjet e fesë. Çështjet e shtetit rrjedhin nga feja: feja është rrënja, shteti janë degët. Shefi i vetëm i fesë ishte *Seyhulislam*, i vetmi shef i shtetit, Veziri i Madh, por shefi i të dyve ishte Sulltani”.

Atë kohë *ulema*-ja ishte kthyer në një *noblesse de robe* e kultivuar, gjysmë e trashëguar, ndryshe nga një elitë e fuqishme e bazuar te Bab-i Aali, Porta e Lartë ose e Lavdëruar, e njohur në Perëndim si Porta e Lartë, por me një ndikim të konsiderueshëm mbi mënyrat dhe zakonet e qytetit vetë. Në shekullin e tetëmbëdhjetë, njëzet e katër myftinj të Kostandinopojës ishin djem të myftinjve të parë të qytetit; ata quheshin

“djepi *ulema*”. Familja Durrizate, p.sh., prodhoi gjashtë myftinj për dhjetë terma zyrtarë, midis viteve 1734-1920. *Ulema* takohej me Sulltanin të premtën e lutjeve dhe në mesazhet diplomatike iu referoheshin si “fisnikëria e vjetër”.

Bejaziti II ishte deri diku një monark paqësor, pjesërisht nga kërcënimi prej vëllait të tij, djali i parapëlqyer i Fatihut, Cemi, një princ popullor, që mund të kishte vazhduar politikën mendjendritura të babait të vet. Cemi ishte larguar në Europë, por ishte kthyer në një peng në lojën e madhe të Perandorisë Osmane dhe armiqve të vet. Ai ishte i vetmi osman që realizonte ëndrrën e dinastisë për të arritur dhe në Romë - megjithëse jo si gjeneral fitimtar. Si shpërblim për një subvencion (ndihmë) nga Bajaziti II, i negociuar nëpërmjet një tregtari gjenovez të Gallatës, Papa e mbajti Cemin në Vatikan “si një mysafir të nderuar” - që do të thotë si të burgosur. Ai vdiq, ndoshta i helmuar në Napoli, më 1495. Më 1512, Bejaziti II u pasua nga djali i tij, Selimi, i njohur si *Yavuz Selim*, Selim Rezoluta.

Si gjyshi i tij, Pushtuesi, Selimi e konsideronte veten si Aleksandri i Madh, i urdhëruar nga Zoti të pushtonte botën nga Lindja në Perëndim. Më 1517 ai mundi rivalin e tij kryesor mysliman, Sulltanin Mamluk të Egjiptit, që u var në një nga portat e Kajros. Gjatë katër shekujve të tjerë, Egjipti, Siria dhe pjesa e Arabisë, ku ishin dy qytetet e shenjta, ai i Mekës dhe Medinës, ishin provinca të Perandorisë Osmane. Sulltani osman sundonte mbi gjysmën e Lindjes dhe pothuajse mbi gjithë Ballkanin. Ai ishte sunduesi më i fuqishëm, imami më i lartë, gardiani i rrugëve të pelegrinazhit për në Medinë dhe Mekë. Një nga dy titujt më krenarë ishte pikërisht “Shërbëtori i Dy Vendeve të Shenjta”. Fuqia e Sulltanit osman, mëshira dhe prestigji e lanë pa rival, përveç Marokut dhe Indisë së Largët. Hija e fundit, Abassid Caliph, një pasardhës i kalifivëve të Abbasid-it të Bagdadit, që ishte bërë një zyrtar i paguar i Sulltanit Mamluk në Kajro, vdiq atje i harruar, më 1543. Pas 1517-s, në njëfarë mënyre, Kostandinopoja ishte kryeqyteti i islamit. Në listat zyrtare të qyteteve të Perandorisë Osmane ndiqej nga kryeqytetet e hershme të dinastisë, Edirneja dhe Bursa. Ato paraprinin qytetet e shenjta të Mekës, Medinës dhe Jerusalemit. Kryeqytetet e hershme myslimane - Damasku, “i cili çliron frymën e Parajsës”, Bagdadi - “shtëpia e shpëtimit” dhe Kajro - “e pakrahasueshmja”, ishin radhitur në vendin e shtatë, tetë dhe nëntë.

Pasardhësi më i lartë i profetit, Emiri dhe Sherifi i Mekës, i dërguan Selimit I çelësat e Kibës, gurit të zi të shenjtë, në mes të xhamisë së madhe

të Mekës. Fuqia osmane, më shumë se solidariteti mysliman, e shtyu atë t'i nënshtrohej Sulltanit pa kushte. Sherifi i Mekës kishte nevojë për grurin e Egjiptit, që të ushqente Hejazin dhe për mbrojtjen osmane kundër planeve portugeze për të kontrolluar Detin e Kuq me qëllim pushtimin e Mekës nga baza portugeze në Indi. Si shpërblim, prestigji i sherifëve i befaso i kaq shumë osmanët, sa që ata fituan privilegjet dhe pensionet më të mëdha që kishin pasur nën sulltanët e Egjiptit.

Me rikthimin e begatisë dhe zgjerimin e Perandorisë, popullsia e Kostandinopojës u rrit ndjeshëm. Nga 80 000 në vitet e fundit të sundimit të Fatihut, arriti në përafërsisht 400 000 në vitin 1530. Ndërtimi i xhamive filloi të rritej në përpjesëtim me rritjen e popullsisë. Sido që t'i datojnë, xhamitë e Kostandinopojës u ndërtuan në të njëjtën stil mbretëror të ashpër osman, duke përdorur gurin gri të mbartur nga Deti Marmara. Ashtu si shkruan Godfrey Goodwin, tradita ishte "arkitekti më i spikatur osman i gjithë periudhave". Zyrtarët, princeshat dhe, mbi të gjithë, sulltanët vetë, paguanin për xhamitë. Shën Sofia ishte xhamia më supreme perandorake e qytetit me vakëfin më të madh, e mbajtur nga të ardhurat e doganave të qytetit, nga pazari kryesor dhe shtëpitë e ngritura jashtë mureve të qytetit. Djali i Fatihut, Bajaziti, ngriti një xhami (1500-6) në hyrje të pazarit kryesor. Në mënyrë që ta bënte islamin, mundësisht sa më të dukshëm, nipi i tij, Selimi I dhe stërnipi i tij, Sulejmani, ndërtuan xhami në kodrën përkundruall Britit të Artë: Selimiyen (1518-22), Shehzaden (1542-8) dhe Suleymaniyen (1548-57).

Suleymaniyë ishte e rrethuar nga grupe kolegësh, librarish, dyqanesh dhe spitalesh, më të mëdha se ato të Fatihut: libraria dhe spitali, kishin reputacionin që e shëronin të sëmurin "për tri ditë", madje funksionon edhe sot. Xhamitë e Shehzadesë dhe Suleymaniyes ishin vepra të Sinanit, kryetari i *Hassa Mimarlar Ocagi* (Organizata Perandorake e Arkitektëve) nga 1538 deri në vdekjen e tij, pesëmbëdhjetë vjet më vonë, kur ishte rreth nëntëdhjetë vjeç. Ndoshta i lindur në Trakë dhe i përzgjedhur nga *devshirme*, Sinani kishte shërbyer si jeniçer dhe si inxhinier. Ai ndërtoi ose restauroi 477 ndërtesa (nga të cilat 159 ishin xhami), 319 prej atyre ishin në Kostandinopojë, që shpesh prodhonin modele arkitekturore me qëllim që Sulltani të bënte një inspektim, përpara se të fillonte ndërtimin. Lumi i urdhrave që Sinani nxirrte për hapjen e dritareve të reja në një xhami të vjetër, ndërtimi i kanaleve kulluese, ose numri i vogël i marangozëve të talentuar, tregojnë atë lloj dhuntie të tij në zotërimin e detajeve. Ndërtesat që kanë mbetur provojnë se ai ishte arkitekti më i madh dhe prodhimtar në historinë osmane.

Qyteti i Zotit

Xhamitë perandorake nuk ishin vetëm vende lutjesh, por gjithashtu si konfirmim në gur i të drejtave të fanatizmit perandorak, të drejtësisë, bamirësisë dhe shpirtmadhësisë. Si galeritë e arteve të porositura nga milionerë modernë, ose xhami të ndërtuara nga sheikët e Golfit, xhamitë e sulltanëve në çast e reklamonin dhe e shkarkonin atë zengjinnlëkun e tyre. Sipas një vlerësimi të shekullit të tetëmbëdhjetë, ata ushqenin 30 000 njerëz në ditë në kryeqytet - duke ndihmuar kështu që uria të mos arrinte kurrë rrezikun e nivelit të Parisit të vitit 1789. Vizitorë perëndimorë pohonin se përveç zonave greke - kishte shumë më pak lypës në Kostandinopojë sesa në ndonjë nga qytetet e tjera të Europës.

Xhamitë osmane ishin, gjithashtu, mbrojtëse të forcës, duke shpallur kështu të drejtën e Sulltanit për të sunduar si “Hija e Zotit mbi tokë” dhe për vazhdimësinë dhe lavdinë e Perandorisë së tij. Kubeja ishte simbol i unitetit perandorak. Xhamitë e Sulltanit kishin kupola më të mëdha sesa të tjerat dhe dy ose katër minare; xhamitë e tjera nuk kishin kurrë më shumë se një. Për të sfiduar arritjet e mbretit Solomon, Aleksandrit të Madh dhe Justinianit, Sulejmani i Madhërishtëm, në punimet dhe shpenzimet e jashtëzakonshme, kishte transportuar kolona graniti nga Baalbe-u (Tempulli i Diellit), në Aleksandri, dhe i kishte sjellë në Kostandinopojë për t’i përdorur në interieret madhështore të xhamisë së Suleymaniyes. Xhamia vetë filloi pasi perandori, Karli V, kishte pranuar t’i paraqiste nderimet e tij më 1547, që ndoshta mund të kishte qenë edhe një festim për epërsinë e tij në Europë.

Më 1609, Perandoria ishte e lodhur nga luftërat e gjata dhe të pasuksesshme. Ekonomia ishte në rrënoja. Veziri i Madh, së bashku dhe me Myftiun, iu lutën Sulltan Ahmetit I të mos ndërtonte xhami. Megjithatë, ai insistonte - dhe ndihmoi të gërmonte themelet vetë. Poeti Ca’fer nxirrte në pah qëllimin e xhamisë së re, më e madhja në qytet, e dukshme për të gjitha anijet që hynin nga jugu:

Ndërsa bota po shfaqej me imazhe të bukura,
Xhamia e Sunduesit të botës zbulonte pamjen e vet...
Asnjë (përveç tij) nuk mund të ndërtonte një xhami si kjo
Se ai s’ka shok në botë.
Shahu fitimtar dhe sunduesi mbretëror Ahmet Han,
Çfarë veprash krijoi ai në atë Ka’ba të qëndisur!

Xhamia e Sulltan Ahmetit është e vetmja xhami jashtë Medinës me gjashtë minare. Nga gjysma e dytë e shekullit të shtatëmbëdhjetë kishte

485 xhami dhe 449 *mesjids* (xhami të vogla) që nuk përdorshin për lutjet e së premtes të drekës në Kostandinopojë. Kostandinopoja nuk ishte vendi më mysliman në botë, por asnjë qytet nuk kishte më shumë xhami sesa ajo. Pyetja bëhej gjithnjë se: ku shkonte gjithë ajo pasuri e Perandorisë Osmane? Një përgjigje ishte: në ndërtimin e xhamive.

Kupolat dhe minaret e xhamive perandorake krijojnë vijën qiellore më të pakrahasueshme të Stambollit modern. Në të kaluarën, hapësirat e sheshta shumëkëndëshe, vijat e drejta të qarta dhe strukturat e larta me gur të bardhë ose gri spikasin përballë një mase të tërë shtëpiash me çati të kuqe. Meqë kishte kaq hapësirë brenda mureve të qytetit, pjesa më e madhe e njerëzve mund të jetonin në intimitetin e shtëpive me dy ose katër dhoma, jo si në Venedik ose Kajro, në blloqe të mëdha të përbashkëta. Pikturat e Melchior Lorichs-it, rreth 1560-s tregojnë shtëpi që janë në një linjë të vazhdueshme me Bririn e Artë nga pallati në muret e qytetit. Udhëtarë perëndimorë ishin deri diku përbuzës dhe i konsideronin ato të ndërtuara keq dhe më se mediokre.

Shtëpitë e drurit, të ngritura me dy kate e me dritare me perde me dantella - për t'i penguar burrat që të hidhnin sytë brenda për të parë gratë - i jepnin Kostandinopojës “një pamje krejt të veçantë, të mistershme dhe të zymtë”. Për më tepër, Shoqata Mbretërore e Arkitektëve ishte e detyruar të respektonte intimitetin e kërkuar nga islami. Shtëpitë private ishin ndërtuar në mënyrë të rastësishme, ashtu sikurse varret e myslimanëve, që ishin përhapur nëpër varreza. Në disa lagje, rrugicat ishin kaq të shtrembëta dhe të ngushta, pa rregull e pa rend, saqë nga ana tjetër shtëpitë dukej sikur takonin cep më cep. Për ta shtuar dhe më shumë intimitetin, shumë rrugica ishin *cikmaz*, rrugë qorre. Rruga më e gjerë, *divan yolu* (rruga për në pallat), e cila vazhdonte nga mesi i qytetit deri te muret, ishte bazuar në parimet bizantine të xhadeve. Kostandinopoja nuk zotëronte rrugët zyrtare të planifikuara, që tashmë kishin filluar të dilnin në pah në Romë, në Firence dhe në Venedik dhe që do të ndërtoheshin më vonë në Paris pas 1600-s. Nuk kishte ngjashmëri me serinë e shumëkëndëshave me të cilët po ngrihej Pekini, qyteti i ri perandorak i Kinës, pas vitit 1421.

Konfuzioni theksohej nga prania e pesë kodrave të ndara në jug të Bririt të Artë dhe kodra e madhe e Gallatës në anën tjetër. Rrugët gjarpëronin nëpër kodra dhe lëndina në çdo drejtim, duke e bërë qytetin një masë shtigjesh të përdredhura me shtëpi druri, mure, kopshte e vreshta. Atmosfera e qytetit osman të parregullt ka mbetur në pak lagje rezidenciale si, për shembull, zona e rrugëve dredhuese dhe e shtëpive të drurit midis Sulltanahmetit

Qyteti i Zotit

dhe detit, të evokuar nga udhëtari e shkrimtari italian Edmond de Amicis, kur vizitoi Kostandinopojën, më 1874, dhe kur pamja e pjesës më të madhe të lagjeve kishte ndryshuar shumë pak nga shekujt e kaluar:

Rrugët, të lakuara në kënde pa fund, të spërdredhura andej-këndeje nëpër kodrina, janë ngritur nëpër tarraca, buzë luginash; kalojnë nën ujësjellësit, thyhen nëpër shtigje, zbresin nëpër shkallare, midis shkurreve, shkëmbinjve, gërmadhave, ranishtave, kodrave. Atje-këtu qyteti i madh duket sikur është në një moment frymëmarrjeje dhe pastaj fillon përsëri më dendur, më me gjallëri dhe më me shumë shkëlqim...

Në këtë qytet kaotik të drunjtë, komplekset e xhamive ishin i vetmi element i rregullit urban.

Islami ortodoks është relativisht i ashpër. Është më pak ceremonial dhe pa muzikë. Megjithatë, Kostandinopoja tërhoqi një formë më dramatike të islamit: *the dervishetke* (teqenë e dervishëve), ose rezidencën. Dervishët praktikonin sufizmin, një ngasje drejt një ekstaze mistike dhe përhumbje të vetes duke u lidhur me Zotin. Ky kërkim personal për Zotin shumë shpesh merr formën e *zikir*-it, ceremonisë së kujtesës dhe përsëritjes së emrit të Tij.

Dervishët ishin të organizuar në vëllazëri, nën drejtimin e një udhëzuesi ose *sheikh*-u, përkushtuar kujtimit të “miqve të Zotit”, që për disa myslimanë ishin ekuivalentët e shenjtoreve të krishterë. Banesat e dervishëve ishin zakonisht të ndërtuara pranë varreve të ndonjë “miku të Zotit”, me një dritare me pamje nga rruga, nëpërmjet së cilës, kalimtarët do të shprehnin respektin. Këta “miqtë e Zotit”, si Abu Ayyub, ose Fatihu vetë, besoheshin se ekzistonin në varret e tyre “në botën e përtejshme”. Atje ata kishin forcën të mbronin dhe t’i jepnin favore pasardhësve të tyre në “botën e pafundme”.

Myslmanët bënin vizita të shpeshta në varret e tyre, për t’u lutur për një lindje të mbarë, për një synetllëk, për një martesë ose thjesht për të thithur atë “atmosferën shpirtërore” të shenjtoreve. Si në vendet e krishtera, luhet muzikë, digjet temjan, lejohen: mish, pará dhe ndonjë shall. Një llambë digjet me vaj të ëmbël në ndonjë kamare në mur. Qilima me ngjyra mbërthehen nëpër hekurat e dritareve, për të kujtuar shenjtoret për të mirat e pritshme. Një gur përbri varrit të një “miku të Zotit” në Merdivenkoy, përballë Kostandinopojës në Azi, besohet se përmbushte dëshirën e ndonjë personi që qëndronte aty. Në shekullin e nëntëmbëdhjetë, sipas një rezidenti anglez, Lucy Garnett, “Një zonjë turke, e ndjera Besma Sulltan, ia vishte fisnikërinë e

Qyteti i Zotit

saj pozitës së veçantë të gruas së ligjshme të Sulltan Abdyl Mexhitit, dëshirës që shprehte me mendjen e saj, kur qëndronte pranë këtij guri pasi, natyrisht, kishte vendosur dhuratat në shenjë devotshmërie në atë faltoren fqinje”.

Teqetë (*tekkes*) më të mëdha përfshinin rezidenca të ndara për familjet, beqarët dhe sheikët, një sallë lutjesh (*semahane*) ku *zikir*-i të merrte pjesë, një bibliotekë, një sallë ngrënie dhe një ndërtesë që do të shërbente si kuzhinë e madhe. Ushqimi ishte i shenjtë në sytë e dervishëve. Në fund të përgatitjes rituale të një vakti, sheiku do të këndonte:

Ne jemi sufitë në tokë; ne jemi ata që shtrohemi për dreka e darka në tryezën e mbretit.

Qoftë e përjetshme, o Zot, kjo kupë dhe kjo festë!

Hierarkia më e moderuar e dervishëve në Kostandinopojë ishte ajo e Melevit. Rezidenca kryesore e tyre ishte në fund të asaj që quhet sot Istiklal Caddesi në Gallatë (Beyoglu). Deri diku rezidencat e dervishëve kishin një lloj ngjashmërie me manastiret e të krishterëve dhe rezidenca e Gallatës u themelua nga Mehmeti II në truallin e Manastirit Bizantin - ndoshta për të pohuar epërsinë e islamit karshi krishterimit. Atje, mevlevët, të veshur me një xhybe dhe me një fund të gjatë të leshtë, vallëzonin dhe ende vallëzojnë avash-avash një ritual. Me krahët e hapur, sytë e mbyllur dhe me kokën e mbështetur në supin e majtë, ata rrotullohen në qark, me rrobat që iu fluturojnë përreth, nën muzikën e flautit dhe tamburit, të shoqëruar me një këngë të avashtë, për Zotin që është një dhe kotësinë e ekzistencës së tokës. Kaq i fuqishëm është ngazëllimi i tyre, sa që ato mund të rrotullohen për pesëmbëdhjetë minuta rresht, pa marramendje ose rraskapitje.

Një rend tjetër, rufai, ose dervishët që ulërijnë, zbulonte kënaqësinë e dhimbjes. Në rezidencën e tyre në Uskudar, në Azi, ata vallëzonin *zikir*-in, duke ulëritur e gulçuar: “*Ya Allah! Yahu!*”, me vajtime përmortje, me ngritje e me ulje, si në një fushë gruri ku fryn erë. Në momentin që arrinin delirin, ata tërhiqnin nga muret instrumentet metalike me gjilpëra në majë. I nxehnin në mangall dhe ashtu të kuqe nga të nxehtët, i vendosnin në lëkurën e dervishëve, ua fushnin në gojë, ose ua shtypnin kokërdhokët e syve. “Të tjerët merrnin kamat në mur, ku ato ishin vendosur ose qymyr të nxehtë nga mangallët me të cilët prisnin ose digjnin lëkurën. Disa binin të mbaruar nga dalldia në krahët e vëllezërve; dhe të gjithë në fund dorëzoheshin, të rraskapitur, të pandërgjegjshëm dhe të gjakosur në dysheme.” Me frymën e sheikut të tyre, me fjalët e shenjta që ai shqiptonte, besohej se shëronin plagët e tyre.

Qyteti i Zotit

Në shekullin e nëntëmbëdhjetë, rezidenca Rufai, e mbushur me “instrumente mizore”, i kujtonte Théophile Guutier-it një dhomë torture të inkuizicionit. Por ai i vështronte me syrin ironik të një parisieni. Për dervishët, dhimbja simbolizonte mohimin e dëshirës së individit dhe të botës materiale. Plagët e tyre ishin “trëndafila”, që i udhëhiqnin ata në një komunikim më të afërm me “rrënjën e trëndafilin” - Allahun vetë.

Ritet dhe entuziazmi i dervishëve, “ulërimat dhe hungërimat e tyre”, mund të shkaktonin pakënaqësi tek *ulema*-ja e xhamive. Ata mund të dyshoheshin për risi, ose për praktika të neveritshme. Shumë nga besimet e tyre lidheshin me herezinë e urreyer të Shi’ismit, një formë rivale e islamit, e urreyer dyfish pas adoptimit, më 1506, si feja shtetërore e Persisë, armiku kryesor i Perandorisë. Një dervish, Ismail Mashuki, i njohur si “djali sheik”, tërhoqte grumbullin e mijëra njerëzve te Shën Sofia. I alarmuar nga misticizmi i dalldisur, Myftiu urdhëroi ekzekutimin e tij me vdekje, më 1529, në moshën 21-vjeçare. Vendi ku u varros koka dhe trupi i tij u kthyen në qendra të pelegrinazhit.

Nga ana e tyre, dervishët qenë krenarë për komunikimin sekret me Zotin, dhe shpesh talleshin me atë, që ata e quanin si injorancë dhe hipokrizi të *ulema*-së. Një dervish shkruante: “O mësues ortodoks, për mua xhamia dhe taverna janë një. Zëri i fanatikut ose thirrja e të dehurit janë një”. Sufizmi, më shumë se xhamia, kënaqte shumë myslimanë të papërmbytur për bashkim me Zotin. Vetë Bajaziti II qe një sufi, që solli urdhrin e Halvetit në Kostandinopojë dhe e vendosi atë në vendin e një manastiri të hershëm ortodoks. Halvetis-ët, mjeshtër në mbylljet e heshtura nëpër qelitë pa dritare, me sa më pak ushqim dhe gjumë, mund të dilnin vetëm për të shkuar në xhami, përgjatë një korridorit, duke u mbrojtur nga kontaktet njerëzore.

Nga shekulli i nëntëmbëdhjetë, në Kostandinopojë kishte 300 rezidenca dhe 37 vëllazëri aktive në të cilat ishin anëtarësuar shumë myslimanë. Një teqe mund të ndërthurte emocionin e një opere moderne, jetën kolektive dhe mësimet aerobike. Një dervish vlerësonte mjeshtëritë e “prijësit” të tij në rreshta që përçonin fuqinë e sufizmit:

Zakiri është imzot dhe mësuesi im.

Dhe nuk ka në botë zotni si ai.

Me emrin Hasan dhe fytyrën Hysen.

Zoti i fali dhe frymën e shpirtit.

Fama e *zikir*-it arrin majat.

Harmonia e tij është ushqim shpirti për të dashëruarit.

Fal pesë vaktet e lutjes si imam.

Qyteti i Zotit

Është zoti i mjeshtrave të ritmit.
I shkon jeta duke u lutur.
Është e vërteta e atyre që njohin Harmoninë.

Detyrat më kryesore fetare të myslimanëve ishin pelegrinazhet në Mekë, të ndihmonin të varfrit, të agjëronin gjatë Ramazanit, të shpallnin besimin në Zot dhe, mbi të gjitha, të faleshin pesë herë në ditë - përpara agimit, në mesditë, tri orë më vonë në pasdite, në mbrëmje, përpara perëndimit të diellit dhe rreth një orë pas perëndimit. Besimtarët thirreshin për t'u falur te myezini, ndërsa ai sillej vërdallë në tarracën e hapur të minares, të ndërtuar posaçërisht për të siguruar dëgjimin e lutjes në të gjitha drejtimet:

Zoti është më i madhi. Unë e shpall se nuk ka Zot, por Allah. Unë e shpall se Muhamedi është profeti i Allahut. Ejani, lutuni! Ejani, shpëtoni! Zoti është më i madhi. Unë deklaroj që nuk ka Zot, por ka Allah.

Edhe sot, në një rrugë të qetë pranë një xhamie, zëri i tij kumbon. Përpara shekullit të nëntëmbëdhjetë kishte fare pak karroca dhe kuaj. Rrugët ishin kaq "të heshtura, saqë zërat e njerëzve dëgjoheshin sikur të ishe në dhomë", sipas një udhëtari britanik, dr. Meryon-i, më 1810; thirrja e myezinit për lutje, ishte një nga zërat më të lartë në qytet.

Koha vetë ishte myslimane. Për myslimanët dhe hebrenjtë orët e ditës mateshin jo nga mesi i natës, por nga perëndimi i diellit. Pra për këtë arsye, ora 12:00 e mesnatës përcaktohej, nga ora e perëndimit të diellit, dhe nuk ishte një orë fikse e natës. Myezinët ishin sahatë njerëzore: tingulli i thirrjes së tyre për lutje ishte mjete standard i matjes së kohës. Me gjithë praninë e një kolonie orësh të huaja dhe sahatçish në Gallatë (duke përfshirë, fillimin e shekullit të tetëmbëdhjetë, babanë e Zhan Zhak Rusosë) dhe importe të shpeshta nga jashtë, vetëm myslimanët e pasur kishin orë mekanike, dhe ato shumë herë të prishura.

Deri në rënien e Perandorisë, islami jo vetëm që e maste, por edhe e zinte gjithë kohën. Megjithëse *Kurani* ishte në arabisht, një gjuhë që shumë turqfolës kuptonin jo më shumë se disa fjalë, shumë myslimanë e mësonin përmendësh. Evliya Celebi, p.sh., mund ta recitonte atë shpejt në shtatë orë, pa nxituar në tetë: si shpërblim ai u bë një *musahib*, ose administrator i pallatit mbretëror. Recitimi i *Kuranit* u bë zbatimja kryesore e qytetit mysliman. Një recitues i *Kuranit* në Kostandinopojë krijonte po aq shumë entuziazëm dhe vlerësim kritik, sa dhe një këngëtar operash në Milano. Myslimanët pushonin së bëri çdo gjë që

kishin në dorë, kur dëgjonin thirrjen për lutje. Mouradgea d'Ohsson, një armen i lindur në Kostandinopojë dhe një nga historianët më të mëdhenj, shkruante:

Përderisa nuk e ke parë këtë komb që në themelet e veta, nuk mund të thuash kurrë ndonjë gjë, përveçse ndonjë ide të vagët për vëmendjen e qëndrueshme dhe të përpiktë të tij, që burra dhe gra, të ditur e të paditur, të pasur e të varfër, hoxhallarë e të pafe kishin për të përmbushur këtë dëshirë për pesë namazet (lutjet). Ndonjëri do të thoshte se kjo popullsia e stërmadhe, nuk ishte asgjë veçse një rend fetar i vetëm.

Gjatë netëve të Ramazanit, kur xhamitë ishin mbushur me besimtarë dhe me kupolat dhe minaret e rrethuara me qirinj, qyteti shkëlqente nga islami. (Efekti nuk mund të krahasohet me ndriçimet e Ramazanit modern, të cilat konkurrojnë me reklama dhe me rrugë të ndriçuara.) Nata e 27-të e Ramazanit ishte “nata e fuqisë”, më e mirë se mijëra muaj. Shën Sofia, e mbushur me besim, ndriçonte kaq shumë, sa që shkëlqente natën si meteor. Në këtë qytet, besimi nuk kishte vend për skeptikë. Lutfi Tokadi, një nga bibliotekarët e parë të Librarisë së Fatihut, një mbrojtës i Pushtuesit, matematikan i dëgjuar, tallej me supersticionin. Ai u ekzekutua më 1494, me urdhër të Bajazitit II, përballë turmave të mëdha në Hipodrom, me akuzën e “indiferencës”.

Islami, gjithashtu, i dha dinastisë osmane një shkëlqim shenjtërie. Brenda xhamisë, *hutbe*, ose mevludi, lexohej pas lutjeve, në emër të Sulltanit. Nga fillimi i shekullit të shtatëmbëdhjetë deri në fund të Perandorisë, si pjesë në ritualin e inaugurimeve të Sulltanit duhej të ishte edhe pajisja me shpatën, me dorëzën me kokë dragoi, të Osmanit, themeluesit të dinastisë. Ceremonia që kryhej nga një udhëheqës sheik, në përgjithësi, Mjeshtrit të madh të Mevlevis, bëhej në një platformë, në oborrin kryesor të xhamisë më të shenjtë të qytetit në Eyup.

Ceremonia më e madh vjetore e Kostandinopojës, nisja e karvanit të pelegrinëve për në Mekë në 12 Redjeb (sipas kalendarit të hënës), ishte e lidhur me dinastinë osmane. Karvani udhëhiqej nga një zyrtar i posaçëm, *Surre Emini*. Çdo vit, deri në Luftën e Parë Botërore, Sulltani dërgonte një copë të zezë të qëndisur në ar, *mahmal*, për të mbuluar Ka'ban në Mekë dhe, për Emirin e Mekës, një letër të mbyllur në katër çanta prej mëndafshi dhe një mantel të thurur me fije ari, me bordura prej gëzofi hermeline. Dhuratat u dhuruan në pallat nga shefi zezak eunuk i Surre Eminit. Një deve e kaparosur në luks, thuhej që kishte zbritur nga ato që ishin përdorur për të marrë *mahmal*-en nga pallati, e ndjekur nga një deve që mbante një kopje

të shalës së profetit dhe shtatë mushka të shenjta me shumë dhurata. Një vargan, që shoqërohej nga zyrtarët, gardistët, kërcimtarët arabë, dervishët, spërkatësit e parfumit, lojtarët e tambureve, gjysma e popullsisë myslimane të qytetit parakaluan nga pallati nëpër rrugët e Beshiktashit, aty pranë, ku sot ura e parë e makinave përshkon Bosforin. Pelegrinët u bashkuan gjatë rrugës. Ndërsa deveja e shenjtë u kthye në pallat gjatë vitit që pasoi, pelegrinët kapërcyen Uskudarin (rrugë që ka emrin e Shkodrës) në Azi, ku me shumë lutje e përdëllime merrnin leje nga njerëzit e tyre, përpara se të nisin rrugën e gjatë e të vështirë për në Mekë.

Një nga burimet kryesore të vetëvlerësimit dhe respektit popullor për dinastinë osmane, pas 1517-s, ishte mbrojtja e rrugës së pelegrinëve deri në Hejaz nëpërmjet një sistemi të shtrenjtë hanesh, shpurash të armatosura dhe fiseve beduine të majmura. Një thesar i veçantë në Kostandinopojë që mblidhte të ardhura nga lloj-lloj burimesh, duke përfshirë vakëfet dhe i dërgonte ato çdo vit për të varfrit në Hejaz. Nga shekulli i tetëmbëdhjetë pelegrinazhi kushtonte më shumë sesa mbajtja e pallatit perandorak duke përfutur 10-17 për qind të të ardhurave të qeverisë.

Sulltani dhe pallati i tij u shenjtëruan dhe më shumë me ardhjen e relikteve të profetit nga Kajroja dhe nga Meka pas 1517-s. Ato përfshinin mantelin e profetit, vulën dhe shpatën, një nga dhëmbët dhe qime nga mjekra. Flamuri i tij prej leshi të zi erdhi nga Damasku, më 1593. Këto relikte nuk u ekspozuan në xhami për t'u adhuruar nga populli, si Pëlhurën e Shenjtë të Torinos, por mbetën të izoluar në pallatin e sunduesit, si një thesar privat dinastie - megjithëse flamuri i profetit, si do ta shohim, do të parakalonte nëpër rrugët e Kostandinopojës në momentet e tensioneve të larta. Pavijoni special i Mantelit të Shenjtë, veshur me panele mermeri të ardhura nga Kajroja, ishte ndërtuar në oborrin e tretë të pallatit mbretëror, pranë dhomës së gjumit të Sulltanit. *Kurani* recitohej vazhdimisht, ditë e natë, nga lexues me turne. Një herë në vit, në ditën e 15-të të Ramazanit, Manteli i Shenjtë lahej me ujë trëndafili nga shërbëtorët e dhomës së fshehtë. Anëtarët e familjes perandorake (burra dhe gra) dhe qeveritarët u lejuan, sipas procedurave, për t'i bërë respektet. Secilit individ iu dha një shishe që përmbante ujë, me të cilin ishte larë manteli dhe një copë letër me vulën e profetit të gdhendur në të. Pastaj ata e lagnin letrën në ujë dhe e kapërdinin.

Lutjet e së premtes të Sulltanit, një ceremoni që njihet si *selamllëk*, demonstroi edhe besimin, edhe fuqinë e tij në qytet. Përveçse në ditët solemne, monarkët perëndimorë i faleshin Zotit nëpër faltoret e pallateve të tyre, të dukshme vetëm nga oborri dhe nga një numër i kufizuar i popullit. Në Kostandinopojë, gjithsesi, çdo të premte pjesa më e madhe

e sulltanëve hynte me salltanet në një xhami publike, zakonisht në Fatih ose në Suleymaniye. Luigi Bassano, një korrier i asaj kohe, e përshkruante procesionin e Sulejmanit të Madhërishëm, ndërsa ai shkonte në xhami:

Rendi i varganit të tij ishte si më poshtë: në fillim shkojnë tridhjetë *chiaux* ose topuzmbajtës duke thirrur "*Ottea, ottea, ste chinachera gellar*", që do të thotë: "Ja ku po vjen zoti ynë, Sulltani", dhe dëgjoheshin goditje të furishme. Ata ndiqeshin, ndoshta, nga dy mijë jeniçerë, që ecnin në këmbë, me shpata, sëpata në brez dhe pushkë me tyta pesë pëllëmbë të gjata në shpinat e tyre; dhe nga një numër i njëjtë *spahis* (kavaleri) dhe solaksesh (rojat e Sulltanit) në kalë me shpata, harqe, shigjeta dhe topuzë nëpër kaishët e shalat e kuajve. Të gjithë marshojnë në qetësi dhe nuk dëgjohej asgjë veçse zhurmat e këmbëve të tyre dhe trokëllitja e kuajve. Pastaj kryesojnë pesëmbëdhjetë ose njëzet kuaj, të gjithë me pajime me vlerë në kokë, të zbukuruar me gurë të lëmuar të kuq, diamante, safirë, bruzë dhe perla të mëdha, samarë të padukshëm, se ishin mbuluar me kadife të kuqe. Pranë Turkut të Madh, asnjë nuk mund të kalëronte, por katër oficerë që ecnin në të katra anët e tij, rreth një gjatësie prej një heshte për të ruajtur distancën me popullin, përderisa ai të thërriste ndonjë pasha ose oficer tjetër për të komunikuar. Përpara tij, gjithmonë shkojnë tre shërbëtorë, njëri që mban harkun dhe shigjetat, tjetri me shpatën dhe një tjetër me një shishe prej ari me ujë aromatik për t'u shpëlarë te dera e xhamisë së madhe dhe pas hyrjes shkon në një vend të ngritur, rreth katër kubik, rrethuar me perde të quajtura zhalus, për përdorim personal. Aty, ai falet vetë, derisa ndonjë prej djemve të tij i shkon pranë. Njerëzit që e shoqërojnë, përgjithësisht katër mijë, janë brenda oborrit të xhamisë. Këtë ai e bën çdo të premte, për kënaqësinë e popullit, ose disa thonë, siç besoj dhe unë, se është detyra e tij të veprojë kështu. Ai qëndron në xhami rreth dy orë dhe kthehet gjithmonë në të njëjtën rrugë që vjen, në *Rrugën e Divanit* (Divan Yolu), gjithmonë duke vështruar nga populli, me një shprehi mirësie dhe duke ia kthyer përshëndetjet secilit, edhe nëse ka të krishterë, turq ose hebrenj, burra ose gra, duke e lëvizur kokën paksa herë majtas, herë djathtas, në një mënyrë respekti për ata që dynden nëpër rrugë. Ata nuk e heqin kapelën që kanë në kokë (siç do të kishin bërë në Perëndim), e cila quhet jo shumë e hijshme, por vetëm lëvizin kokën. Kështu, çdo të premte, inshallah duket Turku i Madh, pavarësisht se gjenjeshtarët thonë se ai nuk duket kurrë.

Selamlleku vazhdonte në forma të ndryshme deri më 27 shkurt të 1924-s. Më 1573, një diplomati francez, Philippe du Fresne Canaye, i kishte bërë veçanërisht përshtypje heshtja që e rrethonte Selimin II. Sulltani paraqitej

Qyteti i Zotit

që kishte fuqinë t'i kthente njerëzit në gur. Kalit të tij iu ndalua ushqimi dhe gjumi një natë përpara, për siguri, se duhej të ecte me hap të avashtë dhe të rëndë, të përshtatshëm për shkëlqesinë e një mbreti të madh. Për Thomas Watkins-in, dyqind vjet më vonë, *selamllëku* ishte:

Kortezhi më i mahnitshëm dhe më interesant që kam përjetuar ndonjëherë. Të pasurit dhe veshjet e ndryshme, bukuria dhe pajisjet e kuajve arabë, paraqitja mbresëlënëse e jeniçerëve dhe e trupave të rojave mbretërore, me një fjalë, shkëlqimi, risia, solemniteti i këtij spektakli, nuk mund të mos krijonte një mbresë befasuese te çdo spektator i huaj.

Një Sulltan u vra nga *selamllëku* i tij. Më 13 dhjetor 1754, megjithëse në buzë të vdekjes, Mahmudi I ishte i detyruar të merrte pjesë në lutjet e së premtes. Kur po kthehej nga xhamia, në oborrin e parë të pallatit, ai vdiq, vërtet mbi kalë.

Islamizimi i Kostandinopojës pati dy rezultate kryesore. Pas vdekjes së Mehmetit II, ka disa referenca për një Sulltan të pafe ose “qytet të mallkuar”. Nuk pati kundërvënie myslimane kundër një qyteti me xhami e me shenjtorë. Sulltani Osman, në fillim një figurë relativisht laike e krahasuar me kalifin Abbasid ose me perandorin bizantin, kërkonte një frymë të shenjtë. Shtetasit luteshin pas buke për jetën e tij dhe begatinë, në xhami e në pazar. Varret e sulltanëve, të ndërtuara anembanë qytetit, nga Eyup-i te Shën Sofia, vizitoheshin gjatë Ramazanit dhe gjatë shtatë netëve të mira, sikur të ishin faltore. Osmanët konsideroheshin si një dinasti e bekuar, së cilës i qe premtuar përjetësia. Shkrimtari i shekullit të gjashtëmbëdhjetë, Mustafa Ali, të cilit pa dyshim nuk i mungonte shpirti kritik, shkruante: “Me bindjet e tyre fetare, të papërlyer dhe me karakter të shndritshëm si pasqyra, nuk kishte ndodhur kurrë që qoftë edhe një anëtar i vetëm i asaj familje fisnike të shmangej nga rruga e fundamentalizmit”.

Islamizimi i qytetit ndihmoi në konservatorizmin e shoqërisë osmane. U trullos nga feja me tepri, ashtu si shushatet sot, mendja nga televizori me tepriçë. Kostandinopojës myslimane i mungonte origjinaliteti intelektual dhe shpirti i informacionit të Bagdadit ose i Kordobës. Prodhonte pak kryevepra letrare. Me shijen e tij për kulturën persiane, Mehmeti II kishte sjellë një filozof të famshëm, Nasiruddin Tusin, nga Irani, për të debatuar për një polemikë të vjetër islamike: nëse feja dhe filozofia të mund të pajtoheshin, dhe nëse logjika humane ishte e nevojshme për të kuptuar Zotin. *Ulema*-ja osmane, duke hedhur poshtë pikëpamjen persiane, arriti në konkluzionin se përdorimi

i arsyes në fe mund të udhëhiqet drejt gabimit dhe u përqendrua në një qasje skolastike gjithmonë e më të kufizuar.

Pas vitit 1454, shtypshkrimi ndryshoi fytyrën e Europës. Nga 1500-ta çdo qytet i madh, nga Oksfordi në Napoli, kishte shtypshkronjë dhe botimi ishte një nga industritë më të mëdha të Europës Perëndimore. Librat e shtypur përhapën shkrimin e këndimin, diturinë dhe nëpërmjet zëvendësimit të dublikatës për kopjim, shpirtin e saktësisë. Megjithatë, më 1515, një dekret i Sulltan Selimit I, kërcënonte me vdekje çdo njeri që merrej me shkencën e shtypit. Ndoshta qeveria dëshironte ta kufizonte përdorimin e librit për një elitë. *Ulema*-ja mund të kishte kundërshtuar shtypin, bazuar në rrezikun e rendit publik dhe në interpretimin e vet për islamin. Përhapja e rrufeshme e protestantizmit në Europën katolike, p.sh., do të kishte qenë e pamundur pa 300 000 kopje të veprave të Luterit, të cilat ishin shtypur midis viteve 1517-1520.

Një tjetër arsye për t'i dalë kundër shtypit ishte dhe lidhja mistike midis islamit dhe kaligrafisë, artit dhe shkrimit të bukur, sepse *Kurani* ishte fjala letrare e Zotit, e përjetshme dhe hyjnore, arti fizik i të shkruarit është, veçanërisht, i merituar; riprodhimi i tij me anë të makinerisë mund të dukej blasfemi. Vetë Profeti besohet se ka thënë: “Shkrimi i mirë e bën të vërtetën të dalë në pah”. Asnjë dinasti myslimane nuk e vlerësonte kaligrafinë si osmanët; shumë sulltanë ishin vetë kaligrafistë. Kaligrafisti më i madh i osmanëve, Hamdullah al Amasi (1429-1520), që shkroi dyzet e shtatë *Kuranë*, punonte në Kostandinopojë në kohën që Europa Perëndimore po përqafonte shtypshkrimin. Ai kishte një punishte në Pallat; nxënësi i tij, Bajaziti II, ndihej krenar që i mbante shishen e bojës zotërisë. Stili që krijoi ai, i njohur si “stili Seyh Hamdullah”, lulëzoi në tre shekujt e ardhshëm.

Ka një thënie: “*Kurani* u zbulua në Mekë, u recitua në Egjipt dhe u shkrua në Stamboll”. Pena dhe boja (shpesh me aromë, me ngjyrë ose e pruar) ishte siç qe zbuluar në Kostandinopojë, ashtu si edhe në kulturat e tjera, shpatat ose *boomerang*-et. Një ushtri fitimtare me mbishkrime kaligrafike mbulon sipërfaqet e xhamive dhe pallateve të qytetit. Kaligrafistët kishin një nga shoqatat tregtare kryesore të qytetit dhe mund të siguronin kopje me çmim të lirë dhe shpejt. Ata punonin me stile, të cilat mund të ndryshonin po aq sa Dürer dhe Clouet. Zejtarë të tjerë vinin në kornizë pjesë kaligrafie, i rrethonin ato me letër të mermertë, i praronin ose i dekoronin me lule. Ato vareshin në mur, në xhami, ose në shtëpi, në të njëjtën modë si pikturat në Perëndim. Ishin këto arsye dinastike, ideologjike, tregtare, estetike, që nuk pati revolucion shtypi në Kostandinopojë. Një ambasador i Perandorit të

Qyteti i Zotit

Shenjtë Romak, i shekullit të gjashtëmbëdhjetë, Baron de Busbecq, dhe studiuesi i mprehtë i qytetit, shkruante:

Asnjë komb nuk ka qenë më pak dashamirës për të adaptuar shpikje të dobishme të të tjerëve: p.sh. ata kishin përvetësuar për qejf kaikë të vogla dhe të mëdha dhe shumë nga zbulimet tona. Ata kurrë nuk kanë qenë të aftë të shtypnin libra dhe të bënin kulla publike sahati. I mëshonin teorisë se shkrimësia e tyre, domethënë librat e shenjtë, nuk do të ishin më të tillë nëse do të shtyphenin: dhe nëse ndërtonin kulla sahatësh, mendonin se autoriteti i myezinëve dhe ritet e tyre primitive do të merrnin fund ngadalë.

Kjo përbuzje për shtypin nuk ishte fenomen i të gjithëve. Në vitin 1493, një kod i ligjit hebre në hebraishte, *Katër kolonat*, u shtyp nga David dhe Samuel Nahmias dhe, siç shkruanin ata: “Këtu në Kostandinopojën e madhe, nën rregullin mysliman të mbretit Sulltan Bajaziti, rroftë ai përjetë, e ndihmoftë Zoti dhe sundimi i tij qoftë i nderuar!”. Ky ishte libri i parë i shtypur në Perandorinë Osmane dhe që u pasua nga punë të tjera të ligjit hebre dhe nga shpjegime fetare.

Më 1567, shtypi i parë armen u vendos në kishën e Shën Nikollës pranë Yenikapisë nga një armen i edukuar në Venedik. Zgjati vetëm tre vjet, por pas një fillimi të gabuar, më 1677-9, që nga 1698-a, Kostandinopoja gjithmonë pati një shtyp armen funksional - megjithëse nuk rivalizonte qytete botërore të tjera, si Venediku dhe Amsterdami, si qendra të shtypit armen deri në shekullin e nëntëmbëdhjetë. Deri më 1627 ende nuk kishte filluar shtypi grek, por me ndihmën e ambasadorit anglez, pranë ambasadës në Gallatë, publikimet më të hershme ishin trakte antikatolike ose antihebreje. Zgjati për më pak se një vit, kur i ndjekur nga përfaqësuesit e ambasadorit francez, mbrojtës i kishës katolike në Perandorinë Osmane, u shkatërrua nga jeniçerët. Megjithatë, nuk kishte kufizim në importin e librave. Nëpërmjet librave të shtypur jashtë, përgjithësisht në Venedik, minoritetet në Kostandinopojë, kishin që në atë kohë akses më të shpejtë sesa klasa sunduese osmane për informacione të printuara dhe për zbulimet e fundit. Epërsia e elitës osmane ishte minuar.

Përbuzja për shtypin nuk ishte i vetmi shembull i rezistencës së *ulema*-së për përhapjen e diturive. Më 1580, Myftiu nxiti një turmë për të shkatërruar një observator ultra modern të kompletuar tre vjet më parë, në Gallatë, për Sulltan Muratin III: Myftiu e konsideronte atë një ogur të keq dhe një burim fatkeqësish për Perandorinë. Observator tjetër osman, nuk u hap deri në vitin 1868. Më 1605, organoja mekanike, që iu dërgua nga Elisabeta I, Mehmetit

Qyteti i Zotit

Il, u shkatërrua meqë vendi, në lagjet e Pallatit të Topkapisë, u konsiderua i papërshtatshëm. Më 1716 Myftiu ndaloi një donacion për bibliotekën publike me libra mbi historinë, astronominë dhe filozofinë dhuruar nga biblioteka e një ish-Veziri të Madh. Pasi kishte krijuar një qytet mysliman, Perandoria Osmane, ndoshta duke mos e kuptuar si duhet, ishte bërë i burgosuri i tij.

Kostandinopoja ishte dhe mbetet një qytet antitezash. Ishte kthyer në një qytet të shenjtë për myslimanët. Në të njëjtën kohë mbetej një qytet i shenjtë për të krishterët ortodoksë. A nuk e kishte quajtur perandori i fundit bizantin, në një fjalim që u mbajti trupave, “ky qytet që tri herë bekoj Kostandinin e madh, themeloi dhe përkushtoi shenjtërinë, më të përkorën, nënën e Zotit, nënën Mari, virgjëreshën e përhershme”? Qyteti ishte bekuar me një mori reliktesh të shenjta. Mbante veshjen e nënës së Zotit dhe “Mantelin e kuq, Heshtën, Sfungjerin dhe Fyellin (ofruar Krishtit gjatë kryqëzimit), të cilat na lejonin, kur ne i nderonim ata, të besonim se e kishim parë Atë të ngritur mbi kryq”. Relikte më të vogla, përfshirë dhe tryezën nga Darka e Fundit, dyert e Arkës së Noes, trupin e apostullit Andrea, ashtu si edhe pjesa më e madhe e relikteve ishin zhdukur me thasë, gjatë viteve 1204 dhe 1453. Vetëm shpirti i shenjtërisë kishte mbetur.

Pas 1453-shit, pjesa më e madhe e europianëve besonin se një shtet mund të lulëzonte vetëm nëse detyronte uniformitet fetar. Në shekullin e gjashtëmbëdhjetë “heretikët” u dogjën të gjallë në Londër dhe në Berlin, u masakruan në Paris, u dëbuan nga Vjena. Më 1685, Luigji XIV përzuri gjithë huguenotët nga Franca; deri më 1700 turma admiruesish, të udhëhequra nga mbretërit dhe mbretëreshat e Spanjës, shikonin heretikët të digjeshin të gjallë në *Plaza Mayor* të Madridit. Perandoria Osmane, megjithatë, i jepte liri fetare të krishterëve dhe hebrenjve. George i Hungarisë shkruante në shekullin e pesëmbëdhjetë se: “Turqit nuk detyrojnë njeri të heqë dorë nga feja, nuk përpiqen shumë të bindin ndokënd dhe nuk kanë ndonjë konsideratë të lartë për renegatët”. Në shekullin e shtatëmbëdhjetë, sipas pikëpamjes së një udhëtari dhe shkrimtari, Monsieur de la Motraye, thuhej: “Nuk ka vend në botë ku ushtrimi i të gjitha feve është më i lirë dhe me më pak çështje për shqetësim, sesa në Turqi”. Ai e dinte se për çfarë po shkruante, meqë ai vetë ishte një huguenot, i detyruar të linte Francën, më 1685.

Momenti i së vërtetës ndodhi në shekullin e gjashtëmbëdhjetë. Më 1521, dhe përsëri më 1537, në një kohë lufte me Fuqitë e Krishtera, Sulejmani i Madhërisëm, djali i Javuz Selimit, mendoi t’i kthente të gjitha kishat në xhami, madje në vitin 1521 edhe duke i vvarë të gjithë

të krishterët, që nuk e pranonin islamin. “Ligjvënësi”, ashtu si njihej në turqisht, nuk mundi të kuptonte përse, Kostandinopoja, përdërisa kishte refuzuar të dorëzohej, në kundërshtim me ligjin e shenjtë të islamit kishte ruajtur kishat. Në të dyja rastet themelimi i qytetit kontribuoi për të mbrojtur *status quo*-n. Më 1521, patriku u paralajmërua nga myftiu dhe Veziri i Madh. Një gjykatës hasi me tre jeniçerë të moshuar, që betoheshin se kishin parë grekë të shquar, që i dorëzonin Pushtuesit çelësat e krahinave të tyre në kupa të arta.

Në rastin e dytë, zona përreth pallatit të Shën Sofisë ishte e mbushur me myslimanë, të krishterë dhe hebrenj që prisnin vendimin. Patriku që bërë qull në djersë, si Krishti i Kryqëzuar. Megjithatë, Veziri i Madh e përkrahu. Myftiu, si autoriteti më i lartë i ligjshëm mysliman, shqiptoi: “Për aq sa dihet, Kostandinopoja u mor me forcë; por fakti se kishat nuk u prekën, tregon se qyteti u dorëzua nga kapitullimi”. Sulltani e pranoi vendimin.

Në pjesën më të madhe të historisë osmane, popullata e Kostandinopjës mbeti 58 % myslimane dhe 42 % e krishterë dhe hebrenj, ndoshta si rezultat i një politike liberale qeveritare (të tilla përpjesëtime janë të dukshme edhe në qytete të tjera osmane). Nuk kishte përpjekje për të konvertuar fetë e tjera jomyslimane me forcë; të krishterët paguanin taksa më të larta sesa myslimanët dhe qeveria osmane ishte më e interesuar në ngritjen e të ardhurave sesa në shpëtimin e shpirtrave. Më 1547 kishte gjashtëdhjetë e shtatë kisha (pjesa më e madhe ishin kisha katolike) që vepronin në Kostandinopjë dhe dhjetë në Gallatë. Më 1640, françeskanët, domenikanët, jezuitët dhe kapucinët, shtyllat e kundëreformimit, kishin nga një kishë në Gallatë. Procesionet Katolike të Rrugëve, që përfshinin edhe fshikullime me kamxhik në publik, bëheshin për Krishtlindje dhe në festën e *Corpus Christ*-it (dita e vdekjes dhe e ringjalljes së Krishtit).

Kisha ortodokse kryente rolin më kryesor në jetën e qytetit. Në çdo Epifani (6 janar), përpara një turme të eksituar në Arnautkoj, Tarabya ose në ndonjë lagje me shumicë ortodokse, peshkopi bekonte ujërat e Bosforit. Një kryq grek hidhej me gjithë forcën në det nga një prift. Njerëz gjysmë të zhveshur zhyteshin për ta kapur, të shoqëruar nga thirrje e të bërtitura, shoqëruar me turma grekësh nëpër varka që i shikonin. Notari, që gjente kryqin dhe e shtrëngonte fort që të mos ia kapnin rivalët, merrte pastaj shuma të mëdha parash duke e treguar atë derë më derë dhe ai konsiderohej si njeri me fat përgjatë gjithë vitit. Ashtu si fëmijëve që iu jepeshin tri ditë pushim nga shkolla në çdo Pashkë, edhe grekëve të rritur u lejohej të kërcenin nëpër rrugët, ku kishte shumicë greke, si në ato të

Fanarit dhe të Perës. Sipas kronikanit Dapontes, vetë Veziri i Madh, vinte të shihte kërcimin dhe ato ditë “në Kostandinopojë kishte një ngazëllim të vetëm dhe një festival të vetëm për tri ditë”.

Zgjedhja e Patrikut të ri nga një këshill i metropolitaneit dhe prej njerëzve të shquar, ishte një ngjarje e zakonshme (autoritetet osmane kërkonin vazhdimisht paga më të larta). Kishte kaq shumë kandidatë të etur për të sunduar, sa që nga viti 1595 dhe deri në vitin 1695 pati gjashtëdhjetë e një ndryshime patrikësh, megjithëse vetëm tridhjetë e një ishin patrikë individualë.

Identiteti i shumëfishtë ishte esenca e Kostandinopojës, e cila pasqyrohej qartë me kthimin e një patriku të ri nga pallati i Sulltanit, pasi ai kishte marrë certifikatën e emërimit. I shoqëruar nga priftërinjtë ortodoksë mbi kuaj dhe nga jeniçerët osmanë, patriku mbante kaftanin osman të ndritshëm mbi xhyben e zezë ortodokse. Përballë kishës së Patrikanës, një nga sekretarët e Vezirit të Madh lexonte procedurën e emërimit dhe pastaj e udhëhiqte atë drejt fronit të patrikut (prej druri dhe me perla të vërteta e fildish, fronti ishte aq osman, sa edhe kaftani që mbante veshur patriku). Pas shërbimit të një meshe, ai përgëzohej nga patrikë të mëparshëm dhe metropolitane. Besimtarët që mbushnin kishat, puthnin dorën e patrikut, merrnin bekimin dhe më pas ndiznin qirinjtë për nder të kësaj ngjarje.

Trashëgimtar i pjesës mistike të perandorëve bizantinë, patrikut i shërbente një trup gjykatësish dhe një administratë ndihmëse. Ekonomisti i madh mbikëqyrte financat dhe pronat e zgjeruara të Kishës së Madhe; Logoteja i Madh mbante vulat; Referendusi i Madh mbante lidhjet e patrikut në greqisht me autoritetet osmane. Ndërsa zyrtarë të lartë ishin, përgjithësisht, laikë të pasur dhe murgjit shërbenin në kullën e patrikut. Thjeshtësia ishte çelësi. Ndërsa pesëmbëdhjetë priftërinj dhe murgj uleshin në një tavolinë “me Shenjtërinë e Tij”. Ai zakonisht vishte një rrobë prej murgu, vinte një kësulë dhe drejtohej nga stafi i tij pa drojë. Ekonomia financohej nga të ardhurat nga dasmat, pagëzimet dhe shugurimi, nga një mbledhje e vogël taksash për shtëpinë e krishterë dhe nga shitja e trojeve kishtare.

Ndikimi i patrikut igumenik shtrihej më shumë sesa ato të Sulltanit në shtetet ortodokse të pavarura të Gjeorgjisë dhe të Moskës. Nëse njëra rugë shtegtarësh i drejtonte myslimanët nga Kostandinopoja për në Mekë dhe Medinë, një tjetër i çonte të krishterët në Kostandinopojë nga “Rusia e Shenjtë”. Ata vinin jo vetëm sepse ishte rruga për në Jerusalem, por gjithashtu për të nderuar faltoret dhe reliktet e mbetura ortodokse. Qyteti ishte, gjithashtu, skena e këshilltarëve të rregullt të kishës ortodokse, shpesh

e ndjekur nga patrikët vartës të Aleksandrisë, Antiokës dhe Jerusalemit. Ata shpesh qëndronin në Kostandinopojë. Në Ditën e Pashkëve, për shembull, më 1704, mbajtën një meshë në qytet.

Lidhjet dinastike me Rusinë riafirmuan fatin ortodokstë Kostandinopojës. Mbesa e perandorit të fundit bizantin, Zoe Palaeologina, e edukuar nga Papa, u martua me Ivanin III, Princin e Madh të Moskës, më 1472. Pretendimi i Ruisë, si fuqia e madhe e fundit ortodokse, ishte të bëhej “Roma e tretë” dhe trashëgimtare e fuqizuar në Perandorinë Bizantine. Më 1498, Princi i Madh u kurorëzua, për herë të parë si car ose çezar, duke përdorur një version të kurorëzimit ceremonial bizantin. Shqiponja me dy krerë e Perandorisë tani shtrinte krahët e saj në stemën e carit. Më 1516, patriku igumenik, Teoleptus, i hodhi një fjalë carit se mund të krijohet një perandori ruso-bizantine.

Një patrik igumenik, Jeremiahu II, “i Madh”, kishte të drejtën të udhëtonte për të kërkuar fonde. Në Moskë, më 1588, ai i tha carit: “Që kur Roma e parë ra nga herezia apollinariane dhe Roma e dytë, që ishte Kostandinopoja, mbahej nga turqit e pabesë, Perandoria e Madhe Cariane, me carin më të devotshëm, më e devotshme se perandoritë e mëparshme, është Roma e tretë... dhe e vetmja në parajsë quhet tani Perandoria e Krishterë për të Gjithë të Krishterët në të gjithë botën”. Ishte e qartë që patriku nuk kishte kundërshtim për “Perandorinë e Krishterë për të Gjithë të Krishterët” duke përjashtuar “turqit e pabesë”. Në shekullin e gjashtëmbëdhjetë dhe shtatëmbëdhjetë, Perandoria Osmane ishte kaq e fortë, sa që nuk i lejonte carët të zgjeroheshin në territorin e tyre; për më tepër, carët po përqendroheshin në ripushtimin e tokës së humbur të Polonisë - Lituanisë në perëndim. Megjithatë, skena ishte ngritur për një nga dramat e shekullit të nëntëmbëdhjetë dhe fillimit të shekullit të njëzetë të historisë europiane: sulmi rus në jug, në Detin e Zi, Ballkani dhe çmimi përfundimtar, “burimi i pagëzimit të Ruisë” - Carigradi, qyteti i perandorëve. Patriku i Kostandinopojës ishte një nga autorët e dramës.

Jeremiahu II po ringjallte edukimin grek, duke vendosur që më 1593 të ngrinte shkolla “për shkrimet hyjnore dhe të fshehta, për dobinë e atyre që donin të mësonin e të jepnin mësim”. Shkolla më e mirë e hapur për grekët, e frekuentuar nga shumë udhëheqës të tyre fetarë dhe intelektualë, ishte Patrikana, një vazhdimësi e drejtpërdrejtë e Universitetit të Kostandinopojës deri në vitin 1453.

Lidhja midis Kostandinopojës dhe Ruisë çoi në një nga katër vdekjet e patrikut igumenik nën Perandorinë Osmane. Car Aleks, babai i Pjetrit

të Madh, ishte një nga carët më të fortë që nga Ivani i Tmerrshëm dhe pati një ringjallje të shpresës ortodokse në Kostandinopojë. Më 1650, atij dhe gruas iu paraqitën lutje nga kisha patrikane dhe ai premtoi “deri në pikën e fundit” të gjakut të tij për t’ua dorëzuar grekëve. Më 21 mars të vitit 1657, me urdhër të Vezirit të Madh, patriku Partenius III u var në portën e qytetit sepse i kishte shkruar princit të Wallachia-s se erës së islamit po i vinte fundi dhe se së shpejti “lordët e kryqit dhe të kabanave do të ishin lordë të Perandorisë”. Për këtë arsye, si një shenjë turpërimi, patriku e mori vendimin nga Veziri i Madh, jo nga Sulltani.

Tensioni, ashtu si edhe toleranca, karakterizonin jetën fetare në Kostandinopojë. Myslimanët shpesh shprehnin përbuzje dhe mosbesim për të krishterët. Hoxha Sa’dedini, tutori i Muratit III dhe Memetit III mburrej se “kishat brenda qytetit ishin zbratur nga idhujt e tyre të këqij dhe ishin pastruar nga ato pislleqet dhe papastërtitë e turpshme, si dhe nga shkarravitjet e imazheve të tyre; nga ngritja e faltoreve islamike shumë manastire dhe kisha u bënë lakmia e kopshteve të parajsës”. Transformimi i përsëritur i kishave (gjithsej dyzet e dy) në xhami, provonte epërsinë e islamit; filluan suvatimin e mozaikëve dhe afreskeve të krishtera, nxorën jashtë funksionit ikonat dhe futën kamaret e lutjes në formë ovale, që të shihnin juglindjen e Mekës dhe djathtas altarin e lartë, me pamje nga jugu, në drejtim të Jerusalemit. Më 1490 kisha e fundit bizantine e Shën Saviorit në Kora, me mozaikun e pakrahasueshëm të jetës së Krishtit, u bë xhamia e Karies. Në Gallatë, më 1545, katedralja e Shën Mishelit u shkatërrua dhe u zëvendësua nga hani i Rustem Pashës. Më 1586, vendi i patrikut, kisha e shndritshme e Pamakaristos, u mor nën justifikimin se Mehmeti II kishte vizituar patrikun Gennadios dhe ishte falur atje. U riquajt Xhamia e Fethiyes, Xhamia e Fitores, meqë perandori kishte pushtuar Azerbajxhanin.

Pas shumë lëvizjesh, më 1601, Patrikana u vendos pranë kishës së Shën George-s, në Fanar, ku ka mbetur edhe sot e kësaj dite. Sipas një të dhëne, Sulltani dërgoi arkitektët që punonin në xhaminë e Sulltanahmetit, për ta restauruar dhe rikonstruktuar kishën. Rezidenca e patrikut është një ndërtesë trekatëshe prej druri, e fshehur mirë mbrapa mureve të jashtme të oborrit. E ulët dhe pa ndonjë kupolë të dukshme, kisha mëmë e krishterimit ortodoks është më e vogël sesa kishat më të vogla angleze. Ikonostaset prej druri, të gdhendura pa shqiponjën bizantine me dy

krerë, janë dekorimi kryesor i brendshëm. Kontrasti i lavdisë së xhamive të Sulltanit në Kostandinopojë dhe i homologes katolike të Shën Pjetrit në Romë, është i jashtëzakonshëm.

Në teori, sipas ligjit të islamit, në qytetet myslimane nuk mund të ndërtoheshin më kisha të reja. Dhe asnjë kishë nuk mund të rindërtohej, përderisa pleqtë e komunitetit mysliman të vërtetonin se kishte ekzistuar një e tillë në atë vend dhe një arkitekt zyrtar duhej të kontrollonte se nuk ndërtoheshin në shkallë të gjerë. Në të vërtetë, paratë dhe vendosmëria greke shpesh i kalonin rregullat osmane. Ndërsa kishat e vjetra humbën, të reja u ndërtuan. Pa kolona dhe pa kube të dukshme, ato ishin modeste: edhe sot, ato të ndërtuarat para 1800-s janë të strukura mbrapa mureve dhe të padukshme nga rruga. Kambanat e kishës u ndaluan: besimtarët thirrreshin me zile nëpër kangjellat e drurit apo të hekurit, apo nga tellallët nëpër rrugë. Në shekullin e tetëmbëdhjetë kishte dyzet kisha ortodokse, nga të cilat vetëm tri ishin ndërtuar përpara pushtimit. Nga 1453-shi deri sot, pesëdhjetë e pesë kisha të reja armene u ndërtuan në Kostandinopojë, disa pothuajse në shekullin e gjashtëmbëdhjetë.

Tensioni midis myslimanëve dhe të krishterëve mund të çonte në martirizim individual. Arsyeja, përgjithësisht, nuk ishte besimi i natyrshëm i tyre, por një akuzë fqinjësh, që ata ishin kthyer në myslimanë dhe qysh atëherë rikthyer në të krishterë. Braktisja e islamit, sipas *Kuranit*, dënohej me vdekje. Autoritetet osmane hezitonin të vepronin dhe të inkurajonin të krishterët që të shtreshin si myslimanë; pëlqimin e jepnin shumë pak. Incidenti i mëposhtëm, i regjistruar nga një diplomat i habsburgëve, baroni Wratislaw, në vitin 1599, është një shembull i krishterë besnikërie nën presionin mysliman.

Një djalë grek ra në dashuri me një vajzë. Ai u largua nga Kostandinopoja për të shkuar e për të blerë verë të mirë për dasmën në Kretë. Një ditë, kur ajo po shkonte në banjë e pambuluar - ndërsa në rrugë gratë myslimane ishin "tërësisht të mbuluara" - vajzën e pa një turk në moshë dhe i thirri: "Oh, vajza më e këndshme dhe më e bukur në botë!". I moshuari ra në dashuri. Meqë ai ishte një korrier i pasur në oborrin e Sulltanit, qe në gjendje ta burgoste familjen e saj dhe të martohej me të. Ajo u kthye në myslimane, por duke mbetur e krishtere në zemër.

Kur i dashuri u kthye, ata filluan të takoheshin fshehurazi në një tendë të kopshtit të burrit të saj. Ajo i dha pará. Burri e zbuloi, "meqë çdo gjë atje arrihet me pará" (informacion nga pjesa më e madhe e vëzhguesve

të huaj të Kostandinopojës osmane). Burri i tërbuar nga zemërimi i dënoi ata me vdekje për tradhti. Në momentin e ekzekutimit, djaloshi dukej kaq i pashëm, saqë kryekorrieri perandorak propozoi t'i falte jetën nëse ai do të konvertohej në mysliman. "I riu nuk ia lejoi vetes ndryshimin, por u përgjigj se ishte pinjoll nga prindër të krishterë, ishte pagëzuar dhe rritur si i krishterë dhe se do të vdiste si i tillë". Meqë refuzimi i tij do të bëhej shkak edhe për vulosjen e fatit të saj, e dashura i kërkoi të konvertohej "me lutjen më të sinqertë të mundshme". I dashuri nuk pranoi dhe ajo iu lëshua me të shara: "Qen! Tradhtar! Pagan! Çifut! Vdis, nëse meriton të vdesësh!". Më në fund ajo mallkoi edhe ditën që e kishte njohur. Turma myslimane me simpati për të dashëruarit e rinj, i kërkoi atij që të bëhej mysliman. Ai rezistoi. Vuajti tri ditë "i varur në çengel" derisa njërit i erdhi keq dhe e qëlloi për vdekje. Vajzën, e tërhoqën pastaj në det, e hodhën nga varka dhe e mbajtën nën ujë derisa e mbytën - pa asnjë dyshim, e vetmja grua në Kostandinopojë, për të cilën Bosfori ishte kthyer në një varr ujor.

Kishte shumë tragjedi të kësaj natyre. Në fund të shekullit të shtatëmbëdhjetë, një djalë grek u dëgjua të imitonte zërin e myzeinit kur bënte lutjen. Meqë kishte vepruar në mënyrë të pakujdesshme, atij iu kërkua të bëhej mysliman. Kur ai refuzoi, e futën në burg dhe më në fund u ekzekutua, grekët e shpallën si një tjetër martir.

Pamja e xhamive dhe zëri i myzeinëve e bëri islamin më të njohur dhe më të dëgjuar në të gjithë Kostandinopojën. Përtej sipërfaqes së islamit ngadhënjyes, megjithëse e fshehur, ishte bota e krishterë e ujit. Koncepti i ujit të bekuar ose i burimeve të shenjta rrjedh nga bashkimi i ujërave të hershme me jetën dhe dëlirjen. Nuk ishte e kufizuar vetëm në ortodoksi sepse burime të shenjta katolike ka dhe në Irlandë dhe Francë. Shtegtarët në Eyup besonin se sëmundjet mund të kuroheshin duke pirë ujë nga një cisternë pranë varrit të Abu Ayyubi-t, por, megjithatë, asnjë qytet nuk përmbante më shumë burime të shenjta sesa Kostandinopoja. Zakonisht të ngritur nga laikët, ata dëshmonin entuziazëm të krishterë - dhe për faktin se standardet osmane të ndërtimit nuk zgjatoheshin poshtë sipërfaqes së tokës.

Uji i bekuar si aureolë te varret e myslimanëve "miqtë e Zotit" konsiderohej se sillte fat dhe ndikonte te kurat. Në ditët e festës së shenjtorit, sipas të cilit pranvera (*ayazma*) kishte marrë emrin, shtegtarët do të vinin dhe do të luteshin. Ata do të pinin ujin e bekuar, do të shpëlanin fytyrën dhe flokët dhe do ta hidhnin nëpër rroba. Më vonë do të hanin, do të pinin dhe do të bënin mundje me njëri-tjetrin. Deri në këtë shekull, burimet gjendeshin nëpër të gjithë qytetin, pranë shtëpive private, pranë xhamive, madje edhe pranë

Qyteti i Zotit

pallatit të Sulltanit. Një historian grek, nga qyteti, Nikolaes Adjemoglu, president i shoqatës së Kostandinopojës në Athinë, kishte numëruar 514 të tilla.

Ayazma më e famshme ishte jashtë mureve të qytetit, në oborrin e kishës së adhurueshme ortodokse të Zonjës Sonë të Peshkut në Balikli, themeluar në shekullin e pesëmbëdhjetë. Më 1453, një murg po skuqte atje peshk, kur erdhi lajmi që Kostandinopojën e kishin marrë osmanët. Ai nuk deshë ta besonte lajmin, derisa peshku gjysmë i skuqur erdhi përsëri në jetë dhe kërceu nga tigani në burim. Gjysma tjetër e peshkut shpëtoi për mrekulli; një peshk gjysmë i nxirë, në fund të një burimi, vazhdon t'u tregohet edhe sot vizitorëve, deri në këtë shekull. Shumë besonin se kur peshku të skuqej i tëri, qyteti do të bëhej përsëri i krishterë.

Familje të tëra vinin për t'iu lutur Zonjës Sonë të Peshkut që të lindnin fëmijë. Nëse fëmija do të vinte, i paguanin manastirit një kontribut të vogël vjetor për shtatë vjet me radhë. Shtegtarë të sëmure në kërkim të një kure do të vinin zbathur një herë në javë. Sy të argjenditë, dhëmbë ose krahë ishin në shitje në oborr për t'ua vënë gjymtyrëve përkatëse. Nëse shtegtarët shihnin një peshk në burim, ata bërtisnin nga gëzimi. Priftërinjtë i hidhnin broke me ujë sipër, për të marrë një pagesë. Një ikonë e Zonjës Sonë të Peshkut mbahej rregullisht rreth e përçark nëpër qytet, duke i sjellë kështu optimizëm të sëmureve dhe bekim shtëpive të saponërtuara.

Kostandinopoja nuk ishte vetëm qyteti i antitezave. Pallati, veçanërisht në sundimin kozmopolitan të Mehmetit II, ishte një lloj sinteze midis Lindjes dhe Perëndimit. Feja popullore ishte gjë tjetër. Kostandinopoja ishte një nga ato pak qytete ku myslimanët dhe të krishterët kanë jetuar së bashku, për shekuj me radhë, pothuajse në përpjesëtime të njëjta. Nuk është e habitshme se të dyja fetë ndikonin te njëra-tjetra. Balikli, p.sh., nderohej si nga myslimanët ashtu edhe nga të krishterët. Më 1618, Sulltan Mehmeti IV thuhet se u ka kërkuar murgjve të luten për fitoren e tyre me persët. Ditën që ata u lutën, ai mori Bagdadin.

Dita e Festës së Zonjës Sonë të Peshkut bëhet të premtën e parë, pas Pashkëve. Pas një meshe përreth manastirit, sipas një të dhëne naive të shekullit të nëntëmbëdhjetë, "të gjithë ulen në ajër të pastër duke u kënaqur me gjëra të vogla, që njerëzit i pëlqejnë shumë" - me të ngrëna, të pira dhe vallëzim. Turmat me të varfër e të pasur, myslimanë dhe të krishterë, bullgarë, armenë dhe katolikë, janë kaq të mëdha, saqë gjithë qyteti duket sikur është i pranishëm.

Faltore të tjera tërhiqnin njerëz të feve të ndryshme - veçanërisht gratë. Nga një burim matanë Kioskut të Perlave brenda pallatit, uji drejtohej drejt burimit të Krishtit, Shpëtimtarit, midis mureve të pallatit dhe detit. Në festën e shpërfytyrimit, çdo gusht, të krishterët vinin me varka për t'u zhytur në shatërvan, kërcenin nën tingujt e burive dhe daulleve dhe pllaquriteshin në det. Nga mbrapa dritareve me perde dantelle të kioskës së Sulltanit, ata që shijonin atmosferën e karnavaleve, u hidhnin monedha objekteve të krishtera. Të tjera burime të shenjta, si ai i Shën Xhon Baptistit pranë Shën Sofisë, kontrolloheshin nga një nëpunës mysliman, që jetonte me praktikën e shitjes së ujit të shenjtë të krishterëve.

Megjithëse nuk ka ndonjë provë me shkrim, disa ceremoni myslimane dukeshin se pasqyronin ndikimin e krishterë. Formalizimi, më 1588, i ceremonisë së *mevludit* ose ditëlindjes së profetit, që bëhej në xhaminë e Sulltanahmetit, mund të pasqyronte një dëshirë për t'i bërë konkurrencë festimeve të krishtera të Krishtlindjeve. Klasa më e lartë e dervishëve kritikohej rëndë nga myslimanët fanatikë, se po tregonte tipare të qarta të krishtera dhe të praktikës para krishterimit. Urdhri Bektashi, të cilit pothuajse të gjithë jeniçerët i ishin bashkangjitur, lidhte Allahun, Muhamedin dhe dhëndrin e tij, Aliun, në një trini të shenjtë. Duke e quajtur veten e tyre "insekte në zjarrin hyjnor" ata pinin verë. Në një kontrast të plotë me ceremonitë e xhamive, ritet e tyre përfshinin gratë dhe në disa raste ishin rezervuar çiftet meshkuj-femra.

Nga ana e tyre, ndërsa vizitorëve perëndimorë iu dukej si normale të vizitonin xhamitë, të krishterët e Kostandinopojës, ndoshta edhe për të mos u ekspozuar, rrallëherë hynin aty. Megjithëse hamamet dhe *imaret*-et ishin ndërtuar pranë xhamive për myslimanët për qëllime bamirëse, të krishterët dhe hebrenjtë ishin të lejuar t'i përdornin ato.

Gratë e krishtera, hebreje dhe myslimane shkonin te varri i Helvaci Babës në xhaminë e Shehzades pranë Fatihut. Merrnin me vete atje fëmijë sakatë në kërkim të ndonjë kure, vajza të reja ose vejusha që kërkonin burrë, një shok në nevojë ose një vend për të jetuar. Duke u bazuar në objektin e dëshirave të tyre, ato i jepnin myezinit kapuçin e një fëmije, një shami të bardhë ose një çelës për një shtëpi. Ndërsa mbanin objektin e besuar, ai pastaj lëshonte thirrjen nga maja e minares. Edhe sot gratë e krishtera do të sakrifikonin një gjel për një mysliman "mik të Zotit", te varri i Sunbul Sinanit, te kompleksi *Koca Mustafa Pasha*. Myslimanët shkonin te kishat armene, Surp Hireshdagabet ose Surp Kevovork (Shën George) në Balat, dhe madje kalonin edhe natën atje për të kuruar fëmijët epileptikë ose për të diskutuar me ndonjë medium.

Qyteti i Zotit

Anëtarë të feve të ndryshme përdornin gjykatat e njëri-tjetrit ashtu sikurse shenjtët e njëri-tjetrit. Të krishterët u drejtoheshin më shumë gjykatave myslimane, sesa atyre të krishtera, për rastet e martesave dhe të trashëgimive. Nga fillimi i shekullit të nëntëmbëdhjetë, ata kishin filluar të përdornin edhe gjykatat hebreje, kurse disa myslimanë përdornin ato të Patrikanës. Hebrenjtë përdornin shpesh gjykatat myslimane, për t'i shpëtuar ngurtësisë së gjykatave të rabinëve, me gjithë protestat e rabinëve, që këto akte nuk e pranonin validitetin e ligjit hebre. Jetët e përditshme dhe nevojat e njerëzve të zakonshëm zbusnin pengesat midis feve në Kostandinopojë. Memoria kolektive dhe gjendja shpirtërore e qytetit kërkonte një tolerancë të vetëdijshme, ose pranim të religjioneve të ndryshme. Kalkulimi i Pushtuesit, që të kishte të mundur të drejtonte një kryeqytet tolerant karshi çdo feje, vërtetoi të ishte korrekt. Urrejtja mund të shprehej në fjalë; rrallë shpërthente në veprim.

3

Pallati

Zotëria i madh... i rehatuar me salltanete të mëdha, ndonse pamja e tij nuk kishte të krahasuar me atë ushtarin që i qëndronte pas, hija e të cilit më bëri të mendoja se isha në një botë tjetër.

Thomas Dallam,1599

Kostandinopoja ishte sinonimi i shkëlqimit perandorak. Burimi i kësaj madhështie qëndronte te pallati i ndërtuar në anën lindore të gadishullit, aty ku Bosfori, Briri i Artë dhe Deti Marmara takohen. I ndodhur në skaj të Europës, pallati kishte një pamje dominuese në Azi. Ishte një pamje mbresëlënëse për “Pushtuesin e Botës”.

Nga toka dhe nga deti, pallati ishte i rrethuar nga një mur i lartë mbrojtës. Pjesa më e madhe e murit ishte shkatërruar. Megjithatë, muri i tokës ende ngjitet nga Deti Marmara, përgjatë kodrave mbi të cilat është ndërtuar Kostandinopoja, deri te Briri i Artë. Në mes të murit, një masë vigane prej mermeri gri, Porta Perandorake, e drejton vizitorin nga qyteti i trazuar, në oborrin e paqshëm rrethuar me pemë. Është një nga tri oborret, rreth të cilit është ndërtuar pallati.

Si shumë gjëra në Kostandinopojë, Pallati i Topkapisë, siç quhet tani (prej një nga portave të tij, *top kapi* ose portat e kanonit), e ka origjinën që nga koha e Mehmetit, Pushtuesit. Ndërtimi i pallatit nisi në vitin 1459 dhe mbaroi më 1478. Meqë ai tashmë kishte ndërtuar një pallat në mes të qytetit, emri i tij zyrtar ishte Pallati i ri Perandorak.

Deri në largimin e Sulltanit dhe gjithë familjes e njerëzve të taborit të tij në shekullin e nëntëmbëdhjetë, oborri i parë përmbante mjediset e jashtme të shtëpisë: një depo armësh të magazinuara në kishën e vjetër bizantine të Shën Irenës, kushtuar paqes; stalla për 4000 kuaj; një mjedis për prerje parash, një spital, një kioskë për kalemxhinjtë, që merrnin petitionet dhe

Pallati

shpërndanin dekretet dhe fermanët e Sulltanit. Ashtu si hapësirat e pallateve në kryeqytetet perëndimore, edhe oborri i parë u hap për të gjithë dhe madje edhe për të huajt. Që nga përtej Bririt të Artë, pallati dukej si një gadishull ngrehinash, rrethuar me pemë dhe kopshte që binin poshtë në det: dritaret krahasoheshin me sytë perandorakë, që vështronin botën nga jashtë. Pallati brenda këtij oborri dukej si një përzierje ndërtesash, të cilat pjesa më e madhe e vizitorëve i quante të padenja për Sulltanin. Të vetmet elemente të dukshme të elegancës ishin madhësia e oborrit dhe prania e një numri të madh ushtarësh të veshur, që shkëlqenin me veshjen e tyre të pasur - kafshë ekzotike, që përfshinin në raste të veçanta leopardë ose elefantë.

Vetëm Sulltani ishte i lejuar të kalëronte deri te porta tjetër, Porta e Përhëndetjes, në oborrin e dytë. I mbushur me burime dhe me qiparisa, mund të quhet edhe kopsht, edhe oborr, dhe ka qaq shumë hapësirë, sa që njerëzit e njërës anë nuk dëgjojnë nga ana tjetër. Vizitori rrethohet nga një numër ndërtesash të ulëta, me harqe e me çati të gjera. Duke pasqyruar fiksimin osman me rregulla dhe kufizime, çdo ndërtesë ishte konceptuar e ndarë për një funksion të veçantë, ashtu si një seri tendash. Kishte edhe komunitete që banonin aty, p.sh. grupe të ndryshme shërbëtorësh shtëpiakë, si "tressed halberdiers", të cilët i mbanin flokët bukle të gjata në mënyrë që të mos i shihnin gratë kur shpërndanin dru zjarri për haremin. Ndërtesat janë shtëpi njerëzore, më shumë sesa pallatet luksoze, në kontrast me strukturat arkitekturale të ndërtuara për të impresionuar njerëzit, si Luvri, Pallati i Kryegjykatës në Venedik, ose xhamitë perandorake.

Si pjesa më e madhe e pallateve të monarkëve deri në shekullin e tetëmbëdhjetë, i njëjti kompleks përmbante edhe rezidencat qeveritare dhe mjediset private të monarkut. Në të majtë të oborrit të dytë ndodhej një nga qendrat e fuqisë së Europës, Divani Perandorak, dhoma ku Veziri i Madh dhe vezirët e tjerë debatonin mbi politikën dhe vendosnin për uniformat e gjykatësve pas lutjeve të mëngjesit. Në teori, çdo subjekt osman, i çdo lloj seksi, race, rangu ose feje kishte të drejtë për të paraqitur ankesat në Divan. P.sh., patriku kishte ardhur këtu në vitin 1521 dhe 1537 për të shpëtuar kishat e qytetit. Me thjeshtësinë që karakterizonte shumicën e qeveritarëve osmanë, paditësi vepronte si avokati i vet: gjërat vendoseshin në çast. Burokracia osmane mund të dukej e ngadaltë, por sistemi ligjor jo. Në anën tjetër të oborrit ndodheshin oxhakët e lartë të kuzhinave të pallatit. Kuzhinat punonin shkëlqyeshëm, sa që mund të ushqenin 12 000 vetë njëherësh.

Në fund të oborrit të dytë ndodhej Porta e quajtur Bab-i Aali ose Porta e Lartë, së cilës europianët perëndimorë shpesh i referoheshin si Porta e

Lartë. Është një strukturë me kolona dhe me një çati të projektuar gjerë, karakteristikë e arkitekturës turke, poshtë së cilës vendosej froni i Sulltanit gjatë pritjeve, që shënonin festivalet e mëdha myslimane të Bajramit dhe fundin e Ramazanit. Pas kësaj, ndodhej dhoma e fronit të Sulltanit.

Këtu në epiqendrën e pallatit, është e nevojshme të përcaktosh karakterin që i shtynte banorët e tij, nga Sulltani deri te shtresa më e ulët e shërbëtorëve, për t'iu përkushtuar forcës dhe shkëlqimit të dinastisë osmane. Përpara 1453-shit, Gjykata Osmane ishte vendosur në Bursë dhe Edirne dhe ishte deri-diku e pakonsoliduar. Një i burgosur i krishterë, vëllai George i Muhlenbach-it, shkruante: “Nuk ka shenjë kotësie dhe teprie... Zotërinjtë e mëdhenj dhe princërit shfaqnin kaq thjeshtësi në çdo gjë, saqë nuk kishin mundësi të dalloheshin nga turma”. Sulltani frekuentonte xhaminë me dy shërbyes dhe falej në qilim pranë myslimanëve të tjerë. Kostandinopoja, megjithatë, të linte pa mend nga standardet e ndryshme. Mehmeti II mund të jetë ndikuar nga shkrimtarët me origjinë greke dhe nga pashallarët dhe kujtimete tyre nga ceremonitë e jashtëzakonshme, që rrethonin figurën gjysmë hyjnore të perandorit, “apostulli i trembëdhjetë” (dy nga pashallarët e Mehmetit II, kushërinj të perandorit të fundit bizantin, ishin kthyer në myslimanë). Princër refugjatë (të larguar nga vendet e mbretëritë e tyre) sigurisht i tregonin Sulltanit për pompozitetin e gjyqit persian. Përmbi të gjitha, Mehmeti II, nëpërmjet pallatit dëshironte të shprehte vizionin e tij si padishah, çezar, khan.

Kodi ligjor dinastik, ose *kanunname*, i Mehmetit II (ndoshta i shkruar më 1477-81) shfuqizoi disa tradita, si paraqitja e Sulltanit, për pesëmbëdhjetë minuta në çdo agim për të ngrënë një vakt ceremonial në praninë e trupave të tij: “Urdhri im është që asnjë nuk mund të hajë me shkëlqesinë, përveç anëtarëve të familjes. Thuhej që të parët e mi kanë drekuar së bashku me vezirët; por unë e hoqa këtë praktikë”.

Në fillim Sulltani merrte pjesë në Divan me vezirët. Megjithatë, në një rast, gjatë mbretërimit të Mehmetit II, një lutës thuhet të ketë shpërthyer dhe të ketë pyetur: “Kush nga ju është sovran fatlum?”. I turpëruar, që prej asaj kohe e më tutje, Sulltani e ndiqte Divanin “prapa perdeve” - i ulur në një kthinë, e cila ende sheh në drejtim të dhomës së këshillit. Ishte e mbuluar me një perde mëndafshi të gjelbër, kështu që vezirët nuk ishin të sigurt se kur Sulltani ishte duke dëgjuar.

Përveç mënjanimit të Sulltanit, madhështia e vdekjes përforcoi fuqinë e dinastisë. Ekzistonte një shprehje: “Qafa e një shërbëtori të Sulltanit

Pallati

është më e hollë se fija e flokut”. Sepse Sulltani shpesh përdorte forcën e tij të jetës dhe të vdekjes te skllëvërit dhe te familjarët. Hapja, nga Sulltani, e një dritareje me rrjetë në Pallatin e Drejtësisë, mbi dhomën e Divanit në oborrin e dytë, ose përplasja e këmbës gjatë një audience në dhomën e fronit, ishin sinjalet e ekzekutimit, mbytjes me duar në fyt, ose me sëpatë a me kamë. Me raste, vezirët e mëdhenj janë vrrarë nga vetë Sulltani. Një mallkim osman ishte: “Qofsh vezir i Selimit” - duke iu referuar numrit të vezirëve që ishin ekzekutuar nga Selimi I. Më 1606, Veziri i Madh, Dervish Pasha, u mbyt nga rojat perandorake. Shumë shpejt pas kësaj, kronisti i madh i shekullit të shtatëmbëdhjetë Naima shkruante: “Iu duk se e prekën në këmbë, perandori nxori kamën dhe i preu fytyrën”. Nga shtatëmbëdhjetë vezirët e mëdhenj, midis viteve 1644-1656, vetëm dy vdiqën, patën vdekje natyrale. Megjithatë, shumë osmanë e konsideronin ekzekutimin e zyrtarëve si një evidencë të vigjilencës dhe drejtësisë së Sulltanit, si një mjet për t’i mbajtur njerëzit të bindur. Sanksioni i Myftiut ishte, në përgjithësi, por jo gjithmonë, i kërkuar. Huseyin Hezarfenn shkruante më 1669: “Të mos e shfuqizojnë dhe ta lënë në dorë të lirë dënimin fizik, sepse ndëshkimi është një kusht i mbretërimit”.

Për më tepër, sensi i bindjes së viktimave ndaj Sulltanit ishte kaq i mbifurqishëm, sa që shumë pak protestonin për fatin e tyre. Nëse osmanët shkonin në luftë si në dasmë, ata shkonin drejt ekzekutimit ashtu si në të premtën e lutjeve. Një urdhri të Padishahut duhej t’i bindeshe; fuqia e tij vinte nga Zoti. Një Vezir i Madh u pyet nga një sheik dervish, të cilin ai e konsideronte për budallain më të madh: “Ju, o i madhi vezir! Ju keni bërë gjithçka për të fituar me zotësi pozitën tuaj, megjithëse ju kalëruat në të njëjtën rrugë mbi kokën e përgjakur të paraardhësit tuaj, i cili shtrihej në të njëjtin vend me paraardhësin e vet”.

Ndërsa në Londër kokat e rebelëve ekspozoheshin zakonisht te ndonjë urë ose te ndonjë portë qyteti, kokat e vezirëve ishin përgjithësisht të ekspozuara në kolonat e bardha të mermerta, në oborrin e parë të pallatit, me një shënim të akuzës ngjitur dhe në disa raste të firmosura nga ata vetë. Kokat e atyre më pak mëkatarëve, ishin të ekspozuara nëpër kamaret në të djathtë dhe në të majtë të Portës Perandorake: në raste hemorragjie, një grumbull organesh të vogla (hunda, veshët, goja) ishin bërë parg mbi tokë përballë portës. Mbushja e kokës paraqiste rangun e të ndjerëve: pambuk për vezirët; kashtë për zyrtarët më inferiorë. Publiku i Kostandinopojës e pëlqente shumë demonstrimin e kokave, meqë konfirmonte besimin se të ekzekutuarit kishin qenë vampirë, që ishin ngopur me babëzi në kurriz të shtetit. Gratë e akuzuara hiqeshin qafe më me kujdes. Ato futeshin në thasë, që rëndoheshin me gurë dhe hidheshin

Pallati

në Bosfor: edhe një përparësi gjeografike tjetër e Kostandinopojës ishte edhe rryma që derdhej në Bosfor, e cila i merrte kufomat sa hap e mbyll sytë. Kur një e preferuar e pallatit, në shekullin e gjashtëmbëdhjetë, një biznesmene hebreje e quajtur Esperanza Malchi, u shqye në copa në rrugët e qytetit nga jeniçerët, të cilët e akuzonin atë për poshtërimin e monedhës me të cilën ishin paguar, nëna e Sulltan Mehmetit II e qortoi veprimin: “Nëse ishte vendosur që gruaja hebreje duhej të dënohej me vdekje, pse duhej të dënohej në këtë mënyrë kaq mizore? Pse të mos hidhej në det?”.

Shkëlqimi i pallatit, si forca e Perandorisë, arriti kulmin e vet nën sundimin e një prej sulltanëve më madhështorë, krahasuar me gjithë të tjerët, stërnipit të Pushtuesit, Sulejmanit të Madhërisëm. Sundimi i tij plotësoi shndërrimin e Kostandinopojës në një sinonim të madhështisë, ashtu sikurse sundimi i baba Selimit kishte përfunduar transformimin në një qytet të thjeshtë të islamit. Më pak se një muaj pas ardhjes në fuqi të Sulejmanit, më 1520, një venedikas shkruan:

Ai është njëzet e pesë vjeç, shtatlartë, por thatuk dhe me një çehre të zbehtë. Qafën disi të gjatë, fytyrën e mprehtë dhe hundën shkabë. Ka mustaqe të hijshme dhe një mjekërz të vogël; megjithatë, me shprehi tërheqëse të një vocërraku, por me çehre verdhacuke herë pas here. Është një zotni i madh, i pasionuar pas studimit dhe të gjithë njerëzit ushqejnë shpresa të mira gjatë sundimit të tij.

Më 1523, Sulejmani kishte dy bastione të krishtera, që i kishin rezistuar Pushtuesit vetë, qytetin e Beogradit dhe ishullin e Rodosit. Në betejën e Mohaksve, më 1526, ai zhduku fisnikërinë hungareze: Princi i fundit i pavarur i Hungarisë u vra duke lënë fushën e betejës. Më 1540, Buda ishte bërë një qytet osman dhe fronti osman shtrihej brenda njëqind miljeve nga Vjena. Nga Algjeria në Indi, flota osmane zotëronte detet. Në tokë, Sulejmani mburrej: “Ditë e natë jemi me kuaj të shaluar dhe me shpatat në brez”. Ai mund të shkaktonte goditjet e çekanit në “kokat e kuqe të mallkuara” (emri osman i persianëve, nga kësulata e kuqe që vinin në kokë) në Lindje, si edhe hungarezëve në Perëndim. Në sundimin e tij epiteti “azil i universit” u bë realitet: nga Krimea dhe Hungaria, Maroku dhe Persia, princat strehoheshin në oborrin e tij. Mbreti i Francës i përgjerohej për ndihmë; habsburgët i përuleshin me respekt.

Zgjerimi në Perandorinë e Sulltanit pasqyrohej në titullin e tij. Në shkrimin me shkronja ari në arabisht mbi portën perandorake në murin e jashtëm të pallatit, Mehmeti II e quante veten

Pallati

Sulltan të dy kontinenteve dhe perandor të dy deteve, hija e Zotit në këtë botë dhe në atë tjetrën, zoti i parapëlqyer i dy horizonteve (Lindje dhe Perëndim) monarku i orbitës tokësore, pushtuesi i Kalasë së Kostandinopojës, babai i pushtimit, Sulltan Mehmet Khani, djali i Sulltan Murat Khanit, djali i Sulltan Mehmet Khanit, Zoti e bëftë të përjetshëm Perandorinë dhe e nderoftë rezidencën e tij përmbi të gjitha yjet e shndritshme të kupës qiellore!

Letrat e Sulejmanit I, nga “vendi i rezidencës së sulltanatit sublim, Kostandinopoja e ruajtur dhe e mbrojtur”, fillonin me një formulë madhështie të jashtëzakonshme:

Unë, që jam Sulltani i Sulltanëve, Sunduesi i Sunduesve, shpërndarësi i kurorës mbretërore të monarkëve të botës, hija e Zotit mbi tokë, Sulltani dhe padishahu i Detit të Bardhë, Detit të Zi, Rumelisë, Anatisë, Karamanisë, Rumi, Duldakirit, Diyarbekirit, Kurdistanit, Azerbajxhanit, Persisë, Damaskut, Alepos, Kajros, Mekës, Medinës, Jerusalemit, të gjithë Arabisë, Jemenit, dhe të gjitha atyre vendeve që paraardhësit e mi fisnikë - Zoti jua ndritë varret! - i kanë pushtuar dhe lartmadhëria ime e plotfuqishme i ka pushtuar me shpatën flakëruese, Sulltan Sulejman Khani, djali i Sulltan Selimit, djali i Sulltan Bajazitit.

Në botëkuptimin osman, monarkët e tjerë ia dedikonin kurorën e tyre jo shpatave të stërgjyshërve, por mbizotit të tyre Sulltan. Vetëm ai ishte perandori. Perandori i shenjtë romak i habsburgëve në Perëndim, armiku i tij Karli V, të cilin ai u përpoq ta bënte të shkëlqente me madhështi ceremoniale edhe si fuqi ushtarake, ishte “mbreti i tokës së Spanjës dhe i vendeve që vashin nga ajo”. Pasardhësit e tij, si Perandori romak i shenjtë, quhej “Mbreti i Vjenës”. Më 1531 ambasadori venedikas raportoi se “Sulltan Sulejmani... urrente Perandorin për titullin e tij çezar, ai turku, duke e bërë veten të quhej çezar”. Poetët osmanë kishin filluar ta quanin Sulltanin “Perandorin e botës dhe Mesian e Erës së Fundit”. Ai ndoshta i kishte besuar ata.

Sensi i tij i triumfit shprehej në jetën e pallatit. Muret e Divanit ishin dekoruar me ar dhe me xhevahire. Më 1527, pas një mungese prej gjashtë vjetësh, një ambasador venedikas shkruante: “E gjeta Portën në gjendje të shkëlqyer ndryshe nga hera tjetër që kisha ardhur si ambasador... ka një ndryshim të madh midis kësaj kohe dhe asaj tjetrës”. Sulejmani, Sulltani i parë që ulet në mënyrë të magjishme në një fron, në mënyrë europiane, jo me këmbë kryq mbi qilim, por ka ndërtuar një dhomë të re froni më 1533. Një ambasador i Karlit V e gjeti Sulltanin

Pallati

ulur në një fron disi të ngritur, mbuluar anekënd me copë të artë, qëndisur me një numër të madh gurësh të çmuar dhe në të gjitha anët vendosur jastëkë zbukurimi me vlera marramendëse; dhomat e përmbushura me punime, me mozaikë të stolisur me ngjyra të kaltra dhe ari. Pjesa e jashtme e oxhakut të kësaj dhome ishte prej argjendi të ngurtë dhe mbuluar me ar dhe nga njëra anë e dhomës shpërthente vrullshëm përtej një muri uji i një çezme.

Në paqe ose në luftë, në fitore ose në humbje, dhoma e fronit vazhdonte të verbonte nga shkëlqimi si një kuti xhevahiresh. Inventarët e pallatit të shekullit të shtatëmbëdhjetë tregonin se si fronti vetë ishte dekoruar me pesë shilte, gjashtë mbulesa dhe pesëmbëdhjetë nënkresa të gjata, të zbukuruara me smeralde, rubin dhe perla dhe se si qilimkat mbi dysHEME ishin thurur me fije të arta. Më 1799, kur gruaja e Lordit Elgin, ambasadorit britanik, hyri vjedhurazi në dhomën e fronit, e maskuar si anëtare e suitës së burrit të saj, ajo shkruante:

Ishte një dhomë e vogël dhe e errët, por nga gjithë mrekkullitë e botës, unë mendoj se është e para e këtij lloji. Froni i tij ishte si krevat anglez i hapur, mbulesa në të cilën Monstra (termi i saj për Selimin III) ulej, ishte qëndisur anekënd me perla të stërmëdha. Aty pranë kishte një kallamar të punuar me një numër të madh diamantesh, nga ana tjetër ndodhej një shpatë e zbukuruar fund e krye me brilante përrallore.

Për çallmë ai kishte vendosur *aigrette*-n e tij të famshëm, veshja ishte prej sateni të verdhë me të zezë kunadheje dhe në një dritare ishin vendosur dy çallma të qëndisura me diamante. Ju nuk mund të përfytyroni asgjë më të ngjashme me këtë dhomë, as te *Netët arabe*.

Përveç forcës së Sulltanit në jetë e në vdekje, qëndrimin e tij të tërhequr dhe shkëlqimin e dhomës së fronit të tij, tri kodet, ai i sjelljes, i heshtjes dhe i kostumeve - i jepnin Sulltanit një brerore madhështie të panjohur në vende të tjera. Edhe lindja dhe perëndimi i Kostandinopojës, oborre të tjera në këtë periudhë ishin relativisht informale (me përjashtimin e pjesëshëm të Vjenës dhe Madridit). As Shahu i Persisë, as perandori Mogul, nuk kërkonin më shumë mbrojtje se Sulltani Osman. Ambasadori anglez, fillimisht te perandori Mogul, pastaj te Sulltani Osman, më 1620, sër Tomas Roe, preferonte më shumë informalitetin e Delhit, ku ai "trajtohej në mënyrë familjare nga një princ i afrueshëm dhe i mirësjellshëm", sesa nga ngurtësia e Kostandinopojës.

Hijeshia dhe serioziteti i sjelljeve osmane krijonin një zinxhir respekti që lidhte Sulltanin në dhomën e tij të fronit me jeniçerin më të përulur të oborrit përtej. Në oborret e Tudorëve dhe Valuave, oborrtarët nuk bënin asgjë

Pallati

përveçse u përulëshin monarkëve dhe u puthnin dorën. Vezirët dhe ambasadorët, të nderuar nga pranimit në dhomën e fronit perandorak, shtriheshin përdhe tri herë deri në tokë - megjithëse shpesh evitohej përmendja e këtij poshtërimit nga të dërguarit e tyre diplomatikë. Duke qenë të varur nga rangu ose favori, Sulltani i lejonte ata ose t'i puthnin dorën, ose duke ndenjur në gjunjë, të mbanin si të ngrirë fundin e xhybes, ose cepin e mëngës së varur. Të gjithë largoheshin duke ecur prapa. Një ambasador maroken shkruante për vezirët:

Kurrë ndonjëri prej tyre nuk duhej të sillej si i barabartë karshi eprorit të tij, edhe kur ecte në të njëjtën radhë ose duke vënë një çallmë ose veshje të tjera të së njëjtës cilësi, ose duke u ulur në të njëjtën mënyrë. Nuk kam parë njerëz më të përpiktë në respektimin e hierarkisë. Në praninë e Sulltanit asnjëri s'mund të ulej as përpara tij ose ta shihte atë që të ishte i ulur. Të gjithë qëndronin me respekt me duart të shtrënguara, siç bëjnë kur falen.

Në një moshë kur merren mësimet, si p.sh. hipizmi ose greqishtja, dhe ishin standarde të gjykimit pothuajse po aq të rëndësishme sa rangu, pasuria ose veshja, ritet e elitës osmane ishin si mjete për të bërë për vete e për të kontrolluar inferiorët dhe të huajt. Më 1749, lordi Charlemont shkruante për vezirët:

Sjellja e tyre ishte dinjitoze në shkallën më të lartë dhe në të njëjtën kohë po aq tërheqëse. Ata dukej se zotëronin, pa e ditur as vetë, një pamje superioriteti për të cilën dukej se nuk ishin të ndërgjegjshëm dhe që të impononte respekt, pa dashur që ata ta kërkonin vetë. Sa e ndryshme nga ai skepticizmi i Francës ku çdo mendjefyll shtiret për një pamje superiore, që e kthen qytetarinë në arrogancë dhe poshtërim! Por ajo, që me të vërtetë më bën mua përshtypje dhe që duket se i kalon kufijtë e të gjitha llojeve që kisha parë ndonjëherë, ishte lëvizja e të folurit, mënyra se si lëviznin kokën dhe krahët. Çdo gjest ishte përzierje e qetësisë, elegancës dhe dinjitetit... ajo soditja e të folurit, nëse më lejohet fraza, ishte jashtëzakonisht emocionuese për mua.

Nderimi shprehej më shumë me imponimin në qetësi. Në oborrin e dytë dhe të tretë, qetësia që kaq e thellë, sa të krijonte përshtypjen e një drame kërcënuese. Pas sundimit të Sulejmanit të Madhërishtëm, Sulltani i priste vetë ambasadorët në heshtje dhe rrallë duke denjuar për të thënë më shumë se "Peki", që do të thotë "mirë". Nëse përpiqej të fliste, vezirët, akoma më luajalë se mbreti vetë, i kujtonin atij se diçka nuk shkonte. Në oborrin e tretë, asnjë Vezir nuk fliste në praninë e tij, përveçse për çështje zyrtare; shërbëtorët e

Pallati

dhomës konfidenciale, shoqëruesit personalë, mbanin gjatë gjithë kohës një qetësi në praninë e tij dhe ecnin në majë të gishtave. Ata komunikonin me gjuhën e shenjave, të iniciuara nga Sulejmani i Madhërishëm, në mënyrë që të rrisnin respektin që rrethonte Sulltanin. Duke filluar nga shekulli i shtatëmbëdhjetë, kjo gjë filloi të mësohej nga ekspertë pa zë “që e njohin rëndësinë e gjithçkaje nëpërmjet shenjave”, dhe kështu ishte zëvendësuar serbo-kroatishtja, si gjuhë e dytë e pallatit.

Sulltani osman projektoi qetësinë në pallat ashtu sikurse edhe në faljen e së premtës. Për të impresionuar ambasadorët e huaj, dita e audiencës së tyre ishte zgjedhur që të koïncidonte me ditën që paguheshin jeniçerët. Dy deri në gjashtë mijë jeniçerë dhe trupa të tjera ishin vendosur në oborrin e dytë. Ata qëndronin aty, për orë të tëra, të ngrirë si statuja, aq sa mbanin edhe kollën me zor. Ashtu siç raportonte Baron Wratislaw, më 1591:

Edhe pse kishte ca mijëra njerëz, atje nuk kishte të bërtitura, biseda, e as lëvizje andej-këndej, por të gjithë qëndronin kaq të qetë, saqë ne nuk mund të mos habiteshim; madje edhe jeniçerët, që ishin aq të tërbuar dhe të pakontrollueshëm në luftë, aty zbatonin bindje akoma më të madhe kundrejt komandantëve të tyre sesa nxënësit kundrejt mësuesve, duke qëndruar si të ngrirë, sikur të ishin statuja prej mermeri.

Më 1657, ambasadori i Suedisë ishte ftuar nga Veziri i Madh në Divan: “Ishte një qetësi kaq e madhe gjatë drekës, saqë nuk flitej asnjë fjalë, asnjë zhurmë përreth”. Dihej që Sulltani vëzhgonte nga kthina e tij.

Në momente të caktuara të ditës, heshtja, megjithatë, thyhej nga muzika dhe nga banda perandorake, që ishte e përbërë nga fyejt, trumbetat dhe nga çaparet. Kjo muzikë me zë jashtëzakonisht të lartë, përshëndeste Sulltanin një orë para agimit dhe një orë e gjysmë pas perëndimit. E shoqëronte, gjithashtu, edhe nëpër parada duke u bërë serenadë ambasadorëve të huaj në ambasadat e tyre, pas audiencës me Sulltanin.

Veshja ishte një tjetër kod që transmetonte madhëstsinë e sulltanatit osman. Kishte një thënie të profetit: “Mos pini në enë floriri ose argjendi, as mos u vishni me mëndafsh ose brokadë (copa të qëndisura e me relief), sepse ato u përkasin të pabesëve në këtë botë dhe juve në botën tjetër”. Në pallat joshja e kaftanit ishte më imponuese sesa fjalët e profetit. Kaftani ishte një rrobë njëshe, e prerë drejt nga qafa te këmbët, shpesh duke u zgjeruar nga mesi; në formë koni. Ato bëheshin me kadife mëndafshi, sateni ose mëndafshi të qëndisur. Veshja ishte një nga industritë kryesore të Kostandinopojës. Më 1577 kishte 268 tezgjahë në qytet, nga të cilët 88 ishin “brenda në pallat”,

Pallati

dhe endnin vetëm “copat me ar”. Herë pas here vendi ku pritëshin paratë lajmëronte që ishte mbaruar ari dhe argjendi ngaqë kaq shumë harxhohej për të bërë fijet me ar dhe flori. Më kot, Sulltani nxirrte dekrete që të ndalonin përdorimin e tyre në rroba: rrallë u bindeshin urdhrave.

Një koleksion prej 1000 kaftanësh ka mbijetuar në Pallatin Topkapisë, që i përket zakonisht osman të vendosjes së gjërave personale të Sulltanit të vdekur nëpër letra ambalazhi, duke i vulosur emrin dhe duke i magazinuar në mauzoletë e tij në thesarin e pallatit. Pjesa më e madhe e kaftanëve janë njëngjyrësh dhe pa motive (si ai kaftani me mëndafsh të zi që e vishte shpesh Sulejmani i Madhërishtëm”. Megjithatë, disa syresh janë të dekoruar me lule dhe pemë me ngjyra të forta, tulipanë që bien mbi ujëra të kuqe të dallgëzuara dhe me gjethe të arta duke u çmbështjellë nga një erë e padukshme. Të tjerë kaftanë janë më origjinalë. Një kaftan me cirka të arta dhe me viza prej sateni të kuq në ngjyrë alle, i bërë për një Sulltan të shekullit të shtatëmbëdhjetë, dhe një tjetër me një motiv trekëndëshash të bardhë në saten me të kuqe të thellë, ndoshta e shekullit të tetëmbëdhjetë, duken sikur sfidojnë kohën. Si tekstilet e Coptic-it ose argjendarit Biedermeier, që dukeshin sikur ishin disenjuar për Parisin e 1920-ës.

Ashtu sikurse numri i minareve vendosej nga xhamia, veshja përcaktohej nga përparësitë e dinastisë. Ndërsa paraardhësit e tij ishin veshur me lesh deveje ose me angora, Sulejmani ishte veshur me rroba ari. Megjithëse në teori ishte e rezervuar vetëm për Sulltanin, ai ia lejoi të preferuarit të tij, Vezirit të Madh, Ibrahim Pashës, si një favor të veçantë, të vishte xhybe të artë dhe në betejat ushtarake një veshje të tërë prej floriri. Sulltani dhe vezirët nganjëherë do të vishnin tre kaftanë, në mënyrë që materialet dhe ngjyrat e ndryshme të tre kaftanëve, që u dilnin nëpër mëngë, të admiroheshin nga të gjithë. Tre shekuj përpara se uniformat të fillonin të dukeshin në oborret perëndimore, ngjyrat e turbanëve dhe rrobave të zyrtarëve për rastet ceremoniale ishin vendosur me ligj. *Ulema*-ja vishte lejla, vezirët të gjelbër, eunukët të kuqe të thellë. Shkrimtarët osmanë shkruanin me krenari se me kostume të tilla, shpura e oborrit të Sulltanit dukej si plate tulipanësh.

Të veshur kryesisht në raste ceremoniale, kaftanët ishin po aq të rëndësishëm për sistemin e nderimeve osmane ashtu sikundër veshjet kalorësiake për britanikët. Ambasadorët e gjykonin qëndrimin e tyre në Kostandinopojë nga numri dhe cilësia e kaftanëve që merrnin ata, kur bënin vizitat në pallatin perandorak. Në shekullin e shtatëmbëdhjetë, ambasadori francez, përgjithësisht merrte 24, britaniku 16, venedikasi dhe danezi 12. Nga viti 1775, ndonëse Perandoria Osmane ishte kaq e dobësuar, ambasadori rus mori njëqind. Ambasadorët refuzonin të procedonin nga Divani i vezirëve të mëdhenj për në dhomën e fronit të Sulltanit derisa të mësonin, nga shërbëtorët që kishin dërguar në sallonin e pritjes, se sa ishte

Pallati

numri i kaftanëve që i priste. Pastaj kaftanët visheshin mbi veshjen europiane, si shenjë respekti për Sulltanin.

Gëzofi ishte gjuha e dytë e shkëlqimit të pallatit. Qyteti, kur frynin erërat e veriut, kishte një të ftohtë shumë të hidhur. Gëzofi ishte kaq i nevojshëm, gjithashtu edhe kaq luksoz, sa që blerja e tyre në Rusi nga thesari osman u bë një çështje shtetërore. Sulltanët vishnin vetëm gëzof të zi. Gëzofët e tjerë visheshin nga Sulltani dhe nga zyrtarët e tij në periudha të veçanta kohe: kunadhe në vjeshtë, e pasuar në një interval kohe nga gëzofi i ketrit dhe më vonë i shqarshit në dimër. Ditën që Sulltani ndërronte gëzofin, Veziri i Madh dhe pashallarët ndiqnin suitën.

Pallati kombinonte ngjyrën, respektin, qetësinë dhe madhështinë. Historianët osmanë shkruanin se ambasadorët ose princat e huaj habiteshin, magjepseshin, hutoheshin dhe përfundimisht trulloseshin nga pamja e Sulltanit dhe shpura e tij. Ambasadori perandorak, Baroni de Busbecq, shkruante: “Kudo shkëlqimi i arit, argjendit, ngjyrës vjollcë, mëndafshit dhe satenit... Asnjë fjalë e thjeshtë nuk mund të jepte një ide më të përshtatshme të risisë së kësaj pamjeje. Spektakël më të bukur nuk më kishin parë kurrë sytë”. Dyqind vjet më vonë, duke i parë ministrat dhe oficerët jeniçerë në oborin e dytë, secilin të veshur me turbanin ceremonial dhe të shoqëruar me një suitë shërbëtorësh, një studiues fiorentin, Domenico Sestini, shkruante: “Vetëm në këto rrethana mund të shohësh të gjithë madhështinë, të gjithë shkëlqimin dhe krenarinë e osmanëve”. Nga shekulli gjashtëmbëdhjetë deri në të nëntëmbëdhjetin, europianët perëndimorë e quanin Sulltanin osman “the Grand Signor” (ose “the G. S.”), sikur të ishte vetëm një.

Arti ishte, në të njëjtën kohë, një mjet me të cilin pallati projektonte mesazhin e madhësisë perandorake. Gjatë pesëqind vjetëve të Perandorisë Osmane, Sulltani u dha motrave dhe vajzave, xhamive të Kostandinopojës, Mekës, Medinës, ose monarkëve të huaj, shumë vepra arti. Vepra të tjera arti u shkrinë për të paguar trupat në kohë krizash. Megjithatë, disa nga 600 punimet në Muzeun e Pallatit të Topkapisë nuk e kanë lënë kurrë pallatin. Pallati ishte vendi për të cilin ato ishin bërë, nga artizanët e Sulltanit, shpesh nga metale me vlerë (flori, nefrit, qelibar, fildish, dhëmbë peshkaqeni) që magazinoheshin në thesaret e Sulltanit. Katër dhoma me kube dhe harqe, të ndërtaura nga Mehmeti II në oborin III, për 350 vjet strehuan thesarin privat të sulltanëve (krahasuar me thesarin e shtetit pranë Divanit në oborin e dytë): sot, të njëjtat dhoma funksionojnë si thesari i Muzeut të Pallatit të Topkapisë. Ky element vazhdimësie e bën Topkapinë, shtëpinë-thesar më të madhe dinastike në botë, e krahasueshme me Kremlinin ose

Pallati

Hofburgun. Përderisa asnjë kryeqytet tjetër nuk ka strehuar një dinasti si dhe koleksionin e saj për një kohë kaq të gjatë, është gjithashtu i vetmi koleksion i botës islamike që ka qenë vazhdimisht duke u rritur që nga shekulli i pesëmbëdhjetë. Derisa u hap për publikun në shekullin e njëzetë, thesari i pallatit ishte shpesh një nga atraksionet më të padukshme të Kostandinopojës, shpesh i imagjinuar, vazhdimisht i ekzagjeruar, asnjëherë i vizituar.

Thesari përmbante një shumicë nga “objektet e pallatit”, të pakuptueshme, në një kontest tjetër. Një *Kuran* ishte i lidhur me ar dhe me nefrit. Një ornament çallme prej ari ishte stolitur me rubin, smeralde, perla dhe diamante dhe në majë kishte edhe pupla palloi. Një faqore ari e stolitur mbante ujin që pinte Sulejmani i Madhërishtëm. Pajisjet ceremoniale të kuajve zbukuroheshin me diamante, smeralde dhe rubin. Froni që përdorej për pritjet e Bajramit ishte ndërtuar me pllaka ari masiv. Këto thesare ruheshin nëpër sëndukë nën autoritetin e Inspektorit të Arkës Private dhe nga zyrtarë nëpunës siç ishin Mbajtësit e Ornamenteve të Turbanëve dhe të Rrobave Ceremoniale. Në katin e tretë, një sënduk nuk kishte asgjë tjetër përveçse xhevahire. Diamantet ruheshin në një sirtar, rubinët në një tjetër, smeraldet në një tjetër. Pranë kësaj ndërtese ishte edhe thesari sekret i Sulltanit, që mbante çanta me monedha floriri, të vulosura me stampë të kuqe dylli, me vulën personale nga unaza e tij prej ari.

Shumë objekte në thesarin e pallatit ishin plaçkë lufte nga pushtimet e Sulltanit, veçanërisht nga pushtimet e kryeqyteteve të para, si Tabriz, Kajro dhe Buda. Ato ishin ruajtur kaq me kujdes, sa që libra nga libreria e mbretit, Matthias Corvinus të Hungarisë, të marrë pas vitit 1526, mund t'i ktheheshin Budës në vitin 1877, kur Perandoria Osmane donte përkrahjen e Hungarisë gjatë një lufte me Rusinë. Objekte të tjera kishin qenë pronë e pashallarëve dhe ishin marrë nga Sulltani pas vdekjes së tyre. Megjithatë, pjesa më e madhe ishte e përbërë nga një korporatë artizanësh të pajtuar me pagesë, të quajtur *ehl-i hiref*, ose “artizanë”. Në mes tyre piktorë, libralidhës, peliçebërës, arpunues dhe specialistë abazhurësh dekorativë që vareshin te froni i Sulltanit. Abraham hebrei ishte punësuar vetëm për të vendosur gurët e çmuar në kornizat e arit dhe të argjendit, në mënyrë që ato të shkëlqenin më shumë. Arpunuesit vizitoheshin nga sulltanët, të cilët, përgjithësisht, mësonin zanatin. Sulejmani ishte arpunues: më vonë sulltanët praktikuan qëndistarinë, zdrucktharinë ose vizatimin e shamive me byrinxhyk.

Duke numëruar 360 artizanë nën Bajazit II rreth vitit 1500, dhe 598 në vitin 1526, numri i artizanëve u rrit në 636 më 1566, por që prej atëherë u ul. Organizimi ishte i rastit dhe joefektiv. Pjesa më e madhe e artizanëve punonin për klientë privatë ashtu sikurse edhe për Sulltanin, në ndërtesa pranë pallatit “tamam për kundruall pallatit në Pragë”, sipas Baron Wratislaw-t. Dyqanet

e xhevahireve ishin në mes të pazarit, ku ende gjenden edhe sot. Fabrika perandorake e tezgjahut ishte pranë xhamisë së Bajazitit.

Artizanët i binin nga Tabrizi, nga Kajro dhe nga Bosnja. Ata punonin me material nga Venediku, dhe kopjonin dizajnin nga Kina. Megjithatë, në Kostandinopojë, stili i tyre u bë po aq osman, si xhamitë e Sulltanit. Në mjediset e ndryshme, artizanët përsërisnin të njëjtat modele, duke përdorur stilin arabesk, kaligrafinë dhe, mbi të gjitha, lulet. Një përsëritje e tillë mund të ketë qenë përdorimi instinktiv i simboleve tradicionale: në traditat e Lindjes së Mesme, trëndafilat simbolizonin dashurinë e shenjtë, qiparisat lartësimin e shpirtave në parajsë. Nga ana tjetër, pas sundimit të Muhamedit II, kur qyteti kishte qenë i hapur për shumë stile të ndryshme, mund të ketë pasur një përpjekje të qëllimshme për të krijuar një stil perandorak osman, duke përdorur ngjyra me kontraste të fuqishme që të jepnin një ndikim të menjëhershëm vizual.

Cilado që të kishte qenë arsyeja, Kostandinopoja kishte një perandori artistike po aq të hapur sa Parisi dhe Venediku. Tregtarët ndërtonin shtëpi në Plovdiv ose Damask, pashallarët ngrinin xhami në Selanik ose Kajro, priftërinjtë porosisnin kisha në Jerusalem dhe në malin Athos, të cilat janë vlera pamore të pagabueshme në kryeqytetin osman. Për vendet e largëta, si Suedia, Polonia dhe Venediku, pjesërisht nëpërmjet dhuratave diplomatike të Sulltanit, të tendave dhe kaftanëve, kishte një lloj mode për tekstilet, uniformat, gurët e çmuar dhe për dekorin e brendshëm osman. Veshja kombëtare e mbretërve, fisnikëve hungarezë dhe polonezë, pas vitit 1550, dhe e njëjste ushtarake, si kalorësit, ishte osmane në frymëzim. Madhështia dhe zhdërvjelltësia osmane ishin forca tërheqëse: sa më i pasur dhe fisnik, aq më shumë ai përpiqej të vishej si Sulltani.

E pakonkurrueshme për rezistencën dhe llojet e ngjyrave, qeramika osmane ishte një nga pikat më të rëndësishme të historisë së teknikës së artit të tyre. Pllakat, tasat dhe kupat prodhoheshin në një qytet pranë Iznikut, por përdorshin, mbi të gjitha, në xhamitë dhe pallatet e Kostandinopojës. Si shumë forma të shkëlqimit osman ato arritën kulmin nën Sulejmanin, veçanërisht pas prezantimit, rreth 1550-s, të një të kuqeje të errët, shpesh të njohur si e kuqja armene. Deri në shekullin e shtatëmbëdhjetë, pllakat përdorshin anekënd pallatit. Ato rreshtoheshin në "Rrugën e artë" nga banesa e Sulltanit deri në harem, e quajtur kështu sepse Sulltani u hidhte monedha floriri grave të haremit ndërsa ecte në atë shteg, në ditët festive, në rrugët dhe pavijonet e Bagdadit në oborrin e katërt. Muret e xhamisë së madhe, si të Sulejmanisë dhe Sulltanahmetit, janë kopshtet qeramike që të sillnin ndër mend kopshtet e parajsës, të premtuara me ndershmëri në *Kuran*. Gjethet dhe lulet, pemët dhe shkurret formojnë piktura pllakash në blu, të bardhë dhe të kuqe, "një

Pallati

mrekulli e finesës dhe butësisë së materialit dhe të mjeshtërisë teknike, për të cilën asnjë riprodhim nuk mund të jetë i duhuri”. Efekti në këtë rast rritet nga kontrasti i ngjyrave të thella dhe të fuqishme me muret gri të xhamive.

Pjatat e Iznikut konsiderohen sot si vepra arti. Ato nuk ishin kushedi se çfarë për Sulltanin. Të quajtura “poçeri”, ato përdorshin në kuzhinat e pallateve dhe vazhdimisht prisheshin nga zjarri dhe nga tërmetet. Familja perandorake dhe zyrtarët e lartë përdornin mall nga Kina, pjesa më e madhe ishte plaçkë lufte gjatë luftërave në Siri dhe Iran. Të quajtura “porcelan”, ato mbaheshin në qilarë të pallatit të mbrojtur mirë. Kështu që 10 600 copë porcelani janë ende në Muzeun e Pallatit të Topkapisë dhe e bëjnë atë koleksionin e tretë në botë pas atyre të Pekinit dhe Dresdenit. Sulltani vetë hante në enët prej floriri dhe argjendi ose prej qeramike speciale, sepse mendohej se edhe e zbulonin, por edhe e neutralizonin helmin.

Një nga pavijonet më të rëndësishme të pallatit ishte studioja jashtë mureve, e quajtur *nakkashane*. Përdorej nga një shoqatë piktorësh, punëtorë që merreshin vetëm me shkëlqimin e objekteve prej floriri dhe argjendi, libraldhësish dhe shkruesish të paguar mirë dhe të organizuar zyrtarisht, disa prej të cilëve ishin shoqërues betejash për të regjistruar fitoret. Nën Bajazitin II dhe Selimin I, ata kishin krijuar dorëshkrime konvencionale dhe të ilumuara nga poetët persianë, si Saadi dhe Hafizi dhe, me të vërtetë, vetë Selimi I ishte një poet i kompletuar persian, për bibliotekën perandorake. Përsëri ishte në kohën e Sulejmanit, kur artistët u larguan nga temat persiane dhe kur doli në pah një stil osman krejt i veçantë.

Realizmi, saktësia e detajeve dhe interesi për ngjarjet politike dhe njerëzit, i dallojnë piktorët në miniaturë të Kostandinopojës nga piktorët e tjerë myslimanë. Sepse, megjithëse kishte një paragjykim popullor kundër përfaqësimit të figurës njerëzore, nuk kishte një urdhër formal të *Kuranit*. Paraqitja e fytyrave dhe e trupave në pikturën osmane, megjithëse e ngurtësuar, është më pak e zakonshme sesa në pikturat e tjera islamike, përveçse në artin e Perandorisë Mongole. Ka një përqendrim obsesiv në arritjet e dinastisë. Sulltani shkon në xhami, pret ambasadorët, fiton betejat. Përdorimi me shumicë i arit, argjendit, i së kuqes së alles, lejlisë dhe asaj së veçantës, të gjelbrës në të verdhë, krijojnë një ngjyrë akoma më të guximshme, sesa në pllakat e Iznikut.

Miniaturistët e pallatit prodhonin, gjithashtu, pamje gjeografike, siç ishte paraqitja e Kostandinopojës nga Nasuf Matrakçiu në vitin 1537. Pikat e referimit, si Kulla e Gallatës, Shtatë Kullat, Shën Sofia dhe Xhamia e Mehmeti II, janë vizatuar edhe frontalisht edhe nga ajri, me forcën e artit naiv. Numri i të punësuarve në *nakkashane* ra nga 124 në vitin 1596 deri në 60 në mesin e shekullit të shtatëmbëdhjetë dhe më vonë deri

Pallati

në dhjetë. Një rënie në cilësi, e dukshme në të njëjtën kohë në tekstilet osmane, që përshtatej me rënien në sasi. Gjatë kësaj kohe kryeqyteti osman mendonte vetëm për të mbijetuar e jo për lavdi.

Në oborrin e dytë, një ekip i veçantë shkruesish, prodhonte dokumente me njëllojshmëri shkrimesh, siç është *Siyakat*-i për veprime financiare (një shënim i posaçëm me shkronja që ndryshojnë shumë pak për ta bërë falsifikimin e shumave më të vështirë) dhe *divani*, shënimi formal standard i përdorur në letrat dhe dekretet e Sulltanit të quajtura *firman* (persisht “urdhër”). Fermanët kishin të bënin me gjithçka, nga pajisjet ushtarake deri në rregullimet e tregut. Është kalkuluar se vetëm gjatë sundimit të Sulejmanit, janë prodhuar 150 000 dokumente të tilla.

Një ferman kishte në krye një formë arti të veçantë për Kostandinopojën: *tughra* e Sulltanit, ose monogrami. Gjithashtu, duke u paraqitur edhe në monedha dhe në disa ndërtesa, ishte ekuivalenti osman perandorak i portretit mbretëror të kudogjendur ose shëmbëlltyrë në monarkitë perëndimore. Përbëhej nga hallka shkrimesh në ar, blu dhe të zezë, nganjëherë rrethuar me re dhe spirale lulësh dhe arabeskash. Duke garantuar ligjshmërinë e dokumentit që paraprinte, *tughra* regjistronte një formulë, e cila ka ndryshuar pak për më se gjashtë shekujsh. Nën Sulejmanin e Madhërisëm, p.sh., lexohej “Sulejmani, perandori, djali i Selim Perandorit, gjithmonë Khani fitimtar”. *Tughra* mund të jetë mbi 100, madje 200 centimetra e lartë, madje me raste më e madhe se gjatësia njerëzore. Pohimi i fundit, me shkrim, i madhështisë perandorake, ndihmon për të shpjeguar përse osmanët sulltanë nuk nxitonin shumë për shtypin.

Pallati nuk ishte vetëm një makinë për shkëlqim, por ishte gjithashtu edhe rezidenca e Sulltanit dhe e gjithë familjes si edhe e shpurës së tij. Duke numëruar një personel prej 726 njerëzish përpara vitit 1481, me fryrjen e madhështisë nën Sulejmanin, personeli i pallatit u rrit deri rreth 5000 vetë. Ky numër përbëhej nga shërbëtorë të përkushtuar për mirëqenien personale të Sulltanit, kujdestarë veshjesh, kafebërës, masazhierë, portierë dhe, në një hapësirë tjetër të pallatit, qëndronte stafi drejtues i shkollave, seminareve, spitaleve, xhamive (të paktën një trembëdhjetë brenda mureve të pallatit) dhe furra buke.

Nga këto departamente, një nga më të rëndësishmit ishte shkolla e pallatit, e riorganizuar nga Mehmeti II, e që përmbante tre ose katërqind të rinj, ajka e *devshirme*-së dhe kishte zënë vend në ndërtesat në të djathtë të oborrin të tretë. Tani e shkatërruar nga zjarri, ajo përmbante fjetore, klasa, dhoma mësuesish, një konservator muzike, xhaminë dhe hamamin e shkollës. Sipas Giovantonio Menavino-s, nga viti 1505 deri në vitin 1514 ai vetë kishte qenë një shërbëtor në “oborrin e refugjatit të botës” ku çdo i burgosur edukohej nga tutorë

Pallati

dhe eunukë, për një periudhë prej katërbëdhjetë vjetësh, për të qenë më vonë burrë shteti, luftëtar dhe mysliman i ndershëm, që në të njëjtën kohë duhet të ishte edhe njeri i ditur, të fliste me një mënyrë të rafinuar, me kortezi të madhe, moral të lartë. Kurrikulumu, dukshëm më shumë laik sesa në shkollën e xhamisë, përfshinte protokollin e oborrit, sportet dhe osmanishten klasike, treshen e turqishtes, persishtes, arabishtes, gjuhët e qeverisë, letërsisë dhe fesë. Shërbëtorët bënin trajtim fizik, duke mbajtur peshë druri dhe mendjet i trajtonin me *Kuran* ose me *Një mijë e një netët*.

Një prej shumë ndërmjetësve midis Kostandinopojës dhe botës perëndimore, që ndihmonin në modernizimin e Kostandinopojës dhe të kulturës perëndimore për Perandorinë Osmane, ishte Ali bej, siç u bë i njohur. Fillimisht një polak i ri me emrin Albert Bobowski, ishte kapur skllav nga tartarët e Krimesë, shitur në Kostandinopojë dhe i edukuar në pallat në fillim të shekullit të shtatëmbëdhjetë. Duke qenë një nga përkthyesit e Sulltanit, ishte i pari, gjithashtu, që kujtonte fjalët e këngëve dhe notat e muzikës turke. Ai vinte në dukje ndryshimet ndërmjet muzikës ushtarake osmane; muzikën e ëmbël, melankolike, komplekse të pallatit, të bazuar në një violinë të vogël, një kitarë me tre tela, fyellin dhe bririn persian; dhe këngët popullore, meloditë e të cilave janë praktikisht të ngulitura në veshët e çdo njeriu. Ato quhen *turku* dhe merren më shumë me luftërat e vendit, fitoret, dashuritë, vuajtjet, mungesat etj. Të diturit dhe të civilizuarit nuk i vlerësojnë ato.

Pasi Bobowski-n e përjashtuan për dehje rreth vitit 1657, ai shkroi një traktat për pallatin, ndoshta për ambasadat në Perë. Edhe kur te jeniçerët ishin filtruar prej kohësh turqit autoktonë, ai shkruante në kujtimet e tij se, “megjithëse mund të ndesheshe me të gjitha kombet në pallat, përqindja më e madhe e shërbëtorëve vinte nga subjektet e krishtera të Perandorisë Osmane”. Si edhe dy fondacione të tjera perandorake, Eton dhe Liceu Perandorak në Tsarskoye Selo, shkolla e Topkapisë mbahej si shkolla më e mirë në perandori dhe si një shkollë e zyrtarëve të lartë. Nga një grup prej gjashtëdhjetë vezirësh të mëdhenj, dyzet e tetë ishin trajnuar atje, duke përfshirë dhe Sokollu Mehmet Pashën, Koprulu Mehmetin, themelues të dinastisë së vezirëve të mëdhenj të shekullit të shtatëmbëdhjetë dhe të disa reformave të shekullit të nëntëmbëdhjetë.

Pallati ishte një botë më vete dhe pranimi i një *page*, shërbëtori, shënohej nga një ceremoni e rreptë purifikimi. Për tri ditë shërbëtori i ri lihej vetëm, pa folur me asnjë, derisa një eunuk kujdestar, i tregonte atij që në atë moment, ai i ishte bashkuar kategorisë së skllavëve të Sulltanit. Flokët i kishin të ndarë në gërsheta në anën e veshëve, “si për të kujtuar se duhej të ishin shërbëtorë të përjetshëm të Sulltanit, njësoj si Joseph-i, që ishte një skllav i Faraonit të

Pallati

Egjiptit dhe mbante të njëjtët gërsheta”. Pas kësaj ata trajtoheshin si qen të lidhur në zinxhir. Nëse ata shkelnin ligjin, të rrahurit ishte kaq i rëndë, sa që Sulltani vetë, duke dëgjuar të thirrurat, nganjëherë i thoshte shërbyesit të kërkonte mëshirë. Gjatë faljes, eunukët kërkonin te rrobat e tyre ndonjë gjë të mirë për të ngrënë ose ndonjë letër dashurie.

Me besimin se asnjë mendje e mirë nuk mund të jetonte në një trup të dobët dhe të pashëndetshëm, të dyzet shërbëtorët më të zotë dhe më të pashëm zgjidheshin për shërbim në dhomën private të Sulltanit. Çdo shërbëtor kishte një fushë të veçantë. Njëri kujdesej për shpatën e Sulltanit, një tjetër për papagallin e tij. Një i tretë ruante Sulltanin, një i katërt i priste thonjtë e duarve dhe të këmbëve. Deri në tërheqjen e Sulltanit në harem, në vitin 1570, ata, gjithashtu, shtronin dhe shërbenin në tavolina, kujdeseshin për gardërobën dhe pastronin dhe ruanin dhomën mbretërore të gjumit, muret e së cilës xixëllonin nga një bollëk ari dhe argjendi. Natën krevatet e shërbëtorëve ishin të vendosura në të katra qoshet e dhomës. Shtrati dopjo i Sulltanit, i vendosur në mes, ishte i mbuluar me sixhade mëndafshi, jorganë të Bursës dhe lëkura leopardësh, rrethuar nga shandanë argjendi. Dy shërbëtorët shoqëronin Sulltanin në rrugëtimin në botën përtej oborrit të tretë. Në miniaturat osmane, ata dukeshin të rinj dhe naivë, që s’ta mbushnin mendjen, veshur me rroba të kuqe dhe prej ari pranë Sulltanit dhe vezirëve me fytyra të ngrysur.

Rekrutimi i vezirëve dhe shërbëtorëve nga radhët e skllëvërve është pasqyrë e tipareve më të dallueshme të Pallatit Osman dhe të Kostandinopojës vetë: liria klasore. Nuk kishte hierarki përçmimi, nuk ishin as aq shumë të fiksuar për familjet, të cilat në Perëndim (dhe nëpër disa fise arabe) mjegullonin kaq shumë mendje dhe vendosnin për shumë karriera. Andej nga shekulli nëntëmbëdhjetë, njerëzit, të konsideruar në Perëndim “njerëz me nivel të ulët”, mund të bëheshin zyrtarë të lartë në pallat. Më 1830, Mahmudi II vuri re një fytyrë në pazarin egjiptian: “Si quhesh?” “Riza”. “Më ndiq mua, Riza bej”. Me një të shkelur të syrit, një çirak dyqani ishte kthyer në një bej ose lord. Në vijim ai vazhdoi me radhë, si shërbëtor, rojë personale, eunuk, mareshal i madh i pallatit, ministër Luftime, favoriti i mamasë së Sulltanit, Validesë. Më 1843, ai quhej “njeriu më i fuqishëm dhe më me ndikim i Perandorisë”. Kur vdiq në vitin 1877, thuhej se ishte Pashai më i pasur i Kostandinopojës.

Një tjetër ndryshim midis osmanllijve dhe oborreve perëndimore, ishte mungesa e një shoqërie të oborrit. Bashkudhëtarët, që e shoqëronin Sulltanin dhe familjen e tij dhe të vezirëve udhëheqës, përgjithësisht zgjidheshin nga brenda. Familjet e pasura e të shquara nëpër provinca, disa prej tyre edhe përpara osmanëve, rrallë banonin në Kostandinopojë. Nuk kishte argëtim

Pallati

oborri për t'i tërhequr dhe për t'i mësuar me jetën e shtëpisë së tyre, si ato të Versajës dhe Vjenës. Pallati nuk ishte një instrument për të ushtruar kontroll dhe për të garantuar mbrojtje. Lidhjet me qeverinë qendrore kryheshin nëpërmjet guvernatorit të provincës, jo monarkut.

Përfundim për këtë rregull ishin dy familjet që u sollën në kryeqytet nga Sulltani edhe si pengje, por edhe si miq të nderuar, në përpjekje për të siguruar besnikërinë e tyre. Pas vitit 1532, një nga anëtarët e familjeve sunduese të Krimesë, Giray Khans, u vendos në Kostandinopojë, aty pranë pronës së tyre në Catalca, një vend i mirë për gjueti. Duke shijuar prestigjin e paraardhësve të Genghis Khanit, ata ishin të parët që i paraqisnin respektet Sulltanit për Bajram dhe u konsideruan të kishin një të drejtë për fronin, nëse dinastia osmane do të zhdukej. Ato e humbën Krimenë nga Rusët, më 1783, por anëtarë të familjes vazhdonin të banonin në Kostandinopojë siç bëjnë ende edhe sot.

Anëtarët e dinastisë hashemite të Mekës, që kishin pranuar feudalizmin osman më 1517, në fillim kishin vizituar kryeqytetin për t'i bërë një homazh Sulejmanit të Madhërisëm, më 1539. Ata erdhën përsëri në vitin 1589 dhe 1677, ku disa qenë të detyruar të vendoseshin këtu - megjithëse në këtë periudhë ata do të kishin preferuar të jetonin në qytetin arabfolës të Kajros. Marrëdhëniet midis dy dinastive hashemite dhe osmane, mbetën një kombinim i dyfishtë i frikës dhe i respektit, besnikërisë dhe korrupsionit, rivalitetit dhe nevojës së përbashkët. Kishte një armiqësi midis hashemitëve dhe guvernatorit osman të Hejazit për Kontrollin e të ardhurave për pelegrinët dhe doganat. Disa hashemitë nuk e duronin dot atë "djalë skllavi" - Sulltanin. Sulltani, për këtë arsye, donte që anëtarët e kësaj dinastie të rrezikshme, t'i kishte nën kontroll të Kostandinopojës. Ishte fillimi i alternimit midis Kostandinopojës dhe Mekës, i cili do të kontrollonte mënyrën e jetës së hashemitëve deri në fund të Perandorisë.

Madhështia e Sulltanit dhe i gjithë oborri i tij përdroreshin për t'i bërë përshtypje qytetit. Në më të shumtën e të premtëve, Sulltani shkonte me salltanet në xhami, bënte ekskursionë në Bosfor, për të vizituar pallatet në Beshiktash dhe Beylerbey, ndërtuar në fillim të shekullit të shtatëmbëdhjetë ose përtej në Azi për gjueti, të gjitha ishin shfaqje të mëtejshme të madhështisë. Në Kostandinopojë burrat dhe varkat, jo kuajt dhe karrocet, ishin mjete kryesore transporti. *Kaikja* elegante dhe e ngushtë, me bashin me majën e gjatë të ngritur, ishte po aq simbolike sa edhe gondola e Venedikut. Anëtarët e trupave të *Bostanxhisë* vozisnin kaiket e Sulltanit. Bostanxhitë nuk ishin vetëm kopshtarët e Perandorisë, por, gjithashtu,

bashkësi ushtarake dhe detare të shquara, shtatë dhe tetë mijë, të fortë, s'kishin lidhje me jeniçerët, të cilët ruanin Sulltanin dhe kontrollonin Bosforin, Bririn e Artë dhe brigjet e tyre. Natën ato patrullonin portin e Kostandinopojës në ujë, për të arrestuar keqbërësit dhe gjatë ditës periferinë e qytetit për të ndaluar tregtarët, që u bënë bisht taksave.

Lopatat e kaikeve perandorake, të cilat ishin rreth tridhjetë ose dyzet metra të gjata, viheshin në lëvizje nga njëzet e gjashtë bostanxhinj, me kësula të kuqe në kokë e me xhufka blu, me kilota të bardha, të gjera e si me rrudha dhe me këmisha që nxirrnin në dukje kraharorin dhe krahët. Në njërën anë qëndronte Sulltani i mbrojtur nga dielli dhe era, mbështetur në një qoshe me jastëkë me lesh të praruar, të veshur me fildish, guaska breshkash dhe xhevahire. Bostanxhinjtë vozisnin me një energji të tillë, sa që kaikja e tij hidhej mbi ujë si shigjeta nga një hark; në shekullin e nëntëmbëdhjetë mund të linte pas edhe një avullore. Kaikja e Sulltanit ishte përgjithësisht e paraprirë nga gjashtë kaikë të tjera, në të cilat rrinin shoqëruesit.

Në ujë, si në tokë, një sërë zhurmash e mbështillnin Sulltanin: hipja, zbritja dhe rrëshqitja në ujë e kaikeve, përsëritjet nga breshëri të shtënash topi, nga ana tjetër e bregut - dhe nga anijet luftarake të ankoruara në Bosfor. Ndërsa retë e tymit të barutit shpërndaheshin, bostanxhinjtë fillonin të lehnin si qentë, në mënyrë që të mbysin bisedën midis Sulltanit dhe komandantit të tij, Bostanxhi Pasha, që kishte nderin të drejtonte timonin.

Madhështia perandorake vërshonte në rrugët e Kostandinopojës gjatë festimeve për synetllëkun e djemve të Sulltanit ose martesave të vajzave. Ashtu sikurse selamllëku, festimet ishin më publike në monarkitë perëndimore. Më 27 qershor 1530, Sulejmani i Madhërisëm, në kulmin e fuqisë dhe të lavdisë, filloi festimet për synetllëkun e djemve të tij, Mustafa, Mehmet, Selim. U ngritën tendat në hapësirën më të madhe të qytetit, te Hipodromi i vjetër romak. Të mbrojtur nga shiu me një mbulesë të gjelbër, me interieret të qëndisura me tulipanë, trëndafila, karafila të qëndisur me argjend, ar dhe të ngritura lart me shtylla të praruara floriri, tendat e Sulltanit ishin pallate mëndafshi dhe bezeje. Froni i tij vendosej nën një strehë prej cope të artë. Sulltani 32-vjeçar, i rrethuar nga elita e Perandorisë, kryesuar nga Veziri i Madh, Ibrahim Pasha, shoqërohej nga princat robinë.

Kur Perandoresha e ardhshme, Teodora, kishte ekspozuar veten e saj për të gjallëruar turmat bizantine, zhonglerë dhe bufonë zbvitnin edhe më shumë subjektet e dekoruara të Sulltan Osmanit. Aty ku skuadrat me blu dhe të gjelbër bënë garë demash, ushtarët luftonin me marinarët në luftime të simuluar. Ekulibristët ecnin nëpër litarët e lidhur nga

Pallati

Obelisku i Thumoses III (1549-1503), i sjellë nga Egjipti dhe i ngritur gjatë mbretërimit të Teodosit në vitin 390, dhe një kolone prej guri nga e njëjta mbretëri. Dhurata kristali, porcelan kinez, damask sirian, byrynxyk indian dhe skllevër nga Etiopia dhe Hungaria dhuruar Sulltanit nga vezirët e tij, bejlerë kurdë dhe ambasadorë të huaj, gjithashtu paraqiteshin në publik. Poetët recitonin vepra të kompozuar për nder të rastit.

Pretendimet e islamit nuk liheshin pas dore. Gjatë kontestimeve të dijeve rreth *Kuranit* midis *ulema-ve*, një profesor vdiq nga shqetësimi se nuk qe në gjendje të gjente fjalën që duhej. Në ditën e tetëmbëdhjetë, djemtë e Sulltanit merreshin nga pallati i vjetër në qendër të qytetit; procedura e synetllëkut bëhej në pallatin, të cilin Veziri i Madh, Ibrahim, e kishte ndërtuar për kundruall Hipopotamit (sot Muzeu i Artit Turk dhe Islamik). Gjatë festimit, Sulltani i jepte kaftanë vezirëve dhe *ulema-së*. Populli ngopej me mish të pjekur kau, nga të cilët dilnin dhelpra të gjalla, çakej dhe ujqër në mënyrë që të mahnitnin turmën.

Në vitin 1582, ceremonia e synetllëkut të princ Mehmetit, djalit të Muratit III, u bë një çështje shtetërore e planifikuar një vit më parë. Zyrtarëve të lartë u ishin caktuar funksione të veçanta. Shefi i komandës së Anadollit, p.sh., ishte caktuar përgjegjës për sherbetin. Pothuaj 1500 pjata bakri dhe tabaka ishin porositur për banketin. Pallatet rreth Hipodromit ishin restauruar për të siguruar ulëse më të mira dhe pamje më të mirë për ambasadorët nga Samarkandi, Persia, Gjeorgjia, Maroku, Venediku, Polonia dhe Perandoria e Shenjtë Romake, gjithashtu edhe për zonjat e pallatit, pak më prapa, qe ngritur një podium me rrjetë.

Në qershor, me ardhjen e Sulltanit, filluan festimet. Dy risi tregojnë nevojën e ngutshme të një shpirti urban. E gjithë shoqëria elitë e Kostandinopojës parakaloi përpara Sulltanit në fronin e tij të artë, në radhë për dy ose tre. Në platformat mbi karroca të tërhequra nga kuajt, ato prezantonin mjeshtëritë e tyre të një zanati të veçantë. Një platformë tregonte një hamam me burra me funde të zeza duke performuar larje dhe masazhe. Kuzhinierët kalonin duke treguar kokë dhe këmbë delesh dhe buajsh duke thirrur: “Merreni, të dashur, gjithë yndyrë, të nxehta, me uthull e me hudhër!”. Ziftbërësit hidhnin ziftin dhe katranin në turmë dhe bënin një mijë marifete të ndryshme. Përgjegjësit e azileve të lunatikëve kishin marrë njerëz të çmendur, që qanin e qeshnin, të lidhur me zinxhirë ari. Një kontingjent prej 150 djemsh, të mbuluar me copëra xhamash, shpërndante reflekse të diellit të verës te spektatorët, për të shfaqur mjeshtërinë e pasqyrbërësve. Fishekzjarrët, që paraqisnin qytete, kisha, njëbrirësh, ishin përgatitur me ndihmën e një inxhinieri anglez të kapur rob, të quajtur Edward Webbe. Sulltani ofronte një seri banketesh,

Pallati

një mbrëmje për pashallarët, një tjetër për *ulema*-të, të tretën për trupat e tij. Një mijë pjata me oriz dhe njëzet buaj të pjekur përgatiteshin çdo mbrëmje për popullin e Kostandinopojës.

Hebrenjtë dhe të krishterët merrnin pjesë në festime me shumë nderim. Si patrikët grekë, ashtu edhe ata armenë, ashtu edhe myftitë dhe dervishët, i përuleshin Sulltanit, duke e bekuar me fjalët: “Zoti e lëntë në lumturi të përjetshme Sulltan Muratin”. Një betejë e simuluar në Hipodrom vinte përballë njëri-tjetrit myslimanët kundër të krishterëve. Natyrisht të parët fitonin dhe pushtonin kështjellën e krishterë, nga e cila dilnin katër derra - një referencë përbuzëse për përdorimin e derrit nga të krishterët. Masa gostitej me komedi dhe me valle hebreje. Njëqind grekë nga Gallata, me xhaketa të kuqe dhe me kapela Frigiane, me zile të lidhura te këmbët, kërcenin valle të mrekullueshme nga Aleksandria. Disa të krishterë (po jo hebrenj) rrëmbeheshin kaq shumë nga këto lloj festimesh sa - sipas një burimi, ofrimi i parave - ngrinin gishtin e madh lart, si një shenjë gatishmërie për t’u konvertuar në islam. Ata merreshin menjëherë në pallat për t’u bërë synet.

Mehmeti III, Sulltani i ardhshëm, i veshur në saten të kuq, të errët dhe dantellë me fije ari, me pendë rosash në çallmën e tij, me një rubin të kuq në veshin e djathtë, u bë synet më 6 korrik. Copa e lëkurës iu dërgua nënës sulltaneshë me një pjatë prej ari: asaj iu dërgua dhe thika e artë me të cilën u krye prerja. Berberi u shpërblye me 3000 monedha ari, me një tas dhe një shtambë ari, 30 metra copë, rroba salltaneti dhe në vazhdim me martesë me një nga vajzat e Sulltanit. Në fund, Sulltani u kthye në shtëpi, më 22 korrik. Festimet kishin zgjatur kaq shumë - 55 ditë - sa që fillimi i sezonit të fushatës ishte vonuar. Kostandinopoja mund të kishte qenë një Capua (një provincë në Italinë e Jugut) tjetër, qyteti kënaqësitë e të cilët zbavitnin ushtrinë e Hanibalit para sulmit në Romë.

Një ornament jo i zakonshëm i shfaqur në festivalet e qytetit ishte *nahil*-i turk tradicional, një palmë artificiale e bërë me tel dhe me dyllë. E dekoruar me gurë të çmuar, fruta, lule dhe pasqyra, ato shiheshin si simbol burrërie dhe pjellorie dhe mund të ishin njëzet e dy metra të larta. Një javë përpara synetllëkut, në vitin 1582, pesë *nahil*-e të mëdha dhe 360 të vogla dhe mesatare u mbajtën në një procesion rreth e përçark qytetit. Veçanërisht në rrugët e ngushta duhet të prisheshin shtëpitë për të kaluar ato. Madhështia perandorake shkoi më lart sesa struktura urbane.

Shfaqja e shkëlqimit, në dasmën e vajzës së Sulltanit, mund të kishte qenë edhe më e rëndësishme se dasma e atij vetë. Më 1709, në ceremoninë e vajzës 5-vjeçare (ceremoni fejese që bëhej që në mosha fare të njoma), princeshës Fatmë, dhuratat e dhëndrit - kuti xhevahresh, kuranë, këpuce

Pallati

me perla, dy *nahil*-e prej argjendi, pesëmbëdhjetë qese me florinj dhe njëqind e njëzet tabaka me sheqerka - ishin sjellë në pallat me salltanet. Brenda pallatit paja i tregohej vizitorëve, që i përgjigjeshin me dhurata të tjera. Pesëdhjetë e pesë mushka mbanin të gjithë pajën nëpër turmat e ngazëllyera, të paraprirra nga pjesa më e madhe e anëtarëve perandorakë, të veshur me veshje ceremoniale, në pallatin e ri të Princeshës, në Eyup. Nusen e morën në një kortezh me tridhjetë e një pajtonë.

Në ditët në vazhdim populli i kryeqytetit ishte zbavitur nga fishekzjarrët, zhonglerët, mundësit, konkurruesit dhe nga ato betejat e simuluar që dukeshin si një luftanije, që ishte tërhequr zvarrë nëpër rrugë. Lavdia e Sulltanit mund të demonstrohej në rrugët e Kostandinopojës, por jo, në fushën e betejës së Europës (ushtritë e tij kishin pësuar humbje të njëpasnjëshme nga forcat austriake, që nga dështimi i rrethimit të Vjenës, më 1683.) Martesa, megjithatë, nuk u konsumua kurrë. Përpara se nusja të kishte arritur moshën e pubertetit, dhëndri ishte vvarë në një nga disfatat osmane të radhës.

Më 1720, katër nga djemtë e Sulltanit u bënë synet dhe dy nga mbesat u martuan në të njëjtën kohë. Katër *nahil*-e nëntë metra të larta dhe dyzet *nahil*-e të vogla u përgatitën për çdo princ. Festimet në Okmeydan, jashtë mureve të qytetit, pranë Gallatës, zgjatën pesëmbëdhjetë ditë dhe net: pesë mijë djem të tjerë u bënë synet në të njëjtën kohë. Pati një kortezh të shoqërisë elitare para Sulltanit, të ulur në Alay Kiosk (kioskun ceremonial), ndërtuar në murin e pallatit kryesisht për t'i dhënë mundësinë atij që të vështronte çfarë ndodhte jashtë. Ngarkesat zhvendoseshin me litarë përmes direkëve të anijeve të ankoruara në Bosfor.

Celebrime madhështore, gjithashtu, shënonin lindjen e një fëmije të Sulltanit. Nga muret e pallatit nga ana e detit, topi gjëmoi shtatë herë për një djalë, tre për një vajzë, pesë herë në njëzet e katër orë. Fermanët i dhanë lajmin të gjithë Perandorisë. Në pallat, dhoma e gjumit të nënës ishte plot me gra të nëpunësve më të lartë të Perandorisë, që u ngritën me respekt kur arriti djepi.

Qielli i natës pasqyrore, gjithashtu, shkëlqimin e Sulltanit. Për të shënuar dasmat dhe synetllëket perandorake dhe festivalet fetare siç ishte ditëlindja e Profetit, anijet, xhamitë, pallatet ndriçoheshin me llamba të vogla. Mesazhe të ndriçuara të lidhura nëpër minaret shqiptonin me zë të lartë: "Sovrani im, rrofsh njëqind vjet!". Anije me fenerë me letra të kuqe, blu, të gjelbra, që dukeshin si xixëllonja, e kthenin Bosforin dhe Bririn e Artë në një det prej zjarri. Duke qenë një dëshmitar i ndriçimeve në ditëlindjen e Profetit, më 1841, Hans Christian Andersen ndjeu se kishte

Pallati

hyrë në një nga përrallat e tij: “Çdo gjë dukej se ishte rrethuar me flakë... çdo gjë ishte mbështjellë me një dritë magjike”.

Ambasadat lejonin edhe Sulltanin, edhe monarkët e huaj t’i paraqisnin forcën dhe pasurinë popullit të Kostandinopojës. Qyteti ishte një nga kryeqytetet diplomatike të botës dhe një ambasador i Kostandinopojës ishte i detyruar të merrte me vete familjen e tij. Siç shkruante kreu i gjykatës së Venedikut, më 1583: *“E certo che se nelle altre corti de principi e necessario splendore, in Constandinopololi e necessarisimo”* (“Është e qartë se nëse në oborret e tjera të princërve, shkëlqimi është i nevojshëm, në Kostandinopojë është ende më shumë”). Një shkëlqim i tillë kënaqte edhe njerëzit, edhe Sulltanin. Më 1573, Philippe du Fresne-Canaye, në suitën e ambasadorit francez që shkonte në Pallatin e Topkapisë, shkruante: “Bregu ishte mbushur me kaq shumë njerëz dhe muret e shtëpive fqinje me kaq shumë spektatorë, sa që unë nuk kam parë kurrë në jetën time kaq shumë njerëz në të njëjtën kohë”. Herr von Kuefstein arriti nga Vjena si ambasador perandorak në vitin 1628. Ai shkruante: “Isha shoqëruar me nderime të mëdha në qytet, ku të gjitha dritaret dhe rrugët ishin mbushur në mënyrë të jashtëzakonshme me spektatorë”. Çdo gjë e re, në numrin ose në veshjen e zyrtarëve shoqërues, do të vihej re nga turma me sy depërtues.

Nisja dhe kthimi i Sulltanit nga Edirneja, ose nga ndonjë fushatë, siguronte raste të mëtejshme për të reklamuar. Evliya Çelebiu pa turma delirante që i uronin mirëseardhjen Muratit IV, më 1638, kur ai po kthehej nga ripushtimi i Bagdadit. Të hipur nëpër pullaze dhe nëpër dritare, ata thërrisnin: “Paçi bekimet e Zotit, o Pushtues, mirë se erdhe Murat! Paçim fat në fitore!”. Kështu, shumë anije përshëndetën me topa në det, sa që u duk se deti kishte marrë flakë. Veshur me një turban persian, për të simbolizuar fitoren mbi ushtritë perse dhe i ndjekur nga komandanti në zinxhirë, “si një luan që kishte kapur gjahun”, ai procedoi me triumf për në pallat. Atje, ai mori urimet nga oborri, i ulur në fronin e artë, në të cilin ishin shkruar radhët që vijnë më poshtë:

Bota lëviz rreth boshtit tënd.

Si gjilpëra në kompas, bota dridhet para teje.

Nuk i trembet syri nga frika e zhdukjes

Por nga dëshira për t’u dorëzuar, si pre përpara mbretërisë.

Shtatë ditë festimesh përfunduan, kur Sulltani shkoi për t’u falur në Eyup.

Më 1671 ambasadori francez, markezi De Nointel, bën një përshkrim të nisjes së Sulltan Mehmetit IV nga Kostandinopoja në Edirne, i shoqëruar

Pallati

nga rojat dhe vezirët që shkëlqenin nga xhevahiret, kadifeja dhe dantellat. Në mes të nisjes, ai kujton se ai ishte një ambasador i Luigjit XIV dhe se Sun King nuk interesohet për rivalët. Ai hipën në vapor me *mea culpa* të një oborrtari francez: “Nëse kjo ceremoni ka shkëlqim, duhet pasur kujdes që të mos na trulllosë... Ilaçi më i mirë për të mos gjykuar keq është të mendosh për madhësinë e Oborrit të mbretit... Madhëria e Tij, duke dashur të bëjë një garë, mund të fshinte pa vështirësi spektaklet më të bukura në këto anë dhe të atyre në Levent”. A proteston ambasadori pak si shumë?

Kjo rutinë e dasmave perandorake, synetllëkëve, zbukurimeve, ambasadave, selamllëkëve, i solli më tepër dhe më shpesh spektakël Kostandinopojës sesa kryeqyteteve të tjera. Në kombinim me madhësinë e fshehur të Seraglios dhe bukurinë e dukshme të sfondit dhe horizontit, këto ceremoni e bënë shkëlqimin perandorak pjesë të imazhit në botën e jashtme.

Ceremonitë ndihmonin, gjithashtu, për të krijuar dashurinë për salltanetin dhe shkëlqimin, që do të ishte një vulë, shenjë dalluese, deri në shekullin e njëzetë. Si vjenezët para 1918-s dhe londinezët përpara 1960-s, populli i Kostandinopojës do të ishte me instinkte imperialiste. Ndërgjegjësimi për Perandorinë i kushtëzonte mendjet e tyre po aq sa realitetet e Perandorisë kushtëzonin jetët e tyre materiale. A nuk kanë thënë turistët, që kanë parë gjithë qytetet e botës, se ata nuk kanë hasur qytet si ky? A nuk e quanin shkrimtarët atë “zilinë e mbretërve të botës”? A nuk ishte i destinuar të lulëzonte “deri në fund të jetës”? Në shekullin e tetëmbëdhjetë, poeti osman, Nedim, shkruante duke e ngritur në qiell:

O qytet i Stambollit, i paimagjinueshmi, i pashoq!

Vetëm një gur nga ky vend të kisha, gjithë Persinë do ta jepja!

Edhe në shekullin e nëntëmbëdhjetë, pasi Perandoria Osmane kishte pësuar dështime njëra pas tjetrës, derisa Kina “nuk kishte ardhur në Kostandinopojë” - që do të thotë se nuk kishte dërguar ambasadë - osmanët nuk mund të besonin se Kina ishte me të vërtetë një perandori. Vjenezët mund të besonin se qyteti i tyre ishte i vetmi *kaiserstadt*, dhe meritonte të ishte kryeqyteti i Europës. Populli i Isfahanit - kryeqyteti i Persisë - mund të pretendonte se qyteti i tyre ishte sa “gjysma e botës”. Populli i Kostandinopojës e dinte se ishte qendra e universit.

Haremet dhe hamamet

Nga Zoti dhe vetëm nga Zoti, unë digjem ditë e natë në zjarrin e ndarjes me ty.
Hyremi, burrit të saj, Sulejmanit të Madhërishtëm, 1535.

Të jesh Pasha! Mjekërbardhë apo mjekërzi, sido qoftë, nuk është me rëndësi.
Ajo që ka rëndësi nuk është moshja, por mendja.

Turhan, nëna e Mehmetit IV, një Pashai duke lavdëruar
moshën dhe mençurinë e tij, 1655.

Për shumë shekuj me radhë në Kaukaz, nënat këndonin një ninullë mbi djepin e vajzave, që fillonte: “Jetofsh mes diamantesh dhe salltanetit si gruaja e Sulltanit”. Të paduruara për të ndjekur këtë këshillë, disa vajza u jepeshin për asgjë matrapazëve të sklevërve. Qëllimi i tyre ishte haremi perandorak i Kostandinopojës. *Harem* do të thotë vend grash, si rrjedhojë, strehë grash. Haremi perandorak ishte një strehë grash dhe eunukësh, që kishte efekt në jetën publike të Kostandinopojës, sikurse edhe në jetën private të Sulltanit.

Haremi ekzistonte në mënyrë që të orientonte seksualitetin e Sulltanit dhe dëshirat riprodhuese në interes të dinastisë. Luftërat e gjeneratave spanjolle dhe austriake tregojnë rezultatet katastrofike për një dinasti nga mungesa e një trashëgimtari mashkull. Si mundet që një dinasti të garantojë një pinjoll biologjik në linjën mashkullore? Sulltanët e mëparshëm kishin ndjekur, nganjëherë, një praktikë standarde të dinastisë dhe ishin martuar me princesha të vendeve të dinastive të krishtera dhe myslimane. Megjithatë, këto martesë ishin bërë me qëllim për arsye politike dhe biologjike, më shumë për të përforcuar ndonjë aleancë sesa për të riprodhuar ndonjë trashëgimtar. Sulltani mund të mos kishte fjetur kurrë me femra, në mënyrë që të evitonte fëmijët që mund të lindnin. Pas 1500-s, për më tepër, Sulltani ishte kaq i fuqishëm, sa ndryshe nga pak monarkë, ai nuk kishte nevojë për aleanca në dinasti (megjithëse kandidatë të përshtatshëm nga dinastia Xhiraj e Krimesë dhe sherifët e Mekës ishin të mundshëm). Bajaziti II (1481-1512) ishte Sulltani

i fundit që bëri një shkesi dinastie, me një princeshë të dinastisë turke të Dulkadirit në Anadoll.

Më shumë se ndonjë dinasti tjetër, dinastia osmane zgjodhi të riprodhonte me anë të një lloj bordelloje me skllave. Arsyeja kryesore ishte e njëjta dëshirë për kontroll, e cila bënte që të punësoheshin skllavër jeniçerë si rojë. Asnjë grup nuk kishte ambicie ose marrëdhënie lakmitare në kryeqytet. Ata ishin teorikisht të varur nga Sulltani. Konkubinat skllave, në pallat, mund të manipuloheshin më lehtë në interes të dinastisë, sesa gratë myslimane me të drejta të ligjshme të këshilluara nga *sheriati*. Konkubinat shtatzënë ishin të kufizuara vetëm me një djalë secila, pas të cilit çdo takim seksual me Sulltanin zakonisht ndërpritej. Për këtë arsye, çdo djalë ishte i siguar me mbështetjen e një nëne të përkushtuar.

Dëshira ishte një arsye tjetër për sa i përket madhësisë së haremit. Pjesa më e madhe e sulltanëve kishte një tendencë për të pasur një shumëllojshmëri partneresh seksuale. Për metresat mbretërore në Francë dhe, deri në ditët e sotme, Anglia japin shembuj të telasheve të krijuara nga dashuritë e dinastive të elitave që sundonin. Konkubinat skllave të zgjedhura më shumë si të shëndetshme dhe të bukura, se sa për të lindur fëmijë, do të plotësonin dëshirat e Sulltanit pa pasoja dëmtuese.

Biologjia ishte arsyeja e tretë për sistemin e haremit. Djemtë e konkubinave - ndryshe nga ata të metresave të martuara - e zmadhonin rezervatin e dinastisë. Numri i grave pjellore jepte siguri që kishte gjithmonë një mashkull trashëgimtar. Si hamshor i shkëlqyer, Sulltani ishte gjithmonë i inkurajuar të lëvizte dhe të "siguronte" më shumë meshkuj, në mënyrë që të shtonte më shumë racën. Nuk kishte luftë për vazhdimësi osmane, ashtu sikurse do të kishte, nëse dinastia do të ishte martuar më shumë për rang sesa për riprodhim. Për të gjitha këto arsye, gjysmë i ndërgjegjshëm, gjysmë i rrënjësor në metastrukturën e dinastisë, Sulltani ishte seksualisht i kufizuar nga skllavërit brenda përbrenda mureve të haremit.

Sulltani më i madh, megjithatë, sfidoi rregullat e pallatit. Në fillim të mbretërimit të tij, Sulejmani i Madhërishtëm, "shumë e pshor", e kishte vizituar shpesh "pallatin e grave", vendin e parë të ndërtuar nga Mehmeti II në qendër të Kostandinopojës dhe atë të "drejtësisë së bërë". Nga 1524-a, megjithatë, në kundërshtim me të mëparshmit, ai kishte zgjedhur monogaminë me një grua të quajtur Hyrem. Sulltani ishte shpesh jashtë qytetit, në krye të ushtrive të tij, dhe kështu shkruante e merrte letra dhe poema. Mendohet se ky model i fuqisë perandorake, terrori i fqinjëve të tij, ishte i devotshëm, bujar dhe besnik ndaj gruas së tij.

Haremi ishte një qytet i ndaluar. Faktet për karrierat e banorëve, përpara se të hynin, ishin jo të lehta për t'u vendosur. Sapo hynin në pallat, si shërbëtorë në një shtëpi të madhe angleze fshati, grave u vinin emra të rinj në

Haremet dhe hamamet

mënyrë që të shënonin një ndarje me identitetin e vjetër. Emrat ishin, në përgjithësi, persianë - Mihrimah, Mahpeyker, Shevkiyar: që të mbaheshin mend, emrat vendoseshin në gjokset e të sapoardhurave. Hyremi, ku kishte lindur, njihej si Alexandra Lisowska, vajza e një prifti ortodoks me prejardhjeje ukrainase, që jetonte pranë Lvovit në Poloni. Ajo ishte kapur robinë nga një grabitje skllevërish nga ana e tartarëve të Krimesë. *Hyrem* do të thotë “e qeshur”. Ajo menjëherë e asgjësoi rivalen kryesore.

Shumë shpejt, pasi Sulejmani kishte filluar t’ia hidhte sytë Hyremit, Mahidevrani, nëna çerkese e djalit të madh të Sulltanit, Mustafait, shkaktoi një zënkë dhe i çori faqen, duke e quajtur atë “tradhtarë” dhe “pise”. Herën tjetër, kur Sulejmani e ftoi Hyremin, ajo e refuzoi duke përsëritur se ajo ishte një “pise”, e padenjë për të qenë favoritja e Sulltanit. Në fund, Sulltani pyeti Mahidevrantin nëse historia e grindjes së tyre ishte e vërtetë. Sipas një kronikani venedikas “ajo iu përgjigj se ashtu ishte dhe, madje, i kishte bërë pak asaj (Hyremit) nga ç’meritonte. Ajo besonte se të gjitha gratë duhet t’ia njihnin asaj të drejtën e të qenët metresë, pasi ajo kishte qenë e para në shërbim të madhërisë. Mahidevrantin e zhdukën dhe ajo vdiq e harruar në Bursë, më 1581.

Hyremi, nga ana tjetër, u kthye si një fuqi në pallatin mbretëror. Vite më vonë, ambasadori venedikas shkruante: “S’ka pasur asnjëherë në historinë e shtëpisë osmane një grua që gëzonte autoritet kaq të madh. Thuhet që ishte e këndshme, modeste dhe se i dinte dëshirat e Sulltanit shumë mirë”. Rreth vitit 1534, ndoshta duke kërcënuar që t’i mbante fort favoret e saj, ajo e bindi Sulltanin t’i akordonte nderin e pazakontë të martesës.

Ashtu sikurse në oborrin e Henrit VIII ose Luigji XIV, posedimi i apartamentit të duhur ishte një mjet kryesor për të mbajtur dhe për të reklamuar favoret e monarkut. Pas një zjarri në pallatin e vjetër, Hyremi lëvizi në pallatin e ri perandorak, pranë të shoqit. Një person, që shërbente në pallat, përshkruante mjedisin e saj:

Rezidenca e Sulltaneshës ishte në të njëjtin kompleks me Turkun e Madh dhe mund të kaloje nëpër dhoma sekrete nga njëra te tjetra. Asnjëri nuk hynte në pallatin e Sulltaneshës përveç Turkut të Madh, eunukët dhe një person tjetër i quajtur prokuratori (*Kethuda* - njeriu që merrej me aferat e saj) i Sulltaneshës, që gjithmonë shkonte e vinte kudo ku ai dëshironte... dhomat e Sulltaneshës ishin njëloj luksoze; me salla faljeje, banja, kopshte dhe komoditete të tjera.

Ishte bërthama e asaj që do të bëhej një nga institucionet më të mëdha të qytetit, haremi perandorak.

Dashuria e Sulltanit dhe Hyremit ishte një nga pak lidhjet midis një burri dhe një gruaje në Kostandinopojë, që është regjistruar nëpërmjet fjalëve të

Haremet dhe hamamet

tyre. Dinastia osmane kishte një traditë poetike: Bajaziti dhe Xhemi, kur po garonin për fronin, kishin bërë korrespondencë në vargje. Sulejmani shkruante me emrin *Muhibbi*, “Miku”. Historiani kryesor i huaj i poezisë osmane, Edward Gibb, shkruan: “Tipari kryesor i poemave të tij nuk është i njëjtë me shumë bashkëkohorë, elegancë e pastër foljore; është sinqeriteti i qartë i ndjenjës, i cili na emocionon më shumë, ndërsa lexojmë ato vargje, me nuancën e një nënshtrimi paqësor”. Ai shkruante për vanitetin e fuqisë së fjalës, kënaqësitë e skamjes ose të verës (ndoshta një metaforë për dashurinë e Zotit). Gjithmonë shëndetlig e me një çehre të keqe (kaq të keqe, saqë pudrosej me të kuq, për t’u maskuar para ambasadorëve), gjë që e bënte inferior Sulltanin. Vargu i tij më i preferuar ishte:

Njerëzit mendojnë se pasuria e fuqia janë fat i madh,
Por në këtë botë më e mira është pakëz shëndet.
Ajo që njerëzit e quajnë fuqi nuk është veçse konflikt dhe luftë;
Dashuria për Zotin është shkalla më e lartë, ndjenja më e mirë.

Shumë nga këto poema i drejtoheshin Hyremit. Ai nuk dëshironte as shëndet, as fron, meqë ai kishte atë lumturi pa fund dhe e ndiente veten si një skllav në pallatin e saj. “Nganjëherë më trajton me kaq ëmbëlsi, nganjëherë më torturon. E dashura ime, sido që të jesh me mua, unë gjithmonë do të të pranoj.” Ai është Sulltani i dashurisë - një frazë që i pëlqente shumë. Lotët që i rridhnin nëpër faqe ishin kalorësit e tij. Për të shprehur dashurinë, Sulltani gërmonte natyrën e Perandorisë së tij për metafora. Hyremi për të ishte:

Gjelbërimi i kopshtit tim, sheqeri im i ëmbël, thesari im, dashuria që nuk
pyet për asgjë në botë.
Zoti im i Egjiptit, Joseph-i im, çdo gjëja ime, perëndesha e mbretërisë së
zembrës sime.
Stambolli im, Karamani im, Toka ime e Cezarit romak,
Badahshani im, Kipçaku im, Bagdadi dhe Khorasani im.
Oh, e dashura ime flokëzezë, me vetulla si shigjetë dhe me sy të përhumbur
nga lodhja e pabesisë.
Nëse do të vdes, ti je vrastarja, oh, grua e pabesë, e pamëshirshme.

Letrat e Hyremit janë të gjitha pasionante - megjithëse mund të kenë genë kompozuar pjesërisht nga ndonjë zyrtar i haremit, me udhëzimet e saj. Ajo e quan atë “rrezatimi i zembrës vjedhacake”, “horizonti i begatisë” “shpresa ime e të dyja botëve”; “T’u bëftë dita njëmijë!” “Një qime e mustaqes tënde

Haremet dhe hamamet

është më e vlefshme se 5000 ose 1 000 000 florinj”. Ajo kërkon “mëshirë për vetminë dhe ndarjen nga Zoti i Botëve... Nëse detet do të bëheshin bojë dhe pemët kallamarë, a do të mund të shkruanin ata një përshtypje për këtë ndarje?” Asaj i vjen keq për një zënkë: “Unë lutem që fjalët që më ndajnë mua nga ti të shkatërrohen”. Një letër fillon: “Pasi ta tërheq zvarrë këtë fytyrën time në pluhurin e shenjtë të këmbëve të tua të bekuara”, dhe mbaron: “Sa për të tjerat, qoftë e sigurt lumturia në të dyja botët. Shërbëtorja juaj e varfër dhe e përlulur, Hyrem.”

Ajo i jep atij informacione nga qyteti: “Për momentin ka pllakosur një sëmundje, por jo si më përpara. Kështu do të jetë, se vjen Sulltani im. Lordi im do të shfaqë hijeshinë dhe sëmundja do të largohet. Të vjetrit thonë se kur gjethet e vjeshtës të kenë rënë, do të kalojë”. Kjo vajza e priftit ishte bërë një osmane pasionante:

Lajmi i fitores sonë ka mbërritur. Kur e dëgjova, për Zotin, padishahu im, Sulltani im, kisha vdekur, por u ngjalla përsëri. Mijëra e mijëra falënderime të plotfuqishmit. E gjithë bota kishte dalë nga errësira dhe çdo njeri u mrekullua nga drita e mëshirës hyjnore. Shpresoj se do të bëni luftëra dhe do ta shfarosni armikun nga kjo botë dhe do t’i pushtoni mbretëritë dhe shtatë majat.

Nëpërmjet fëmijëve ajo i dha Sulltanit një lloj jete familjare të pazakontë në historinë e dinastisë osmane. Ajo vazhdimisht ia thoshte se sa shumë ndihej mungesa e tij:

Leximi i letrave të tua fisnike, i bën shërbëtorët, djalin Mir Mehmeti, skllaven tuaj dhe vajzën Mihrimah të qajnë dhe të vajtojnë për mungesën tënde. Të qarët e tyre më kanë çmendur fare, se më duket sikur ka zi. Sulltani im, djali juaj Mir Mehmeti, vajza juaj Mihrimah, Selim Khani dhe Abdullahu ju dërgojnë shumë të fala dhe ju pinë ujin e këmbëve.

Dashuria nuk ishte e vetmja lidhje midis Hyremit dhe Sulltanit. Gruaja e monarkut më të fuqishëm në Europë nuk mund ta shmangte politikën. Jo si bashkëkohësja e saj, Anne Boleyn, Hyremi nuk gëzoi një kurorëzim në të cilin kryeqyteti do të festonte lartësimin e saj. Ajo nuk mori asnjë rang publik në oborr, as edhe një rezidencë me shtatëqind burra dhe gra nën urdhrat e saj. Megjithatë, nga jashtë mureve të haremit, ajo ushtronte një influencë më të madhe sesa mbretëresha e Anglisë. Megjithëse Sulejmani dhe Henri VIII përdornin një gjuhë të ngjashme dashurie dhe përlulje ndaj “metresave” të tyre, Sulltani ishte më i sinqertë. Mbi të gjitha, thesari që Anne Boleyn nuk kishte, ishin djemtë.

Haremet dhe hamamet

Sulltani konsultohej me të për politikë pothuajse po aq sa Henri VIII me Anne Boleyn. Ajo nuk kishte hequr fare dorë nga identiteti i mëparshëm. Për të promovuar paqe, ajo korrespondonte me mbretin e Polonisë dhe një herë i dërgoi atij një shami të qëndisur me duart e saj. Sulltani e reklamonte rolin e saj - ndoshta në mënyrë që të reklamonte interesin e tij për subjektin femëror - duke ndërtuar në emër të saj një kompleks të madh xhamie, të quajtur *Haseki* (imperial), në perëndim të qytetit. Ngjitur me këtë, kishte edhe një mensë, një spital dhe një shkollë. Është i vetmi kompleks i këtij lloji i ndërtuar për gruan e një Sulltani ose për metresen e tij gjatë një jete: Gjithashtu, fondacione të tjera ishin ndërtuar nën urdhrat e Hyremit në Edirne, Jerusalem, Medinë dhe Mekë, më të shumta në numër sesa ishin urdhëruar nga Mbretëresha e Anglisë.

Nga besnikëria e tij për Hyremin, Sulejmani i Madhërisëm nëpërkëmbi pallatin dhe qytetin. Si Anne Boleyn, ajo u akuzua se i kishte bërë “magji” burrit: “por, sepse ai e donte, asnjëri nuk guxoi të protestonte”. Hyrimi vepronte, gjithashtu, si aktiviste politike. Motivi i saj kryesor ishte të shpëtonte jetët e djemve. Përpara 1607-s, Perandoria Osmane nuk kishte rregulla fikse trashëgimie. Froni i përkiste cilitdo princ që arrinte i pari Kostandinopojën dhe thesarin perandorak. Suksesi i tij do të nënkuptonte se kishte besimin e Zotit dhe se ishte Sulltani legjitim. Princa të tjerë mund të nxisnin luftërat civile që e kishin pllakosur dinastinë osmane në fillim të shekullit të pesëmbëdhjetë, ose të ishin instrumente të pallatit, ose fraksione jeniçere; Sulltani i ri, për këtë arsye, i kishte eliminuar ata. Princërit konsumoheshin ashtu sikurse edhe vezirët. Me një realizëm të çliruar, që ishte po aq karakteristik për stilin osman zyrtar, sa edhe për elokuencën e madhe perandorake, Mehmeti II kishte shkruar: “Kushdo nga djemtë e mi që trashëgon fronin e Sulltanit, i përket atij të vrasë vëllezërit në interes të rregullit botëror (Perandorisë Osmane)”. Pjesa më e madhe e juristëve e kishin aprovuar këtë procedurë. Le të merren masat një nga një. Si ndarja fizike e të rinjve të *devshirme*-së nga familjet e tyre, një politikë e tillë injoronte lidhjet familjare të deklaruara në *Kuran*. Pallati perandorak, megjithatë, qeverisej nga kërkesat e dinastisë, jo nga ligji i islamit. Mehmeti II ekzekutoi dy vëllezërit, Selimi I dy vëllezër, tre djem dhe katër nipër. Ai mund të ketë urdhëruar dhe helmatisjen e babait të tij. Në të gjithë historinë e dinastisë, rreth tetëdhjetë princër ishin vvarë dhe, përgjithësisht, nëpërmjet mbytyjes me litar, për të evituar derdhjen e gjakut të shenjtë osman.

Ekzekutimi, si një mjet i kontrollit të dinastisë, nuk ishte një shpikje osmane. Tridhjetë nga tetëdhjetë e tetë perandorët bizantinë ishin mbytur, helmuar ose torturuar në Kostandinopojë. Eduardi V dhe vëllai

Haremet dhe hamamet

i tij u vranë në Kullën e Londrës, pothuajse me siguri nga urdhrat e xhaxhait të tyre, Riçardi III: mareshali i Ankrës, në pallatin e Luvrit, nga ata të Luigjit XIII, më 1616. Analet e perandorëve mongolë të Delhit, janë të lara në gjak. Megjithatë, në dinasti të tjera gjakderdhja ishte teorikisht e pazakonshme. Vetëm dinastia osmane e ktheu vëllavrasjen (dhe ekzekutimin e ministrave) si rregull.

Në xhunglën e ndritur të pallatit osman, sulmi ishte mbrojtja më e mirë. Hyremi në fillim arriti shkatërrimin e shokut më të mirë të burrit të saj, Vezirit të Madh, Ibrahim Pashës. Ibrahimisi ishte grek nga Parga, në detin Jon, lindur rreth 1493-shit. I kapur rob nga piratët, ai iu shit një vejushe që jetonte në kryeqytetin provincial të Manisës dhe më pas hyri në shkollën e pallatit. Trupvogël, i zhdërvjellët, inteligjent dhe i lexuar mirë, Ibrahimisi njihte persishten, greqishten, serbo-kroatishten dhe italishten, dhe i binte edhe lahutës. Kur hyri në rezidencën e Sulejmanit, princi i ri ishte magjepsur.

Si nëpër oborret e tjera, shërbimi personal i monarkut mund të ngjitej në karrierë në postet më të larta të shtetit. Pas ardhjes në fuqi të Sulejmanit, Ibrahimisi u ngrit me shpejtësi nga rangjet e zyrtarëve intimë të fajkonjerit dhe të shërbëtorit privat deri më 1523, ai u bë Veziri i Madh me gjithë ankesat e vezirëve të vjetër. Në kundërshtim me etiketën perandorake, Sulejmani dhe Ibrahimisi do të drekonin së bashku. Krevatet i kishin afër njëri-tjetrit. I vetmi në historinë osmane, Ibrahimisi, kishte nderin të kishte stallë me gjashtë kuaj - simboli i vjetër turk i rangjeve - një më pak se Sulltani vetë, ngritur pranë tendës së tij. Qeveria osmane ishte kthyer në një ortakëri.

Ibrahim Pasha ishte një gjeneral dhe vezir i zoti, i krahasuar nga një bashkëkohës si “dielli që shpërndan rrezet e tij mbi univers”. Më 1535, traktati i tij për rrethimin e qytetit të Tabrizit, ishte më i mëshirshëm se ai i Karlit V, në të njëjtin vit në Tunizi. Biseda e tij, e raportuar te të dërguarit e ambasadorëve të huaj, shprehte arrogancën bismarkiane të kryeqytetit osman:

Sa budallenj janë ata që thonë se mbretërit janë mbretër nga kurorat. As ari, as xhevahiret nuk komandojnë, por shpata me të cilën arrihet bindja.

Megjithëse unë jam skllavi i Sulltanit, çfarëdo që unë bëj, merr fund. Unë me një të goditur mund ta kthej një pasha në një bari. Unë mund t'ia jap mbretëritë dhe provincat kujtdo që zgjedh dhe imzot nuk e kundërshton. Edhe nëse ka urdhëruar diçka vetë, nëse nuk e dua unë, ashtu do të bëhet. Dhe nëse unë urdhëroj të bëhet diçka dhe ai ka urdhëruar të kundërtën, çfarëdo dua unë dhe jo çfarëdo ai bëhet.

Haremet dhe hamamet

Ibrahim Pasha ishte njeri me identitet të dyfishtë, në traditën kozmopolite të Mehmetit II. Ai zgjidhte artistë nga Brukseli dhe Venediku dhe i dërgonte në Kostandinopojë, dhe thuhej se u bënte mjaft të mira të krishterëve. Për inat të disa myslimanëve, ai vendosi statujën e Herkullit, Apollonit dhe Dianës, të marra nga pallati mbretëror i Budvës, përballë pallatit të gurtë, të cilin Sulltani e kishte bërë enkas për të, për të soditur Hipodromin. Duke pasur paragjykimin mysliman karshi përfaqësuesve të humanëve, ato ishin statujat e vetme të ngritura në publik në Kostandinopojë midis viteve 1453 dhe 1924. Një poet qesëndiste se nëse patriku Abraham kishte shkatërruar idhujt, Ibrahim i kishte ngritur ato: poetit i bënë paradë nëpër qytet mbi një gomar dhe e varën.

Në jetën e tij vetjake, megjithëse kishte një favorit mashkull, diplomatin tregtar me influencë, Alvise Gritin, ai gjithashtu e donte shumë gruan e tij, motrën e Sulltanit, Hatixhen, së cilës i shkruante: “Natë e ditë unë falem për ty. Zoti e di, që unë të dua me gjithë zemrën time”.

Nënë dhe dy vëllezërit i vendosi në pallat; babai i moshuar, sidoqoftë, ishte “*njeri pa vlerë dhe i padobishëm, tavernier, që endej nëpër rrugë si kafshët*”.

Gjatë pjesës më të madhe të karrierës së tij, Ibrahim pati mbështetjen e nënës së Sulltanit, vjehrrës së tij, Hafsas, një grua e fortë që mbante më shumë anën e të birit. Pas vdekjes së Hafsasë, më 1534, Hyremi filloi të lëvizte për vrasje - e betuar për shkak të arrogancës dhe ekstravagancës së Vezirit të Madh. Partizanët e ministrit të Financave, Iskender Celebia, përhapin shpifje, si p.sh. ambicien e supozuar për të qenë pjesë e sulltanit. Në anën tjetër, Sulejmani e pyeste Hyremin për pakënaqësinë e saj ndaj “Pashait”. Me shumë dinakëri, për ta denoncuar atë kur nuk ishte me Sulltanin, ajo i përgjigjej, me gjuhën koncize të oborrit: “Dhe tani ju pyesni pse unë nuk jam me Ibrahim Pashën. Ju do ta dëgjoni, kur Zoti të dëshirojë të më dhurojë takimin me të. Për momentin, përshëndete pashain nga ana jonë. Ne shpresojmë që ata (Pashai) t’i pranojnë përshëndetjet tona”.

Më 15 mars 1536, Ibrahim po darkonte me Sulltanin si zakonisht, dhe e kaloi natën në dhomën ngjitur. Të nesërmen në mëngjes ai u gjet i mbytur jashtë pallatit. Shenjat tregonin se ishte përpjekur shumë. Njollat e supozuara të gjakut të Ibrahimit u treguan si një paralajmërim për qindra vitet e mëvonshme. Vite më vonë, Hyremi dhe vajza e saj, Mihrimah, i sugjeruan burrit të Mihrimahës, Vezirit të Madh Rustem, se duhet të hynte në oborrin e tretë dhe të darkonte me Sulltanin. Ai ia ktheu se një gabim i këtij lloji ishte i mjaftueshëm. Pas vdekjes së Ibrahimit, shija e luksit dhe e kozmopolitanizmit u fashit.

Haremet dhe hamamet

Eliminimi i Ibrahimit nuk ishte i vetmi triumf i Hyremit. Më 1540 ajo formoi një triumvirat (një treshe) me Mihrimahën dhe dhëndrin Rustem Pashën, kundër princit popullor, Mustafait, djali i rivales së saj të parë, Mahidevranit. Vajza e Sulltanit, Mihrimaha i shkruante të atit duke e quajtur Mustafanë “qen që leh”. Sulltanin e bindën se Mustafai po komplotonte për rënien e tij. Në letrat e mëvonshme kjo princeshë e fortë, që korrespondonte me mbretin e Polonisë, i përdori imperativin babait: “Sulltani im, më shkruaj me butësi, pastaj në fund më shkruaj edhe diçka të fortë”. Më 1553 Mustafai u gjet i mbytur në tendën e babait nga tre memecë. Vëllai gungaç, që e kishte me nënë tjetër, Cihangiri, vdiq nga hidhërimi, dy muaj më vonë.

Jeniçerët i përmbysën kazanët e pilafit nga zemërimi kur morën vesh lajmin e vdekjes së Mustafait dhe kërkuan që Rustem Pasha të fshikullohej. Busbecq-i, ambasadori perandorak, shkruante: “Fillimisht u sulën kundër Sulejmanit si një plak i çmendur, i dalë mendsh; pastaj ata nuk lanë gjë pa thënë kundër tradhtisë dhe mizorisë së gruas së babait të djalit dhe ligësisë së Rustemit që, së bashku, kishin shuar yllin e ndritur të shtëpisë së Osmanëve”. Një elegji nga poeti shqiptar Yahya bej, shprehte gjithashtu tmerrin që pllakosi kryeqytetin. Kur u kritikua nga Rustem Pasha, poeti iu përgjigj: “Ne me të vërtetë e dënojmë atë me Zotin, por e vajtojmë me popullin”.

Në mënyrë që të qetësonte popullin, Sulejmani e dëboi Rustem Pashën. Hyremi i shkroi Sulejmanit duke protestuar: “Rustem Pasha është skllavi juaj. Mos e njollos veten, fati im i madh. Mos dëgjo ç’thonë të tjerët. Vetëm këtë herë, bëje për hatër të skllaves tënde Mihrimah, fati im, perandori im, për hatrin tënd e për hatrin tim, Sulltani im i mbarë”. “Vetëm këtë”, është një ankhth torturues. Hyremi vdiq më 1558. Atë e fajësuan shumë për politikën e të shoqit, por pas vdekjes së saj, si Saturni, ai vazhdoi t’i përpinte djemtë e tij. Më 1561, një djalë tjetër, Bajaziti, që kishte luftuar princ Selimin për t’i marrë fronin, u gjet i mbytur bashkë me katër djemtë e tij të vegjël, me urdhër të Sulltanit. Sulejmani vdiq më 1566, dhe fundi i tij shpejtoi, për shkak të vendimit, me gjithë shëndetin e tij të keq, për të ndër marrë përsëri një fushatë në Hungari. Ai u pasua nga Selimi.

Sulltani i ri dashuroi dhe mund të kishte bërë dhe martesë me një grua të quajtur Nurbanu (princesha dritë), e gjatë, me flokë e sy të zinj dhe me tipare delikate, e cila lindi dhe pasuesin, Muratin III. Ekrani i fshehtësisë, që mbronte haremën, ishte kaq efektiv, sa që deri tani vonë mendohet të ketë qenë një venedikase, Cecilia Venier Baffo, e zënë rob në ishullin e

Haremet dhe hamamet

Paros në Egje, më 1537, nga një luftë midis Venedikut dhe Perandorisë Osmane. Megjithatë, kishte gjasa që ajo të ishte një grua e pasur fisnike greke që quhej Kale Kastanos, kapur rob në Korfuz gjatë së njëjtës luftë. Ajo mund të kishte përdorur thashetheme për origjinën e saj venedikase, për të tërhequr dhurata më të mira nga qeveria e Venedikut.

Selimi II vdiq si pasojë e një rrëzimi në vitin 1574, kur po inspektonte, ndoshta i pirë, disa ndërtesa të reja në hamamet e një haremi. Nurbanuja e mbajti trupin e Selimit II në një kuti akulli derisa djali i saj, Murati III, të arrinte në kryeqytet nga Manisa në Anadoll, ku ai ishte duke ushtruar zanatin si guvernator i provincës. Pasi u shpall Sulltan, pesë nga vëllezërit me nënë tjetër, sipas ligjit të vëllavrasjes, u ekzekutuan dhe u varrosën me babanë e tyre.

Murati III ishte trupvogël, i shëndoshë dhe krenar, kishte sy të mëdhenj dhe të zbehtë, një hundë me kurriz, ngjyrë të mirë lëkure dhe një mjekër bionde të madhe. Me rastin e ardhjes së tij në pushtet, më 1574, si hap i një rëndësie simbolike, ndërroi dhomën e gjumit dhe apartamentin e tij privat nga bota mashkullore e oborrit të tretë në mjediset e oborrit të katërt. Kaq urgjente ishte nevoja e tij për të bërë një dhomë gjumi të re, saqë në Iznik u ndërpre puna dhe nuk u bë asnjë pllakë tjetër përveç atyre të apartamentit të ri të Sulltanit. Dhoma e tij ishte një sallon luksoz i madh me kube, i mbuluar me pllaka të Iznikut në ngjyrë të kuqe, blu dhe të gjelbër. Rreth mureve, në një bandë pllakash me ngjyrë blu dhe të bardhë, kishte shkrime nga *Kurani*; grilat e dritareve u veshën me perla origjinale. Gjatë rutinës së ditës ai flinte në harem. Vonë, pas mëngjesit, kthehej në botën mashkullore të mjedisëve të oborrit të dytë e të tretë. Atje do t'u jepte ligjerata Vezirit të Madh, Agasë (komandant) të jeniçerëve, pashallarëve dhe bejlerbejve (në këtë rast gjeneralët e lartë), dhe do të priste ambasadorët. Gjithmonë drekonte në harem, sepse muhabeti atje, sipas një diplomati venedikas, e dëfrente pa masë.

Murati III ishte mishërim i stilit të ri të qëndrimit të Sulltanit. I pangopur për seks dhe jo për fitore, ai rrallë largohej nga Kostandinopoja. Kostandinopoja brenda qytetit dhe pallati kishin filluar të eklipsonin pjesën tjetër të Perandorisë. Ndonëse duke e dashur metresën e tij, Safie, ai në fund ra pre e ngasjeve të sajuara nga e motra, Ismihani, dhe gruaja e vezirit të lartë, Sokollu Mehmet Pasha, dhe nga nëna e tij, Nurbanuja. Duke i siguruar bukuroshet Sulltanit, nëna, Valide Sulltan, dhe princeshat, po kryenin detyrën e tyre të dinastisë për të rritur numrin e princave. Zyrtari i pallatit të shekullit të shtatëmbëdhjetë, Bobowski, shkruante për një Valide të mëvonshme: "Ajo ishte gjithmonë në kërkim të vajzave të bukura, që do t'i paraqiteshin atij". Të sapoardhura,